

A BIHARI MÚZEUM ÉVKÖNYVE XXVIII.

BIHARI MÚZEUM
BERETTYÓÚJFALU

2023

A BIHARI MÚZEUM ÉVKÖNYVE XXVIII.

A BIHARI MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

XXVIII.

BIHARI MÚZEUM
BERETTYÓÚJFALU

BERETTYÓÚJFALU, 2023

A kötetet szerkesztette

Török Péter

A kötetet lektorálta

Dr. Gulyás László Szabolcs, dr. Szilágyi Zsolt, Török Péter

Korrektúra

Kiss Tamás

Fordítás

Bálint Ágnes

Technikai szerkesztés

Szűcs Endre

Felelős kiadó

Berettyó Kulturális Központ

Felelős vezető

Kállai Irén

A kötet megjelenését támogatta

Az NKA Múzeumok Kollégiuma
209188/34. azonosítószámú pályázata

Nemzeti Kulturális Alap

és az NKA Magyar Génius Program Ideiglenes Kollégiuma
650132/00014. azonosítószámú pályázata

HU ISSN 0133-7653

Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: ifj. Kapusi József ügyvezető

TARTALOM

CONTENTS

TÖRTÉNELEM

- 7** **Majláthné Sipos Csilla**
A bihari árterek gazdálkodási és tájhasználati formái a középkortól a 19. századig
Farming and land use patterns in the floodplains of Bihar from the Middle Ages to the 19th century

- 35** **Szőke Richárd Rajmond**
Az újfalui tizenegyek
Két levél a Berettyóújfalui Sport Egylet vezetőségétől
The history of the Újfalú eleveny, 1911–1944.
Two letters from the leaders of the Berettyóújfalú Sports Club

- 59** **Tóth Miklós**
Egy 15. századi bihari falu és a budai jog
Rév „mezőváros” története a Zsigmond-korban
A 15th-century village of Bihar and the Law of Buda:
The history of Rév “market town” in the Age of Sigismund

HELYTÖRTÉNET

- 83** **Czégé Réka**
Társadalmi mobilitás a síron túl
Social mobility beyond the grave

115

Csarkó Imre

Legendából valóság

A Berettyóújfalu és környéki táncok kutatásának története és a helyi néptáncoktatás kezdetei

The legend has become reality

The research history of the dances of Berettyóújfalu and the surrounding area and the beginnings of local folk dance education

ÚJRAKÖZLÉS

143

Tardy György

Berettyóújfalu keletkezése, története és fejlődése. Berettyóújfalu, 1937.

A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta, a bevezető tanulmányt írta:

Mezei Milán – Szőke Richárd Rajmond – Török Péter

The origins, history, and development of Berettyóújfalu.

Berettyóújfalu, 1937. Text edited and annotated by, and introduction

written by: Milán Mezei, Richárd Rajmond Szőke, and Péter Török

MUZEOLÓGIA

185

Török Péter

Mi jöhet még?

Beszámoló a Bihari Múzeum 2022. évi tevékenységéről

What's next?

Bihari Museum in 2022: Overview of activities

Majláthné Sipos Csilla

A bihari árterek gazdálkodási és tájhasználati formái a középkortól a 19. századig*

Az árterek természeti környezete a történelem folyamán mindig fontos szerepet játszott a folyómenti települések életében. Az adott terület domborzata, vízrajza és növénytakarója nemcsak a megtelepedésre alkalmas helyet jelölte ki, hanem a kiaknázható erőforrások révén a lehetséges gazdálkodási, tájhasználati formákat is.

Az egykori Bihar vármegye nyugati és északnyugati részén fekvő síkságokat nagy kiterjedésű árterek és mocsarak borították. Földrajzi értelemben ez nagyrészt a Nagy- és Kis-Sárrétet foglalja magában, melyeket a 19. századi folyószabályozások előtt vadregényes, kiterjedt lápvilág uralt. Ez a természeti környezet, illetve a táj karaktere az 1840-es évek derekáig nem változott meg számottevően. A közkeletűen „vízrendezések”-ként nevezett munkálatokig a Felső- és Közép-Tisza mentét, illetve a Körös–Berettyó-vidéket is nagy, vízborította árterek jellemezték, így hasonló természeti környezet alakult ki a Tiszántúl több tájegységén. De vajon ugyanolyan feltételek mentén, ugyanolyan irányba fejlődött a településstruktúra és gazdaság is ezekben a régiókban? Amennyiben nem így történt, milyen markáns eltérések azonosíthatók, és megfejthető-e ezek magyarázata a középkortól a 19. századig tartó időszak forrásain keresztül? Jelen tanulmány e kérdéseknek ered a nyomába, miközben igyekszik megvalósítani a kapcsolódó vízrajzi, történeti, néprajzi és környezettörténeti kutatások interdiszciplináris szemléletű szintézisét is.

* Köszönöm Gulyás László Szabolcsnak, hogy értékes javaslataival segítette a tanulmány elkészítését. Köszönöm továbbá F. Romhányi Beatrixnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékek adatait tartalmazó adatbázisát.

Vízrajzi viszonyok

A Berettyó és a Sebes-Körös vidékének településhálózata egy jellegzetes, ártéri tájon alakult ki a középkor folyamán. A terület már az Árpád-korban is sűrűn lakott lehetett, erre utalnak ugyanis a 13. századi Gáborján, Ártánd és Zám monostorát említő oklevelek.¹

A földrajzi-vízrajzi adottságokat az az állandó változás határozta meg, mely a földtörténeti korok folyamán a Tisza és a hozzá kapcsolódó mellékfolyók mederváltásai révén végbement. Az Északkeleti-Kárpátok és Erdély irányából érkező vizek által létrehozott nagy kiterjedésű hordalékkúp része volt a Felső-Tisza mente és a Nyírség is, melyen keresztül a pleisztocén kori Ős-Tisza még a Körös-völgy felé folyt. Ebben a korai időszakban az Alföld nagy folyója több ágra szakadva kanyargott, teljesen bebarangolva ezt a vidéket.² A korszak végén lezajlott tektonikus mozgások következményeként azonban a Bereg–Szatmári-síkság megsüllyedt, a Nyírség pedig megemelkedett, így a Tisza az Ér-völgyéből a szintén süllyedő Bodroghöz felé fordult.³ A szabályozások előtti vízrendszer végül a Jászság süllyedésével alakult ki. A régió vízrajzát elsősorban a Berettyó és a Sebes-Körös formálta, melyek egészen a földtörténeti jelenkorig gyakran változtatták a medrüket. E folyamat során számtalan kisebb-nagyobb tó, holtág (más néven morotva) és vízfolyás alakult ki a térségben. A nagy esésű folyók az Alföldön lelassulva elhagyták medrüket, szétterültek és hatalmas mocsarakat hoztak létre: a Körösök a Kis-Sárrétet, a Berettyó pedig a Nagy-Sárrétet. Utóbbi egyes elméletek szerint csak a 14–15. századtól kezdve létezett, ekkorra datálják ugyanis néhány ártérperemi falu eltűnését, illetve magasabb térszínre költözését.⁴ Az újabb kutatások ezzel szemben azt mutatják, hogy az alföldi, víz borította területek terjedése már a 13. század második felében megkezdődhetett a kis jégkorszak nevé, globális lehűlést és csapadékosabb időjárást eredményező klímaperiódus beköszöntével.⁵

¹ Györffy 1987. 569–694.

² Dóka 1997. 13.

³ Lászlóffy 1982. 21–24.; Marosi – Szilárd 1969. 27–29.

⁴ Dunka – Papp 2008. 9–48.

⁵ A kis jégkorszak időszakát általában a 14. és 19. század közé teszik, a Kárpát-medencében azonban már a 13. sz. második felében elkezdődhettek hasonló klimatikus változások. Erről részletesen

Az Alföld mélyebben fekvő része (a Hortobágy, Berettyó és a Körösök vidéke) a folyószabályozások előtt hidrológiailag rendkívül érzékeny tájegység volt, azaz, már kisebb vízszintemelkedés is szükségessé tette a vízközei települések magasabb térszintre költözését. Nagyobb, hosszan elhúzódó áradások akár a lakott területek elnéptelenedéséhez is vezethettek.⁶

A Nagy-Sárrét mocsarainak vízutánpótlása a Berettyón keresztül érkezett az erdélyi hegyek irányából, de érintkezett a tiszai vízrendszerrel is a Tiszából kivezető mellékvizeken, ereken (Hortobágy, Kakat, Árkus, Mirhó) keresztül. A magas vízállás emiatt nemcsak a közeli ártereken, hanem a Körösök és Berettyó völgyében is gyakran okozott áradásokat.⁷ A Kis-Sárréten alapvetően a Sebes-Körös és a Fekete-Körös töltötte fel az egész évben vízborítás alatt álló mocsarakat. A lelassult, szétterült folyók számtalan kisebb ágra szakadtak, így táplálva a lápot.⁸ Ezt olyan 19. századi leírások is illusztrálják, melyek szerint a mocsaras vidékeken a Berettyó medrének még az irányát sem lehetett azonosítani.⁹ Ez a mocsárvilág a biharnagybajomi születésű néprajzkutató, Szűcs Sándor szavaival élve egy „*valóságos madárparadicsom*” volt, „*elvégtelenül náderdők, járhatatlan lápok*” útvesztője.¹⁰

A településhálózat

Ahogy az az országban máshol is jellemző volt, itt is elsősorban a természet-földrajzi sajátosságok, és különösen a vízrajzi viszonyok jelölték ki a megtelepedésre alkalmas helyeket.

Régészeti bizonyítékok szerint a Sárrét magasabban fekvő vidékei már a neolitikumtól kezdve lakottak voltak. A folyóhátakon vagy szigeteken megtelepült falvak az Árpád-korban, és főként a tatárjárásig egy viszonylag sűrű településhálózatot hozhattak létre.¹¹ A honfoglalás utáni időszakban itt is a lápok pereme

ld. Pinke – Ferenczi – F. Romhányi – Gyulai – Laszlovszky – Mravcsik – Pósa – Gábris 2017. 98–113.; Pinke – Ferenczi – Gábris – Nagy 2016. 204–215.

⁶ Pinke 2015. 15., 33., 100.

⁷ Dóka 1997. 24–28.

⁸ MNL OL S 12 Div. XIII. No. 307.

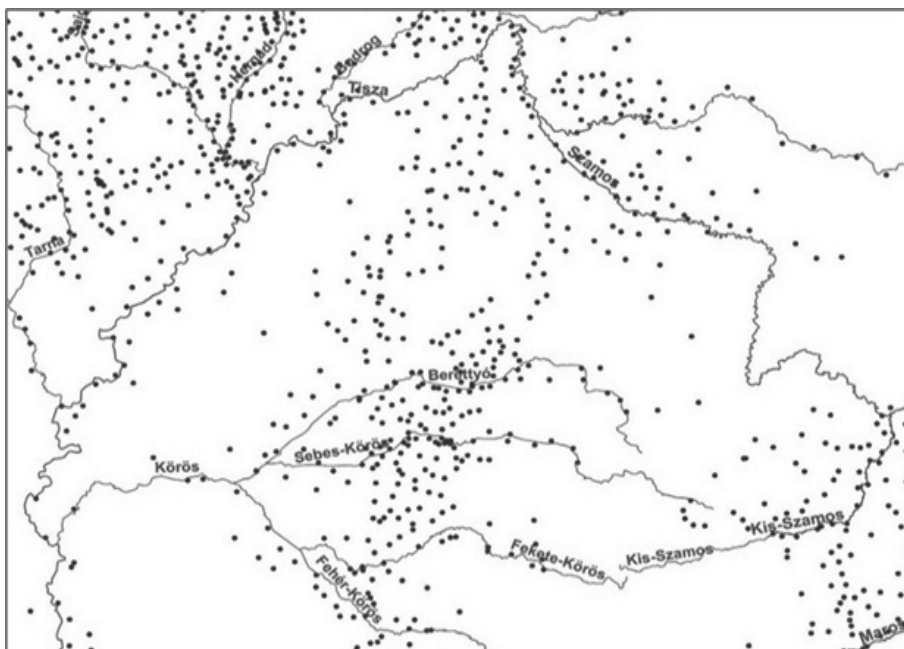
⁹ Huszár Máttyás leírását idézi: Dunka – Papp 2008. 17–19.

¹⁰ Szűcs 1977. 65–77.

¹¹ Részletesen ld. Módy 1970., különösen 199.

népesedett be, a magas árterek szántóinak, legelőinek, és az alacsonyabb pákászatra, halászatra alkalmas térségek közvetlen közelében. Csatári Bálint a Sárrét vizsgálatához számos korábbi kutatásra támaszkodott. Ezen számítások alapján a lakott helységek száma a 11. és 15. század között folyamatosan nőtt, a kezdeti állapothoz képest megháromszorozódott, majd a 17. század végén érte el a mélypontot: mindössze hét falu maradt, amely a kezdeti 21-hez képest markáns csökkenést jelentett.¹² Ezekből az adatokból nem látható, hogy a tatárjárás jelentős pusztítást végzett volna, és az sem, hogy évtizedekre, évszázadokra visszavetette volna a régió fejlődését. Az emelkedés a 16. század közepén, még a török hódoltság előtt torpanhatott meg, mely után lassú csökkenés kezdődött. A mocsaras terület egyébként mind a tatárjárás, mind az oszmán uralom idején nyújthatott bizonyos mértékű védelmet az emberek és haszonállatok (marha, juh, sertés) számára. A gazdasági szükségszerűség (legeltetés, itatás) mellett talán ezzel is magyarázható, hogy a falvaknak több mint 70%-a vízközelben, a mély és az alacsony ártereken helyezkedett el a középkor során.

¹² Ehhez Csatári Bálint Jakó Zsigmond (Bihar megye a török pusztítás előtt, 1940), Györfly György (Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza, 1965), Mezősi Károly (Bihar vármegye a török uralom megszűnésének idejében, 1943) és Dávid Zoltán (Sarkad népesedéstörténete, 1972.) munkáit vette figyelembe. Csatári 1982. 143. Az általa összeállított táblázat adatai a települések számáról: 10–11. század: 21, 12. század: 46, 13. század: 64, 14–15. század: 69, 16. század: 49, 17. század: 7, 18. század: 20. Mezősi adatait azonban fenntartásokkal kell kezelnünk, mert az 1692. évi adatok egy háborús időszakban keletkeztek. A népességsökkenést emiatt nem feltétlenül a térségben végbement pusztítás magyarázza, ebben ugyanis szerepet játszhatott a lakosság elmenekülése és eltelepítése is.

1. ábra A Körös–Berettyó-vidék plébániahálózata az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékek alapján. Adatok forrása: F. Romhányi 2022.

Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék adatainak térképre vetítése árulkodó képet rajzol a korabeli plébániahálózatról (1. ábra). A Tiszántúl egyes tájegységei nagymértékben eltérnek egymástól, hiszen a Tisza mentén csupán elszórtan elhelyezkedő helységeket láthatunk, míg a Körös–Berettyó-köz lokalizálható (jórészt Bihar vármegye területe) plébániái egy viszonylag sűrű, az északkeleti országrész felnyúló településhálózatra engednek következtetni. Ennek alapján feltételezhető, hogy jelentős részben továbbélt a falvak sokaságát számláló Árpád-kori struktúra. Az is megfigyelhető továbbá, hogy éppen a Körös–Berettyó-köz középső részén, a vizsgált területen volt a legzártabb az egyházi intézmények elrendeződése, mely nagyobb népességkoncentrációra és egy gazdaságilag fejlettebb régióra utal.

Azt, hogy ezen a tájon milyen növényborítás lehetett jellemző, néhány kapcsolódó kutatás és forrás segíthet megvilágítani. Az újkori kéziratok térképei alapján készültek már olyan környezettörténeti rekonstrukciók, melyekből látható,

hogy a Berettyó és a Körösök mentén még a 18. század végén is nagy terület borítottak a keményfás, jellemzően ártéri tölgyerdők.¹³

A folyami árterek különböző szintjeit általában eltérő növényborítás jellemzi, melyeket 18–19. századi kéziratok térképek is megerősítenek. A magasabb részen helyezkedtek el a szántóföldek, a gyümölcsösök¹⁴ és az ártéri erdők. A nagyállattartáshoz nélkülözhetetlen rétek és legelők ennél alacsonyabban, a mocsarak, az álló- és folyóvizek pedig a legmélyebb zónában találhatók.¹⁵

A mélyártér nádasainak jelentőségét mutatja, hogy több adat is szól az értük zajló pereskedésről, illetve a belőlük származó jövedelemről. Az előbbire szolgáltat példát egy 1215. évi konfliktus, mely a bajomi és nagyrábéi jobbágyok között zajlott ilyen területek használatáért.¹⁶ A vizes határrészek és a kaszálók, rétek elfoglalása az árterek használatát érintő hatalmaskodások egyik tipikus formája lehetett, ahogyan azt egy 1479. évi oklevél is bizonyítja. Eszerint a Mezőgyániak jobbágyai jogtalanul birtokba vették a Marjaiak birtokát képező Kovácsi tartozékait; azaz szántókat, réteket, kaszálókat, halászóhelyeket és lápokat is az említett esztendő júliusában.¹⁷ A kiterjedt mocsárvilág növényzete hosszú ideig biztosított jövedelmet az ártérperemi közösségeknek, ami abból is látható, hogy Fegyvernekpeterd 1753. évi összeírása a nádból származó bevételeket is felsorolja.¹⁸ A halászattal kapcsolatos illegális cselekmények főként a vizek lehalászásában nyilvánulhattak meg, ahogyan azt egy 1447. évi oklevél szemlélteti. Eszerint ekkor a Pálóciak birtokában volt a Körös menti Fejéregyháza,¹⁹ ahonnan a folyóban kialakított halászóhelyekről Szentmártonszállási Layos Jakab tulajdonított el halakat. Jellegetes a már kifogott, sózva tárolt halak elkobzása is – jelen ügyben például 24 hordónyi halzsákmányról van szó, mely a jogtalan folyami halászattal

¹³ Biró – Molnár 2009. 184., 193–196.

¹⁴ Az ártéri kertek, gyümölcserdők kérdéséről ld. Viga 2009.

¹⁵ Kohán 2003. 8–16.

¹⁶ Jakó 1940. 203.

¹⁷ MNL OL DL 26640., Kovácsi a mai Berettyóújfalu és Bihartorda között, (Jakó 1940. 283–284.), Bakonszegtől keletre azonosítható. II. Katonai Felmérés.

¹⁸ MNL OL E 156.a Fasc. 121. No. 23.; Jakó 1940. 320. Fegyvernekpeterd, illetve a hasonló nevű, hozzá köthető Mezőpeterd középkori határjárásáról és történetéről bővebben ld. Bocsi 2006.

¹⁹ Csánki Dezső szerint a mai Öcsöd környékén keresendő. Csánki 1890. I. 666.

együtt 1000 forintot is meghaladó összegű kárt jelentett a tulajdonosoknak.²⁰ A fogott halak elrablása az Újfalú, más néven Újfalva, illetve Szélhalom néven emlegetett településen²¹ is megjelenik: a Simaiak jobbágyaitól ugyanis a Nadányiak és Egeiek emberei – más erőszakos cselekmények mellett – a kifogott halakat is elvitték 1462-ben.²²

A halászat és a különböző halfajták számos későbbi forrásban is szerepelnek a Berettyó mentén. Az urbáriumokból és összeírásokból gyakran kiderül, hogy milyen összetett módon gazdálkodtak a folyók mentén: nemcsak a szántógazdálkodás vagy a halászat, hanem a legeltető állattartás gyakorlata és annak természeti feltételei egyaránt kiolvashatók belőlük. Diószeg és Kerekegyháza²³ szántóföldjeihez kapcsolódóan a gabonaőrléshez szükséges egykori malom jelenléte is igazolható (1701). E települések lakói a Berettyón nemcsak halakat (csukát és keszeget), hanem rákot, illetve télen csíkot is fogtak.²⁴ Gyapoly²⁵ határában a Félegyházához²⁶ tartozó halászóhelyeket is számba veszik (1696).²⁷

Az ártéri gazdálkodást gyakran, bár kissé pontatlanul fokgazdálkodásnak is nevezik. Ennek magyarázata, hogy a nagy folyók, így a Tisza magas vízállásakor a fok nevű képződményeken kifolyó víz az ereken keresztül jutott ki az ártérre, ahol a mélyebben fekvő területeken tavakat hozott létre. A fokokon keresztül gyakran csak ideiglenes folyóvizek, erek, illetve állóvizek sokasága alakult ki, melyeket változatos formában halásztak. Az árterekre kerülő víz meghatározó

²⁰ MNL OL DL 14137.

²¹ Valahol Bihar és Békés megye határán fekvő, neve alapján azonosíthatatlan település. Nadány a mai Körösladánynak feleltethető meg (Csánki 1890. I. 653.), így Szélhalom esetleg a középkori Szeghalmot jelölhette. Az Újfalva alak miatt az oklevél Sebesújfalut is jelölheti. Jakó 1940. 373.

²² MNL OL DL 65548.

²³ Jakó 1940. 234–235., 272–273.

²⁴ MNL OL E 156.a Fasc. 27. No. 29. A csíkfogás igen elterjedt tevékenység volt a Sárréteken. Ezt gyakran ún. csíkgátak emelésével oldották meg a Körösökön, ahol azután kosarakkal gyűjtötték össze a zsákmányt. Ld. Ecsedi 1934. Az ártéri és a pusztai környezet jellegzetes alakjai voltak a mocsaras területeken élő réti pásztorok, halászok és pákászok. Utóbbiak halászó-vadászó-gyűjtőgetető életmódjuk révén rendkívül jól ismerték ezt a vízi világot. E tevékenység a néprajzi leírásokon kívül okleveles adatokban is megőrződött. Ld. Pakas helynév (*locum Pakas*), 1328, Körösszeg környékén. Csáky I. 53.

²⁵ Jakó 1940. 248.

²⁶ Jakó 1940. 241–242.

²⁷ MNL OL E 156.a Fasc. 44. No. 14.

szerepet játszott abban is, hogy a rétek, legelők, szántók és erdők rendszeresen bőőséges víz- és tápanyagutánpótláshoz juthattak. Ennek az úgynevezett fokgazdálkodásnak az egyik legjellemzőbb halfogási módja az ártérre vezető erek, kisebb medrek elrekesztése volt.²⁸

A rekesztő halászat több írott forrásban is felbukkan, melyek a fokok és a rekesztékek működési elvére is fényt derítenek. Egyes középkori oklevelek arról tudósítanak, hogy ezek kinyitásával, tönkretételével, a vízfolyások elzárásával súlyos károkat lehetett okozni. Az ilyen esetekről szóló források így arra is rávilágítanak, hogy bizonyos régiókban fontos bevételi forrást jelentett ez a halfogási módszer. Bár az erről szóló középkori források alapvetően a Közép-Tisza térségéből származnak, az elszórt adatokból következtethetünk arra, hogy a Sárréteken is jellemző lehetett. A kapcsolódó dokumentumok gyakran peres ügyeket tartalmaznak, és egyes esetekben a módszer lényegét is bemutatják. Egy Vezensyi László nevű nemes tószegi jobbágyai például 1469-ben eltorlaszolták a Tiszából a nyársapáti halastavakba futó folyóvizeket, és ezzel megakadályozták, hogy a halak a folyóból a birtokos halastavaiba jussanak.²⁹ Az oklevélszöveg nemcsak a jogtalan cselekmény tényét rögzíti, hanem röviden azt is leírja, hogy a folyó főmedre és az ártereken lévő halastavak az erekkel keresztül összeköttetésben álltak egymással. Az ügy részleteiből az is kiderül, hogy e beavatkozások révén a halak útját is elzárhatták. Egy más jellegű hatalmaskodást rögzít az az eset, amikor 1467-ben kinyitották a Békés megyei Fábánfoka halastó rekesztékeit és kiengedték az ott tartott halakat.³⁰

A halgazdálkodás e típusa a Körös–Berettyó-vidéken is hasonló vagy azonos módon zajlott, amire egy Mihályrekesze (*Mihalrekeze*) nevű tó is utal a 14. század első feléből. Ez a halászvíz (Szalók)Sámson határjárásában szerepel,³¹ és bizonyára az ott használt halfogókról, illetve annak tulajdonosáról kapta a nevét. Bár

²⁸ A magyarországi ártéri gazdálkodás és a fokok első kutatója Andrásfalvy Bertalan volt. Ld. Andrásfalvy 1973. Nyomdokain haladva a Tiszára vonatkozóan is megszülettek az első tanulmányok. Ld. Károlyi – Nemes 1975.

²⁹ MNL OL DL 16834.

³⁰ MNL OL DL 16555.

³¹ MNL OL DF 254256.; Aoklt. XXXI. 384.; Jakó 1940. 334.

a két legelterjedtebb ilyen eszköz a szegye és a vejsze volt a tiszántúli vizeken,³² a Sárretekre és Biharra vonatkozó néprajzi vizsgálatok leginkább az utóbbi használatát igazolják.³³ A téma vizsgálatához középkori források csak szórványosan állnak rendelkezésre, ezért indokolt újkori analógiák, leginkább etnográfiai kutatások eredményeit is figyelembe venni. A leggyakrabban halrekeszként értelmezhető *clausura* szó malmok kapcsán (malomgát jelentésben) is megtalálható a középkori oklevelekben.

Fokok

Bár a Berettyó és Körösök vidékén bizonyosan nagy jelentőséggel bírt a hagyományos ártéri, illetve fokgazdálkodás, mégis igen korlátozott azon középkori források köre, melyekben fokra vonatkozó adatokra lehet bukanni. E ritka esetek egyike az, amikor 1382-ben szó esik egy Kispéterfoka nevű vízről Fegyvernekpeterdtől délre. Az erről szóló dokumentum azokat a helyneveket sorolja fel, amelyeket Fegyvernekpeterd és Szomajom³⁴ határjárása során feljegyeztek.³⁵ (Mezőpeterdnél – mely egykor Fegyvernekpeterddel egy települést alkotott – még a 19. századi kataszteri térképen is jelölnek egy Sárkány-fok nevű vízkitörést.)³⁶ A gazdálkodásra használt fokok nagyobb része valószínűleg emberi kéz munkája volt,³⁷ ebben az esetben pedig ez szinte biztosra vehető. Erre utal ugyanis a fok nevű folyóvíz elnevezése, mely vélhetően egykori létrehozója, birtokosa nevét őrizte meg. A Körösnél, illetve hozzá kapcsolódóan felbukkanó „közönséges fok” egy

³² Az ártéri, illetve fokgazdálkodás kapcsán gyakran szó esik az úgynevezett rekesztő halászatról, mely a középkori forrásokban a szegye vagy a vejsze használatát jelenti. A szegye egy folyómeder elzárására, rekesztésére használt eszköz volt, melyet a mederben keresztbe levert cölöpökből vagy gerendákból építettek, a közepén pedig egy hálóval ellátott nyílást hagytak. A vejszét nádból vagy vesszőkből fonták, és labirintusszerűen helyezték el a folyóban, szintén a mederhez rögzítve. A középkorban mindkét típus lehetett királyi adomány tárgya. Ld. Herman 1887. 150–160.

³³ Részletesebben ld. Ecsedi 1934. 139–146.

³⁴ Jakó 1940. 338.

³⁵ Balogh 2000. 20. Az oklevél határleírásának részleteiről és a település középkori történetéről ld. Bocsi 2006.

³⁶ Kataszteri Térképek.

³⁷ A fokok keletkezéséről, azok természetes, illetve mesterséges eredetéről szóló vitáról részletesen ld. Majláthné Sipos 2019. 11–13.

olyan, kisebb vízként szerepel, melyre 1458-ban egy új malmot szándékoztak építeni Okány közelében.³⁸ Újkori térképeken is található fok-adatok, melyre jó példát szolgáltatnak a II. Katonai Felmérésen látható, Körösökhöz kapcsolódó helynevek. Komádinál, a Sebes-Körös mentén látható a Zila-fok, Mezőgyán határában a Hosszú-fok, Sarkadnál a Dobi-fok tanya, Ond közelében pedig egy Keményfok nevű település.³⁹

A folyószabályozásokat megelőző felmérések során a Berettyó egyik, Zsáka felé vezető ágát Szalafoknak, míg a Nagyrábé felé futót Kovátsfoknak nevezték.⁴⁰ Egykor létezett vagy létező fokok találhatóak Pesty Frigyes 1864-ben kiadott, Bihar megyei helynévtárában is. A számos fennmaradt fok helynév közül néhány még a 19. században is az eredeti definícióhoz igazodva valamilyen főmederből kivezető vízfolyást jelölt (pl. Szerepnél, a Berettyó esetében).

Malmok

A középkori fok- említések egyike (Okány, 1458) azt mutatja, hogy a folyókból kiágazó fokokra, erekre olykor vízimalmokat is lehetett építeni. Ez azonban nem lehetett általános, ugyanis a kiáramló víz inkább csak időszakosan, az áradások alkalmával táplálta a főmederből kilépő sekélyebb medreket. Mindemellett a forrásokból egyértelműen kiderül, hogy a Körös–Berettyó-vidéken a középkorban vízimalmok sokasága örölt a kisebb és gyorsabb folyású vizek energiáját felhasználva.

Nem véletlen, hogy a terület középkori forrásanyagában ezekből az oklevelekből nyerhető a legtöbb gazdasági adat. A Berettyó és a Körösök energiáját két-, három-, illetve négykerékű malmokkal hasznosították, melyekhez gyakran malomárkokat, csatornákat is ki kellett alakítani. A gabonaőrlés lehetősége

³⁸ MNL OL DL 15261.; Jakó 1940. 308.

³⁹ II. Katonai Felmérés. További újkori fok nevek: Darvasnál: Buckó fokja, Malom fok (Pesty 1864. I. 140–141.); Debrecennél: Beke fok, Boros fok, Fecske fok, Fehérnádtó fok, Közép fok, Ördögárki fok, Pente zúg fok, Szálka fok (Pesty 1864. 143–150.); Gáborjánál: Középfok (Pesty 1864. I. 213.); Hencidánál: Csontafok (Pesty 1864. I. 250.); Kismarjánál: Tompafok, Marci foka (Pesty 1864. I. 294.); Nagyharsánynál: Nagy fok (Pesty 1864. II. 382.); Nyüvednél: Fövényes fok (Pesty 184. II. 409.); Szerepnél a Berettyó fok névvel illetett ága: Sebesfok (Pesty 1864. II. 499.); Vajdánál: Eresztőfok (Pesty 1864. II. 542.)

⁴⁰ Dunka – Papp 2008. 22.

nagy szerepet juttatott azoknak a településeknek, melyek természeti környezete alkalmas volt vízimalmok hatékony és gazdaságos működtetésére, így szűkebb régiójuk központjává fejlődhettek.⁴¹ A malmokat egyébként tározókban összegyűjtött víz is hajthatta olyan vidékeken, melyek folyóvizekben szegények voltak.⁴² A kisebb vízhozamú medrek vizét gátak építésével lehetett megfelelően felhasználni, így a Berettyó és Körösök vidékére is inkább ezek a „gátasmalmok” lehettek jellemzők.⁴³ A 14–16. századi malmokról tudósító oklevelek tartalmuk szerint több kategóriába sorolhatók. Egy részük csupán a jelenlétüket ismerteti, illetve azt is közli, hogy mely folyó vize hajtotta. A fentebbi példán túl számos más településről is tudható, hogy a vizsgált időszakban malmot üzemeltetett. A Berettyó vizével Herpálnál (1425),⁴⁴ Pelbárthidánál (1483),⁴⁵ illetve Fancsikánál, Fancsalnál és Újlaknál (1447)⁴⁶ is őrltek gabonát, Sárosbolcsnál pedig már a 13. század végén is létezett két malom.⁴⁷ Egy Berettyón működő malom az 1425. évi dokumentumban is megtalálható, mely Herpály, Kengyel, (Berettyó) Újfalú, Szentkozmadamján és Andaháza birtokok, illetve az ekkor pusztán álló Szentdemeter felosztásáról rendelkezik.⁴⁸ Olykor valamilyen szélsőséges időjárási esemény is felbukkan ezekben az oklevelekben. 1338 januárjában például a Berettyó olyan mértékben megáradt, hogy Bolcs malmát teljesen elpusztította.⁴⁹ A Körösök vizét hasznosító vízimalom Csószteleknél is működhetett, melynek határjelei között megjelenik egy malomgátként értelmezhető Gergurgata nevű

⁴¹ Dankó 1979. 9.

⁴² Károlyi 1960. 66.

⁴³ MN III. 173.

⁴⁴ MNL OL DL 11728.; Jakó 1940. 258–259.

⁴⁵ MNL OL DL 71002.; Jakó 1940. 318.

⁴⁶ MNL OL DL 38289.; Jakó 1940. 238., 239., 374–375.

⁴⁷ MNL OL DL 37180.; Jakó 1940. 217. Sárosbolcs vagy Bolcs a mai Berettyószentmárton környékén keresendő. Kezdetben a két falu egy települést alkotott, majd valamikor a 12. és 13. század fordulóján különvált egymástól. Mindkét középkori falu a folyó déli partján helyezkedett el. Ld. Gulyás 2020. 66–68.

⁴⁸ MNL OL DL 68975. A felsorolt települések a herpályi uradalom részét képezték.

⁴⁹ MNL OL DL 62697.

clausura (1351).⁵⁰ A Körös vizét Tóttelek vízimalma is hasznosította (1516).⁵¹ Van példa arra is, hogy a malmot bizonyos feltételek mellett elzálogosították. Ide kapcsolódik az az eset, amikor a Fekete-Körös mellé épült, Mártontelkéhez tartozó malmot 1445-ben Léli György 50 arany forintért adta zálogba Bagdi Miklósnak.⁵² Malmok által okozott károkról szintén maradtak fenn adatok. Nem lehetett ritka, amikor egy újonnan felépített malomgát miatt szántóföldek, legelők, kaszálók kerültek víz alá. Ezzel gyakran jelentős anyagi hátránya keletkezett az elárasztott terület birtokosának, ezért panaszára jogorvoslatot keresett. Erre említhető példaként 1473-ban egy olyan malom, mely egy Közepes nevű folyóvízre épült, és megakadályozta egy másik, a Berettyón korábban létesített malom működését. Ezenkívül az általa okozott áradás a Gyapoly körüli szántóföldeket és kaszálókat is elérte.⁵³ Konfliktus természetesen hatalmaskodások, erőszakos cselekmények nyomán is kialakulhatott. A Körös mellett fekvő Újlakon 1385-ben a malmot, a malomgátakat, a malomkerekeket és a csatornát is tönkretették, mellyel nagy összegű, nagyjából 1000 forintos kárt okoztak.⁵⁴

Az I. és II. Katonai Felmérésben is található vízimalom-adatok a Berettyó és a Sebes-Körös mentén, így bizonyosra vehető, hogy a Körös–Berettyó-vidék kisvizei, illetve az azokból kivezető malomárkok és csatornák a 19. század második felében (azaz a vízszabályozási munkálatok befejeztéig) is alkalmasak voltak a vízimalmok meghajtására. Alkalmaztak hajómalmokat is, de azok főként a nagyobb folyókon, például a Tiszán voltak általánosak.⁵⁵

⁵⁰ MNL OL DL 4069. Csősztelek Csánki Dezső szerint a mai Körösszeg és Komádi vidékén fekt. Csánki 1890. I. 606. Jakó Zsigmond szintén erre a környékre, Harsány és Szakál közé helyezi. Jakó 1940. 231.

⁵¹ MNL OL DL 10008.; Jakó 1940. 371.

⁵² MNL OL DL 90702.; Jakó 1940. 297.

⁵³ MNL OL DL 17514.; Jakó 1940. 248.

⁵⁴ MNL OL DL 89528.; Jakó 1940. 374–376. A Körösökön épült középkori malmokról további adatokat ld. Dóka 1997. 20–21.

⁵⁵ Ld. az I. és II. Katonai Felmérésen a Tiszán és Dunán jelölt hajómalmokat. A témáról bővebben: Pongrácz 1967. 108.

Földművelés és nagyállattartás

Az ártéri gazdálkodás komplex tájhasználati mód volt, mely a szántóföldi termelést, a kertművelést és az állattartást is magában foglalta. E tevékenységekre az ármentes helyek, a lápvilágból kiemelkedő, úgynevezett szigetek voltak alkalmasak a sárréti régiókban. Az írott és térképes forrásokból egyaránt kitűnik, hogy a különböző funkciójú és természeti adottságú határrészek (szántóföldek, legelők, kaszálók, erdők és lápok) mozaikszerűen helyezkedtek el a Berettyó és a Körösök térségében. Ezt onnan lehet bizonyosan tudni, hogy az oklevelekben megjelenő hatalmaskodások az egyes települések határaitban lévő művelt, legeltetett, halászott területekre egyaránt kiterjedtek. A szántóföldek gyakran szerepelnek ilyen jellegű felsorolásokban, többek közt Sárosbolcsnál,⁵⁶ Herpály, Tépe, Derecske és Szentkozma környékén (1464),⁵⁷ Szentkozmadamján és Derecske között, valamint Kovácsinál (1478)⁵⁸ is.

A korábban ismertetett, 1473. évi oklevélben nemcsak a Berettyón létesített malomról esik szó, hanem a Gyapolyhoz tartozó Esztárról is, amelyhez sok kaszáló és szántóföld tartozott a 15. század második felében.⁵⁹ Ennek a dokumentumnak azért van jelentősége, mert kiolvasható belőle, hogy a szántók és kaszálók egy szigetként kiemelkedő falu körül helyezkedtek el. Ez tökéletesen szemlélteti azt, hogy milyen természeti környezet vette körül ezeket a sárréti településeket, és azt is, hogyan lehetett földművelést és állattartást folytatni ezen az erősen vízjárta vidéken. Az áradások – jelen esetben a malomgát által mesterségesen előidézett árvizek⁶⁰ – veszélyeztették az egyébként is kevés hasznosítható területet, és esetenként ellehetetlenítették a mezőgazdasági munkák elvégzését.

Az állatok legeltetése általában a belső és a külső legelőkön, a réteken zajlott. Az utóbbi gyakorlatilag minden, a településen kívül eső füves, mocsaras és erdős határrészt magában foglalt, és jellemzően az úgynevezett rideg állattartás színtere

⁵⁶ MNL OL DL 37180.

⁵⁷ MNL OL DL 16151.

⁵⁸ MNL OL DL 28336.

⁵⁹ MNL OL DL 17514.; Jakó 1940. 237–238.

⁶⁰ A témáról bővebben ld. Vajda 2015.

volt.⁶¹ Ezek a területek gyakran közös használatban voltak, ahogyan például Gypoly és Kerekegyháza vizes legelői is a 18. század fordulóján. Az itt megtermett fű az 1701. évi összeírás szerint 200 állat számára adott elegendő takarmányt.⁶²

Ártéri erdők, erdei legeltetés, makkoltatás

A magasabb szinten található keményfás ligeterdőknek, a legeltethető, dús fűvű réteknek és természetesen a folyó- és állóvizeknek is fontos szerepük volt a Körös–Berettyó-vidéken a változatos gazdálkodási formák vonatkozásában. A folyómenti magasabb hátaikon azonban nemcsak keményfás, például tölgyerdők terültek el, hanem úgynevezett gyümölcserdők is. Ennek bizonyítékát számtalan helynév őrzi szerte a Tiszántúlon, így a Berettyó vidékén is. Kikelőkörtvély (*Kykel-lenkerthvel*, 1435) neve például egy sarjerdőre utal,⁶³ de egyszerű, Körtvélyes alakban is több helynév olvasható a forrásokban.⁶⁴ Pelbárthida és Nyüved határában ugyanis a 19. század közepén is voltak ilyen területek (Körtvélyes-erdő), melynek közelében puhafás ártéri erdők is húzódtak (ezt jelzi a Nyárfás helynév).⁶⁵

Ahogyan a 18–19. századi kéziratos térképek és a környezettörténeti kutatások is mutatják, a bihari ártereken még az újkorban is voltak kisebb-nagyobb kiterjedésű tölgyerdők. Írott források azonban azt igazolják, hogy ez a gazdálkodási forma évszázadokkal korábban, a középkorban is jellemző lehetett a régióra. Ezt látszanak alátámasztani azok az 1520-ban lezajlott hídvámvizsgálatok, melyek adatsoraiban sertések is szerepelnek. Az utánuk fizetendő vám összege alacsony volt, melyet a Berettyón átkelve Bolcshidánál és Esztárnál kellett megfizetni.

⁶¹ Szűcs 1977. 65–77.

⁶² MNL OL E 156.a Fasc. 27. No. 29.

⁶³ MNL OL DL 30434. A fák sarjaztatása, a sarjerdők kialakítása és gondozása jellemző volt a középkori erdőgazdálkodásra. Ehhez a fák tuskóját vagy a törzs egy részét meghagyták, melyből új hajtások, sarjak törtek elő. Néhány év alatt ezek megerősödtek, és megfelelő tűzifa-alapanyagot (illetve a gyümölcsfák esetében termő lombkoronát) biztosítottak. Ez az eljárás az erdők megújításának is az egyik legfontosabb módja volt. Ld. Szabó 2006. 85–86., 95–99.

⁶⁴ Körtvélyes-ér Sárrétudvari és Püspökladány között. MNL OL S 118. No. 645.; Körtvélyes-sziget Herpálytól keletre. MNL HBVL XV.1.a Bmt 37/a.; MNL HBVL XV.1.a Bmt 48.

⁶⁵ II. Katonai Felmérés.

Bolcsnál 5 állat után 1 dénár hídvám járt, míg az utóbbinál ugyanennyit 4 sertés áthajtásakor kértek.⁶⁶

A sertéstartás hazai történetéről bőséges szakirodalom áll rendelkezésre, mely azonban főként újkori, 18–20. századi írott forrásokon és néprajzi gyűjtések feldolgozásán alapul. Az etnográfiai tanulmányok közül több is foglalkozik a kültéri sertéstartással, illetve a makkoltatással, mely – a források és a hagyományos tartási módok vizsgálata alapján – a középkortól az újkorig hasonló gyakorlatot követett. Az ártereken, réteken és erdőkben történő legeltetés kulcsfontosságú volt az állatok hizlalásának szempontjából,⁶⁷ ugyanis a folyók mente és a mocsarak természeti feltételei változatos táplálékot és bőséges vízellátást biztosítottak az extenzíven tartott sertések számára. A Tiszántúlon a Körös–Berettyó-vidék mellett csak a Felső-Tisza menti ártereken azonosítható jelentős mértékű erdei sertéstartás. Ez a gazdálkodási mód a középkori oklevelek szerint meghatározó lehetett a felső-Tisza-vidéki falvak gazdasági életében is, mert az északkeleti folyószakasz mentén szinte kizárólagos szerepet játszott a mezőgazdaságból származó jövedelmek között. Az erről árulkodó középkori oklevelek feldolgozása csak a közelmúltban történt meg,⁶⁸ a vizsgálat eredményei pedig akár analógiaként is szolgálhatnak a szerényebb forrásadottságokkal bíró Sárrét tanulmányozásához.

A kutatott forrásanyagban eddig csak korlátozottan, a hídtarifák kapcsán sikerült a Berettyó- és Körös-vidéki középkori sertéstartás nyomaira bukkanni, így ezt a fejezetet kénytelenek vagyunk „átugrani” és meghagyni egy későbbi vizsgálat tárgyának. Vannak azonban olyan, később keletkezett források, melyek betekintést engednek e gazdálkodási forma részleteibe. Ezekből a 17–18. századi gazdasági összeírásokból és urbáriumokból egyértelműen kiderül, hogy a Berettyó menti tölgyesek külterjes állattartás, pontosabban sertések legeltetése, makkoltatása céljából voltak hasznosíthatók. Az egyes települések esetében ez eltérő mértékben történt (50-től egészen 1000 sertést eltartó erdőkről is vannak adatok),

⁶⁶ Iványi 1905. 98.

⁶⁷ Ennek elsősorban a kukorica elterjedése előtt volt jelentősége a sertéstartásban. Bővebben ld. Balassa 1960.

⁶⁸ A sertéstizedről, illetve a makkoltatott és pázsitsertések közötti különbségről ld. Majláthné Sipos 2023a.

a makktermő erdő nagyságától függött ugyanis, hogy mekkora állományt lehetett ezzel az inkább kiegészítő jellegű, de rendkívül tápláló takarmánnyal ellátni. A makkoltatott állatokon kívül fűvön tartott, úgynevezett pázsitsertések is felbukkannak az újkori dokumentumokban. A már említett felső-tiszai források rávilágítottak, hogy a makkoltatott sertések értékesebbek voltak a zöldtakarmánnyon nevelt példányoknál, így azok után az úgynevezett sertéstizedet is magasabb összegben szedték.

Az erdőkben hizlalható sertések szinte minden esetben a makktermő erdőkkel együtt szerepelnek az összeírásokban. Az egyes uradalmakban, a különböző falvakban összeszámolható állomány területenként és időben is eltérő méretű lehetett. A hegyekben, illetve a hegyoldalak közelében nem ritkán 800–1000, vagy még több egyedről szólnak a források. Székelyhídon, mely nagyjából 20–25 kilométerre, keletre helyezkedik el a kutatási terület középpontjától (Hencida, Gáborján), az egyes összeírások idején eltérő nagyságú kondákat jegyeztek fel. Van szó ugyanis 200 (1694),⁶⁹ 500 (1699. február),⁷⁰ 800 (1699. május)⁷¹ és 400 (1699. október)⁷² sertésről is, így ugyanazon esztendőn belül három eltérő adattal rendelkezünk a Székelyhídon aktuálisan összeírható malacok számáról. A változást akár az új alom megszületése,⁷³ az állatok adásvétele, de a felhizlalt példányok levágása is magyarázhatja, azaz, vélhetően nem lehet egyértelműen meghatározni a jelenség hátterét. Nagylétán, mely Hencida környékétől megközelítőleg 20 kilométerre, északkeletre helyezkedik el, nagyobb és stabilabb, 1000-es létszámú állatvagyonot jegyeztek fel (1699 májusa és októbere). Hasonló információ kapcsolódik Hencida környékéhez is (1700), ahol viszont az erdő nagyságát adják meg az ott hizlalható sertések számában (200 példány).⁷⁴ A 18. században más

⁶⁹ MNL OL E 156.a Fasc. 158. No. 10.

⁷⁰ MNL OL E 156.a Fasc. 49. No. 5.

⁷¹ MNL OL E 156.a Fasc. 49. No. 8.

⁷² MNL OL E 156.a Fasc. 49. No. 4.

⁷³ A fialás idejét vélhetően a környezeti feltételek és a birtokos szándéka határozták meg, a kocák ugyanis a modern kori házisertésekhez hasonlóan egész évben termékenyek lehettek. A hagyományos tartásban a fialás ideje szerint megkülönböztettek nyári és téli malacokat, melyek közül az utóbbiak voltak inkább alkalmasak tenyésztésre és hizlalásra is. A nyári szaporulatot általában saját fogyasztásra szánták. Dorner 1921. 236–237.

⁷⁴ MNL OL E 156.a Fasc. 31. No. 42.

bihari települések erdeiben is folyt legeltetés (Feketebátor, Gyapoly, Kerekegyháza, 1728–1729),⁷⁵ így feltételezhetően mindenhol makkoltatták a malacokat, ahol még voltak ártéri tölgyesek.⁷⁶

Bár évszázadok teltek el a középkori források és a katonai felmérések elkészítése között, a 18–19. századi kéziratos térképekről mégis leolvasható, hogy milyen lehetett a vízjárta tájak karaktere a nagy folyószabályozási munkálatok előtt. A halászó, sertésartó és vízimalmok sokaságát működtető sárréti települések természeti környezetét példázza a Berettyóújfalutól keletre lévő Gáborján, Hencida és Pelbárthida vidéke, ahol több, kisebb kiterjedésű, sertéslegeltetésre alkalmas ártéri erdő is látható.⁷⁷

Hasonló táj, hasonló tájhasználat – vagy mégsem?

A felső- és közép-tiszai árterekre vonatkozó korábbi utalások természetesen nem a forráshiány által hagyott „lyukak” betömődését célozzák. Azok valódi funkciója egyrészt a nagyon is valószínű hasonlóságok igazolása, másrészt az egyértelmű különbségek kiemelése a tiszai és bihari tájhasználat és településstruktúra között. A legfontosabb annak figyelembevétele, hogy a Tiszántúl nagy részét ideiglenes és állandó vízborítás jellemezte egészen az 1840-es évek derekáig. Ekkor azonban az egész tiszai vízrendszert érintő, nagyszabású átalakítás vette kezdetét, mely a Tisza összes mellékfolyójára kiterjedt. Bár a Berettyó árviizei már ezt megelőzően is komoly károkat okoztak az ártéri települések számára,⁷⁸ a Hortobágy–Berettyó-vidéken elvégzett vízi munkálatokkal csak az 1860-as évek derekára történt meg a Sárrét lecsapolása.⁷⁹ Az új, egyenesre szabott medrek kialakítása és az árterek, lápok szárazra kerülése az egész addig ismert vízjárta tájat átformálta. Bár kisebb-nagyobb mértékű emberi beavatkozás korábban is érintette a folyókat és

⁷⁵ MNL OL E 156.a Fasc. 6. No. 61/b.

⁷⁶ Ezek az erdők vélhetően már a középkorban is léteztek, de még jóval nagyobb kiterjedésűek lehettek, mint a 18–19. században.

⁷⁷ I. Katonai Felmérés. 18. századi urbáriumokból kiolvasható, hogy az 1770-es években Diószeg-nél, Bakonszegnél, Esztárnál, Gáborjánánál, Hencidánál is működött vízimalom. Bársony – Papp – Takács 2001. 64., 208., 226., 231., 233.

⁷⁸ Dunka – Papp 2008. 21.

⁷⁹ Dunka – Papp 2008. 25.

ártereiket (erdőirtás, gátak emelése, kisebb, medreket érintő változtatások), ezek nem okoztak számottevő eltérést a korábbi állapotokhoz képest.⁸⁰ Az évszázadok során fennmaradt, hagyományos ártéri gazdálkodás a halászzattal, a fokok használatával és a makkoltatással együtt bizonyítja a középkori tájhasználati szokások továbbélését a folyó menti vidékeken. A vizenyős környezet, a kiterjedt árterek mind a sárréti, mind a felső- és közép-tiszai szakaszokon meghatározták a gazdálkodási lehetőségeket. A szántógazdálkodás mindenütt csak az ártérpere-mi, magasabb határrészekben, illetve a mocsarakból kiemelkedő szigeteken volt lehetséges, amit gyakran az írott forrásokból (középkori oklevelek, újkori urbáriumok) is kiolvashatunk. Az állattartás szerepe vélhetően ezért is értékelődött fel, hiszen kedvező időjárás esetén a zombékos rétek gazdag legelőket, a kaszálók bőséges szénatermést biztosíthattak. (A szélsőségesen nagy áradások természetesen a füves határrészeket is használhatatlanná tették, azonban nem ez volt az általános.) A Nagy-Sárrét jelentős részben átnyúlt a mai Nagykunság területére, a Tisza rendszeres árvizei így mindkét régióba juttattak víz- és halutánpótlást a fokokon és a mellékfolyókon keresztül. A két terület tehát a vízhálózat révén szoros összeköttetésben állt egymással, a természeti környezetből adódóan pedig mindenütt kiemelt jelentősége volt a halászatból származó jövedelemnek.

Vannak azonban figyelemre méltó különbségek is a Tisza-mente és Körös-Berettyó-vidék között. A korábban említettek szerint a 14. század első harmadában keletkezett pápai tizedadatok a falvak és mezővárosok viszonylag sűrű rendszerére utalnak a bihari térségben (ehhez csak a Tisza–Szamos-köz hasonlítható az északkeleti országrészben). Ezzel szemben a közép-tiszai részen az elszórta elhelyezkedő egyházi intézmények egy ritkás struktúrát feltételeznek.⁸¹ Noha ezt korábban az Alföld elmaradott fejlődésével hozták összefüggésbe, a valós helyzet ennél sokkal összetettebb lehet. A nagytáj földrajzi elhelyezkedése valóban indokolhatná a periféria-jelleg hangsúlyozását, azonban az újabb kutatások szerint a

⁸⁰ A gátak kialakításáról, karbantartásáról számos 19. századi elején keletkezett Bihar megyei kurrens (hivatali körlevél) rendelkezik a sárréti települések kapcsán. A töltések kavicssal, homokkal, faanyaggal történő javítása következtetni enged arra, ahogyan ez a korábbi századokban is történt. I.d. például egy 1812-ben, Berettyóújfaluban kelt irat részleteit. Brigovác – Petró – Sándor 2011. 279–280.

⁸¹ A szerző Közép-Tisza-vidékre vonatkozó korábbi kutatásait ld. Majláthné Sipos 2023b.

nagy határú települések elhelyezkedése nem a terület hátrányos helyzetére mutat. Éppen ellenkezőleg: ha csupán a Közép-Tisza-vidéket vesszük is figyelembe (és nem az egész Alföldet), a településhálózat, illetve a középkori gazdasági adatok (a pápai tizedek, a Kubinyi András-féle centralitási pontértékek)⁸² alapján egy viszonylag fejlett régió képe bontakozik ki előttünk, ahol a gazdasági fejlődés motorja a nagyállattartás és a marhakereskedelem (országos vásárok) lehetett.⁸³ További fontos eltérések láthatók a gazdálkodási és tájhasználati módok között is. Bár a szántógazdálkodásra a bihari árterekre nézve sincs sokkal több adatunk, mint a Tisza mentén, a vízimalmokra vonatkozó középkori oklevelek mégis fontos jelenségre hívják fel a figyelmet. Egyrészt, ahol malmok voltak, oda nagyobb mennyiségű gabonát szállítottak. (Ez nem feltétlenül jelent csak helyben megtermelt gabonát.) A vízimalmok a Berettyó és a Körösök mentén nagy számban adathatók, emiatt a környékükön nagyobb, koncentrálnódó népességre következtethetünk. (Ezt támasztják alá az 1330-as évek viszonyai is.) Az a tény, hogy a malmok zálogügyletek, hatalmaskodások és különböző perek tárgyaként is felbukkannak a középkori forrásokban, szintén kiemeli gazdasági értéküket. Ezzel szemben a Tisza mentén csak a felső, északkeleti szakaszon találhatók említések a Tiszára és a mellékfolyóira (például a Szamosra és a Túrra) telepített vízimalmokról. Ami a legszembetűnőbb, hogy a Közép-Tisza-vidékre vonatkozóan egyáltalán nincsenek ilyen középkori adatok, így valószínű, hogy ezen a területen sem a Tisza, sem a medréből kilépő patakok, erek nem voltak alkalmasak vízimalmok hatékony működtetésére.

A vízenergia felhasználásán kívül a bihari árterek növényborítása és az ott zajló gazdálkodás is inkább a Felső-Tiszával rokonítható, és nem a középső folyóvidékkel. Ez leginkább az ártéri tölgyesek jelenlétével és a sertések erdei legeltetésével, makkoltatásával áll összefüggésben. Ez a gazdálkodási mód a Felső-Tisza-vidéken középkori adatokkal igazolható, de még a 16–18. században is

⁸² Kubinyi 2000.

⁸³ Beluszky Pál ismert elmélete szerint az Alföld ritkás településhálózata és periféria-jellege a tájegység megkésett társadalmi és gazdasági fejlődését jelzi. („Alföld-szindróma” vagy „alföldi út” teória) Ld. Beluszky 2001. 72. E feltevésnek ellentmondanak azok a recens kutatások, melyek az Alföld gazdasági fejlettségét egy hosszabb időskálán, az 1330-as évektől az 1910-es évekig követik nyomon. Ld. F. Romhányi – Szilágyi – Demeter 2023.

jellemző lehetett. Ezzel szemben a bihari ártéri tölgyesek és a makkoltatás kapcsolata csak 17–18. századi urbáriumokban és összeírásokban jelenik meg, míg a Közép-Tisza-vidéken egyáltalán nincs szó helyben történő makkoltatásról (még a folyó mentén sem), csak az úgynevezett vándorlegeltetésről.⁸⁴

A bihari és tiszai árterek gazdálkodása és a vizsgált területek települési viszonyai számos eltérésre hívták fel a figyelmet. Megállapítható, hogy a hasonló vízrajzi környezet nem feltétlenül hozott létre ugyanolyan növényborítást, így a természeti erőforrásokat sem lehetett azonos módon kiaknázni a Tisza mentén és a Körös–Berettyó-vidéken. Ez a körülmény más fejlődési utat jelölt ki a Felső-, a Közép-Tisza és a bihari régió számára, mely a településstruktúrában és az uralkodó gazdálkodási ágak terén is megmutatta hatását.

⁸⁴ A témáról bővebben ld. Szabadfalvi 1968a.; Szabadfalvi 1968b. A nagykunsági városok Bereg megyében történő makkoltatásáról ld. Balassa 1973. 64.

Források és irodalom

Kézírtos források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

- DL Diplomatikai Levéltár
- DF Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- E Magyar Kamara Archívuma
 - 156 Urbaria et Conscriptioes
 - a. Registrata
- S Térképtár
 - 12 Helytartótanácsi térképek (1738–1875)
 - 78 Kataszteri gyűjtemény, térképek (1786–1948)
 - 118 Földművelésügyi minisztériumi térképek (19. sz.–20. sz.)

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára, Debrecen (MNL HBVL)

- XV. Gyűjtemények
 - 1. Az MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárának térképgyűjteménye
 - a Kézírtos térképgyűjtemény
 - Bmt Bihar megye térképei

Forráskiadványok

Aoklt.

Anjou-kori Oklevéltár XXXI. köt. Szerk. Sebők Ferenc. Bp.–Szeged, 2007.

Balogh 2000.

Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban (1300–1525).
Összegyűjtötte, átírta: Balogh István. Szerk. Érszegi Géza. Nyíregyháza, 2000.
(A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 21.)

Bársony – Papp – Takács 2001.

Bársony István – Papp Klára – Takács Péter: Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében. I. köt. Debrecen, 2001.

Brigovác – Petró – Sándor 2011.

Sárréti kurrentáló könyv. Hivatali körlevelek a 19. század eleji Bihar vármegyéből. Szerk. Brigovác László – Petró Leonárd – Sándor Mária. Berettyóújfalu, 2011.

Csáky I.

Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I. Oklevelek 1229–1499. Szerk. Bártfai Szabó László. Bp., 1919.

Pesty 1864.

Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából, 1864. Bihar vármegye I–II. Szerk. Jakab László. Debrecen, 1996, 1998. (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 65–66.)

Szakirodalom

Andrásfalvy 1973.

Andrásfalvy Bertalan: A Sárköz és a környező Duna-menti területek ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználatai a szabályozás előtt. Bp., 1973. (Vízügyi Történeti Füzetek 6.)

Balassa 1960.

Balassa Iván: A magyar kukorica. Bp., 1960.

Balassa 1973.

Balassa Iván: Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI–XIX. században. Ethnographia, 84. (1973) 1–2. 53–79.

Beluszky 2001.

Beluszky Pál: A Nagyalföld történeti földrajza. Bp.–Pécs, 2001.

Biró – Molnár 2009.

Biró Marianna – Molnár Zsolt: Az Alföld erdei a folyószabályozások és az alföldfásítás előtti évszázadban. In: Környezettörténet. Szerk. Kázmér Miklós. Az elmúlt 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományi források tükrében. 2009.

Bocsi 2006.

Bocsi Zsófia: Mezőpeterd helye a középkori Bihar megyében. In: A Bihari Múzeum Évkönyve X–XI. Szerk. Kállai Irén. Berettyóújfalu, 2006. 29–59.

Csánki 1890.

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. Bp., 1890.

Csatári 1982.

Csatári Bálint: A Sárrét falvainak középkori településrendje és annak változásai. In: A Bihari Múzeum Évkönyve III. Szerk. Héthy Zoltán. Berettyóújfalu, 1982.

Dankó 1979.

Dankó Imre: A Berettyó-völgy középkori települési, közlekedési és árucsereszonyai. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VI. Szerk. Gazdag István. Debrecen, 1979. 5–18.

Dóka 1997.

Dóka Klára: A Körös és a Berettyó vízrendszer szabályozása a 18–19. században. Egy táj kialakulása. Gyula, 1997. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 7.)

Dorner 1921.

Dorner Béla: A sertés tenyészése és hizlalása. Bp., 1921.

Dunka – Papp 2008.

Dunka Sándor – Papp Ferenc: A Berettyó vízgazdálkodásának és jeges árvízének története. Bp., 2008. (Vízügyi Történeti Füzetek 17.)

Ecsedi 1934.

Ecsedi István: Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1933. Szerk. Ecsedi István – Sőregi János. Debrecen, 1934. 139–146.

F. Romhányi 2022.

F. Romhányi Beatrix: Plébániák és adóporták – A Magyar Királyság változásai a 13–14. század fordulóján. Századok, 156. (2022) 5. 909–941.

F. Romhányi – Szilágyi – Demeter 2023.

F. Romhányi Beatrix – Szilágyi Zsolt – Demeter Gábor: A Magyar Királyság regionális különbségei a pápai tizedjegyzék készülése idején. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2022. Szerk. Kövér György – Pogány Ágnes – Demeter Gábor – Weisz Boglárka. Bp., 2023. 17–52.

Gulyás 2020.

Gulyás László Szabolcs: Berettyóújfalu története a 13–15. században. In: A Bihar Múzeum Évkönyve XXV. Szerk. Sándor Mária. Berettyóújfalu, 2020. 47–81.

Györffy 1987.

Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. köt. Bp., 1987.

Herman 1887.

Herman Ottó: A magyar halászat könyve. I. köt. Bp., 1887.

Iványi 1905.

Iványi Béla: Bihar és Bars vármegyék vámhelyei a középkorban. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 12. (1905) 2. 81–132.

Jakó 1940.

Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp., 1940. (Település- és népiségtörténeti értekezések 5.)

Károlyi 1960.

Károlyi Zsigmond: A vízhasznosítás, vízépités és vízgazdálkodás története Magyarországon. Bp., 1960.

Károlyi – Nemes 1975.

Károlyi Zsigmond – Nemes Gerzson: Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi múltja. I–II. köt. Bp., 1975. (Vízügyi Történeti Füzetek 8.)

Kohán 2003.

Kohán Zoltán: A tradicionális középkori ártéri gazdálkodás geomorfológiai környezete. Földrajzi Értesítő, 52. (2003) 1–2. füz., 5–21.

Kubinyi 2000.

Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged, 2000. (Dél-Alföldi évszázadok 14.)

Lászlóffy 1982.

Lászlóffy Woldemár: A Tisza. Bp., 1982.

MN III.

Magyar néprajz. III. Kézművesség. Szerk. Domokos Ottó – Nagy-Bákay Péter. Bp., 1991.

Majláthné Sipos 2019.

Majláthné Sipos Csilla: Ártéri gazdálkodás a középkori Magyarországon, különös tekintettel a Közép-Tisza-vidékre. Kutatástörténeti áttekintés. Új Nézőpont, 6. (2019) 3. 5–34.

Majláthné Sipos 2023a.

Majláthné Sipos Csilla: Sertéstized és makkoltatás a középkori Felső-Tisza-vidéken. In: Metszéspontok: interdiszciplináris tanulmányok a középkorról és a kora újkorról. (Megjelenés alatt)

Majláthné Sipos 2023b.

Majláthné Sipos Csilla: A Közép-Tisza-vidék gazdasága a 13–16. században. (Megjelenés alatt)

Marosi – Szilárd 1969.

Magyarország tájféldrajza 2. A tiszai Alföld. Szerk. Marosi Sándor – Szilárd Jenő. Bp., 1969.

Módy 1970.

Módy György: A mai Hajdú-Bihar megye területe XIII. századi településtörténetének vázlatja. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1968. Szerk. Módy György. Debrecen, 1970. 196–200. (A debreceni Déri Múzeum kiadványai I.)

Pinke 2015.

Pinke Zsolt: Alkalmazkodás és felemelkedés – modernizáció és leszakadás: kis jégkorszaki kihívások és társadalmi válaszok a Tiszántúlon. Doktori értekezés. Pécs, 2015.

Pinke – Ferenczi – Gábris – Nagy 2016.

Pinke, Zsolt – Ferenczi, László – Gábris, Gyula – Nagy, Balázs: Settlement patterns as indicators of water level rising? Case study on the wetlands of the Great Hungarian Plain, Quaternary International, Vol. 415. (2016) 204–215.

Pinke – Ferenczi – F. Romhányi – Gyulai – Laszlovszky – Mravcsik – Pósa – Gábris 2017.

Pinke, Zsolt – Ferenczi, László – F. Romhányi, Beatrix – Gyulai, Ferenc – Laszlovszky, József – Mravcsik, Zoltán – Pósa, Patricia – Gábris, Gyula: Zonal assessment of environmental driven settlement abandonment in the Trans-Tisza region (Central Europe) during the early phase of the Little Ice Age. Quaternary Science Reviews, Vol. 157. (2017) 98–113.

Pongrácz 1967.

Pongrácz Pál: Régi malomépítészet. Bp., 1967.

Szabadfalvi 1968a.

Szabadfalvi József: Makkoltatás a Zempléni hegységben. Ethnographia, 79. (1968) 62–75.

Szabadfalvi 1968b.

Szabadfalvi József: Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén. In: Műveltség és hagyomány X. Szerk. Gunda Béla. Debrecen, 1968. 55–84.

Szabó 2006.

Szabó Péter: Erdőgazdálkodás a középkorban. In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény. Szerk. Gyöngyössi Márton. Bp., 2006. 81–103.

<http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Tortenelem/83K%E1lnoki/GY%D6NGY%D6SSY%20K%D6NYV/05%20SZABO.pdf>

(Utolsó letöltés: 2023. április 20.)

Szűcs 1977.

Szűcs Sándor: Régi magyar vízivilág. Bp., 1977.

Vajda 2015.

Vajda Tamás: Vízimalmok építésével előidézett, mesterséges áradások a középkori Magyarországon. In: Középkortörténeti tanulmányok 8. A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai. Szerk. Tóber Márta – Maléth Ágnes. Szeged, 2015. 347–362.

Viga 2009.

Viga Gyula: Gyümölcsstermesztés- és kereskedelem a Bodroghözben (A Tisza-kertek hasznához). In: Uő: Bodroghözi néprajzi tanulmányok. Miskolc, 2009. 79–92. (Officina Musei 19.)

Internetes hivatkozások

I. Katonai Felmérés

Magyarország (1782–1785) – I. Katonai Felmérés <https://mapire.eu/hu/>
(Utolsó letöltés: 2023. március 10.)

II. Katonai Felmérés

Magyar Királyság (1819–1869) – II. Katonai Felmérés <https://mapire.eu/hu/>
(Utolsó letöltés: 2023. március 10.)

Kataszteri Térképek

Habsburg Birodalom, Kataszteri térképek. <https://mapire.eu/hu/>
(Utolsó letöltés: 2023. március 10.)

Farming and land use patterns in the floodplains of Bihar from the Middle Ages to the 19th century

Before the river controls, the western and north-western parts of Bihar County was basically characterized by the dense water network that covered the region. A significant part of the plains consisted of the Great Sárrét, created by the Berettyó, and the Little Sárrét, created by the Körös rivers. This land of waters, which can be described as a wilderness, has given rise to specific forms of land use since the early Middle Ages. Floodplain farming means the complex use of available land and natural resources. Fishing in waterlogged areas, ploughs and pastures on “islands” emerging from the marshes, as well as wet meadows and reed beds, were all important areas for farming in the settlements of Bihar. The network of medieval settlements and farming patterns of the region show striking similarities with the Upper Tisza Region. However, medieval and modern sources show that the location of towns and land use in the nearby Central Tisza Region differed significantly from those of the north-eastern part of the country and the Sárrét. In the Bihar Region, similarly to the plains along Tisza, the presence of the so-called “fok” farming (the river water is released to the floodplain during floods) and various types of trap fishing can be evidenced. Along the rivers, mosaic land use was typical, i.e., the available areas were used for ploughing, reaping, grazing, and fishing depending on the natural circumstances. The Berettyó and the Körös rivers were all suitable for operating water mills, and from the late Middle Ages, evidence of extensive pig farming on floodplains can also be found. Based on these characteristics, the floodplains of the Upper Tisza and Bihar were similar to each other; however, it’s also clear that similar natural environments did not necessarily created the same conditions for farming and the development of settlements.

Szőke Richárd Rajmond

Az újfalui tizenegyek története 1911–1944

Két levél a Berettyóújfalui Sport Egylet vezetőségétől*

A magyar labdarúgás, mint a történeti megismerés tárgya, a sportág hazai megjelenése óta foglalkoztatja a kutatókat. A különböző klubok sikereit, nehezebb időszakait, korszakos személyiségeit bemutató írások főként valamilyen évforduló kapcsán látnak napvilágot, ám az ilyen jellegű kutatások is számos olyan eredményt hoznak a felszínre, melyeket érdemesebb más szempontból is megvizsgálni. A futball mindmáig komplex társadalmi jelenség, ebből adódóan a társadalomtörténeti megközelítésű elemzések hozzájárulhatnak az események mélyebb megértéséhez, illetve a politikatörténeti aspektus sem nélkülözhető az analízis során, hiszen a politika a kezdetek óta hol kisebb, hol nagyobb mértékben, de jelen van a sportéletben.

A labdarúgás hazai térhódítása Budapesten bontakozott ki igazán látványosan a 19. század végén, majd a 20. század első éveiben a vidéket is meghódította a játék.¹ Ez idő tájt a történeti Bihar vármegye területén is létrejöttek az első, futballal is foglalkozó sportegyesületek.² Egyesek számára ez aktív részvételt jelentett, mások a nézőtérrel figyelték a labdarúgókat. Mindenesetre az bizonyos, hogy a társadalom egyre nagyobb része érezte magáénak valamely szerepet. Míg az I. világháború előtt a sport egy kiváltságos réteg privilégiuma volt, főként annak kiadásai miatt, a konszolidáció éveiben már tömegek számára is elérhetővé vált, mint a szabadidő eltöltésének egy formája.

* A tanulmány az NKA Magyar Génius Program Ideiglenes Kollégiuma által támogatott „A berettyóújfalui járás Bihar vármegye egykori történetiségének feldolgozása Interdiszciplináris kutatás, tanulmányok, monográfia, konferencia megvalósítására.” című, 650132/00014 azonosító számú pályázat keretében készült.

¹ Hadas 2003. 311.

² Az I. világháborút megelőzően Berettyóújfalun kívül Mezötelegden, Nagyszalontán és Nagyváradon működött sportegylet Bihar vármegye területén. Kiss 1938. 323.

A berettyóújfalui futball és a Berettyóújfalui Sport Egylet története nem ismeretlen számunkra. A 100 éves évforduló alkalmából Sándor Mihály tollából jelent meg egy hagyományos sporttörténeti szemszögből megírt kötet, melyben főleg sajtóforrások alapján, ismeretterjesztő jelleggel vázolta fel a helyi labdarúgás fontosabb eseményeit.³ Jelen dolgozat több szempontból is árnyalni kívánja az említett munkát amellet, hogy számos ponton támaszkodik rá. Egyrészt az előtanulmányban az elmúlt évek kutatási eredményeit felhasználva kiegészítésre kerülnek azok a főleg egyesülettörténeti pontok, melyek Sándor Mihály művében kevésbé kerülnek a fókuszba, másrészt a forrásközlésként közreadott két vezetőségi levél betekintést enged a vizsgált sportegylet két világháború közötti működésébe.

A megalakulás körülményei

Az 1871. évi településrendezési törvény értelmében az addig mezővárosi státuszt viselő Berettyóújfalunagyközségi besorolást kapott, ezért a városiasodás jegyeit meghonosítani kívánó, és a magasabb rang elérésében bizakodó, helyi vezető réteg soraiban nem uralkodhatott el az elégedettség érzése. Lelkesedésük ennek ellenére nem csökkent, sőt, ez a csalódást keltő döntés csak ösztönzőleg hatott a település további motivációit tekintve. Később sikerként könyvelhették el, hogy 1884-ben a helység már járási székhelyként adhatott otthont több közigazgatási intézménynek, gazdasági társaságnak és társadalmi kezdeményezésnek.⁴ Utóbb említett szervezetek megalakításában nagy szerep jutott az értelmiség tagjainak, akik a polgárosodás és a haladás üzenetét tűzték zászlójukra, általuk kezdődhetett meg a helyi társadalom önszerveződése. Polgári kör, jótékony nőegylet, tűzoltóegylet és más kulturális egyesületek alakultak ezen folyamat eredményeképp,⁵ melyek hozzájárulhattak Berettyóújfalunagyközségi fejlődéséhez, valamint a városiasodás évtizedeinek nevezett esztendőik hangulatához.

³ Sándor 2011.

⁴ Bagdi – Török 2021. 53–57.

⁵ Nyakas 1981. 302.

Ebben a légkörben merült fel egy sportklub alapításának gondolata, melynek körülményeiről több visszaemlékezés is napvilágot látott.⁶ Kiss Antal⁷ azontúl, hogy 1910-et jelölte meg a megalakítás dátumaként, kezdeményezőkként önmagát, Bodonyi Sándort⁸ és Fiala Gyulát tűntette fel.⁹ Ezzel szemben Bodonyi Sándor szerint 1911. június 12-én alakult meg a szervezet Kiss Antal, Szántó Sándor, Weisz Béla, Zádor Béla és önmaga elhatározása alapján.¹⁰ Hivatalosan a Berettyóújfalu Sport Egylet alapítását azonban 1911. október 1-re datálják, amikor is a közgyűlés elfogadta a szervezet alapszabályát.¹¹ „*A nemzeti érdeket szolgáló testgyakorlás művelése, vagyis az atlétika, vívás, tornászás, korcsolyázás, turisztika, teniszszedés hatékonyabb művelése és fejlesztése...*” szerepelt ebben az egyesület céljaként, amely három szakosztállyal kezdte meg működését. Ezek a torna és atlétikai, vívó, valamint a turisztikai-tenisz szakosztályok voltak.¹²

A korabeli közvélemény is öröndetes eredményként tartotta számon a BUSE megalakulását, derül ki a Sárrét című hetilap tudósításából. A helyi sajtótermék hasábjain megjelent cikk szerint évek óta jelen volt már egy ilyen jellegű szervezet igénye, amely a „*társadalom különböző osztályainak módot nyújt a legegyszerűbb és mégis*

⁶ Fontos kihangsúlyozni, hogy a múltidéző egyesületi tagok az alapítás után több évvel emlékeztek meg a kezdetekről. Bodonyi Sándor titkár a 10 éves évforduló alkalmából tartott beszédében foglalta össze a BUSE addigi történetét, Kiss Antal pedig a Nadányi Zoltán szerkesztésében, 1938-ban megjelent Magyar városok és vármegyék monográfiája sorozat Bihar vármegyéről szóló kötetében írt Csonka-Bihar vármegye sportéletéről. Értelemszerűen nemcsak az emlékek kophattak ki az idők során, hanem más-más dolgokat tarthattak említésre méltónak. Kiss 1938. 323–325.; Titkári jelentés. Bihari Újság, 2. (1921) 37. 1921. szept. 15. 3.

⁷ Dr. Kiss Antal 1882-ben született Bihartordán. Budapesten szerzett fogorvosi képesítést, gyakornokként több évet töltött külföldön, majd 1908-ban nyitotta meg Berettyóújfalu első fogászrendelőjét. A világháború ideje alatt tábori kórházakban szolgált, a Vöröskereszt hadiékítményes és Koronás Vaskereszt kitüntetésekben részesült. Sport iránti szenvedélyének köszönhetően szerepe volt Belgrád első labdarúgócsapatának létrejöttében is. Vermes 1930. 171.

⁸ Bodonyi Sándor 1884-ben született Stájerlakaninán. A szegedi piarista gimnázium elvégzése után adóhivatali vizsgát tett. A Medgyesen megjelenő Medgyesi Újság című hetilap segédszerkesztője lett 1907-ben, 1908-ban a pénzügyminiszter helyezte át Berettyóújfaluba magyar királyi adótiszt kinevezése okán, később az adóhivatal főnökeként volt ismeretes. A BUSE titkári posztja mellett kalapácsvetőként is részt vett a helyi sportéletben. Vermes 1930. 155.; Kinevezés. Medgyesi Újság, 5. (1908) 30. 1908. okt. 11. 2.; Kiss 1938. 324.

⁹ Kiss 1938. 323.

¹⁰ Titkári jelentés. Bihari Újság, 2. (1921) 37. 1921. szept. 15. 3.

¹¹ MNL HBVL IV.458. 1. d. 175/1929. A Berettyóújfalu Sport Egylet alapszabálya.

¹² Uo.

*nemes társadalmi érintkezésre s e mellett a testi erő és ügyesség fejlesztésére.*¹³ A szerző annak a gondolatának is hangot adott, hogy a városi attitűd megteremtéséhez szükség van egy sportegyesületre, létrehozása ezt a társadalmi missziót szolgálja. Továbbá az alapítók névsorát is közzétették, a klub elnöke Boross Gyula¹⁴ gyógyszerész lett, és számos tisztséget töltöttek be a lokális elit és értelmiség más tagjai is.¹⁵

A labdarúgás bár nem került megemlítésre sem az alapszabályban, sem a megalkulást hírül adó újságcikkekben, a visszaemlékezők mindazonáltal egyetértettek abban, hogy már a kezdeti időszakban űzték a sportágot az egyesület keretein belül. A különbség csupán e téren is csupán az időpontokban fedezhető fel, hiszen Kiss Antal írásában arra utalt, hogy a nyilvános atlétikai és futballszereplések 1910-ben már elkezdődtek,¹⁶ míg Bodonyi 1911-re a házi bajnokságok, 1912-re a vidéki mérkőzések idejét helyezte.¹⁷

Első klubközi mérkőzésként számolt be a sajtó az 1912. július 7-én játszott Nagyváradai Törekvés Sport Egyesület elleni barátságos találkozóról, melyet hazai pályán, Berettyóújfaluban rendeztek.¹⁸ A helyi és nagyváradai közönség az atlétikai versenyszámok mellett a két csapat közti labdarúgó-összecsapást láthatta. Sikeres debütálást tudhatott magáénak a BUSE atlétikában, azonban a futballpályán 1:3-as nagyváradai győzelemmel zárult a bemutatkozó játék.¹⁹ Nem sokkal később,

¹³ Sport-Egyelet. Sárrét, 7. (1911) 41. 1911. okt. 8. 2–3.

¹⁴ Boross Gyula Szarvason született, 1863. március 28-án. 1890-ben összeházasodott Gruden Margittal, Szakáll Pál, berettyóújfalui járásbíró unokahúgával. A Gróf Széchenyi Istvánról elnevezett berettyóújfalui gyógyszerertár bérlője és gyógyszerésze volt. Boross Gyula rövid életrajzát legújabbban a Bihari Múzeum időszaki kiállítása mutatja be. Sorsfordítók időszaki kiállítás.

¹⁵ „*Alelnökök: Nyisztor Albert, dr. Szilágyi Jenő. Titkár: Bodonyi Sándor. Jegyző: Szoboszlai Géza. Pénztárnok: Adler Pál. Számvizsgálók: Brózik Dezső, Kerekes Ferenc, Weiszberger Armin. Háznagy: Kiss Antal. Ügyész: Dr. Fernbach Dezső. Orvos: Gazdíg Gyula. Választmányi tagok: Dr. Bölönyi Andor, Bölönyi István, dr. Eszényi Lajos, Erdős Zsigmond, Gergely János, dr. Habókay Béla, Papp Mihály, Papp Ede, Szász István, Tripsó Sándor, Zib Sándor, Zsigorics József. Választmányi póttagok: Agárdi Ferencz, Juricskay Ernő, Varga József.*” Sport-Egyelet. Sárrét, 7. (1911) 41. 1911. okt. 8. 2–3.

¹⁶ Kiss 1938. 323.

¹⁷ Titkári jelentés. Bihari Újság, 2. (1921) 37. 1921. szept. 15. 3.

¹⁸ A Berettyóújfalui Sport-Egyelet és a Nagyváradai Törekvés Sport Egyesület klubközi mérkőzése. Sárrét, 8. (1912) 27. 1912. júl. 7. 3.

¹⁹ A Berettyóújfalui Sport-Egyelet és a Nagyváradai Törekvés Sport Egyesület klubközi mérkőzéséről. Sárrét, 8. (1912) 28. 1912. júl. 14. 3.

1912. július 28-án a visszavágóra is sor került Nagyváradon, amely az újfaluiak számára 6:1-es vereséggel ért véget. Bodonyi, a cikk írója a csapat mentségére szólva megjegyezte, hogy a 6 gól közül 3 öngól volt, illetve kritizálta a játékosok főnökeit, akik „*még nem emelkedtek a sport-cultura ama fokára, hogy alkalmazottuknak a verseny előtt legalább három nap 1-1 óra szabadságot adtak volna a közsiker érdekében.*”²⁰

A fent idézett gondolat jól mutatja a futball legfőbb társadalmi funkcióját, a kollektív azonosulás lehetőségét.²¹ A BUSE esetében az azonosulás a lokális beágyazottságban érhető tetten, a közösség, melyet reprezentálni kívántak, maga a nagyközség, Berettyóújfalú. A BUSE sikerét székhelye sikereként ismerték el. A korszakban az ehhez hasonló, alulról építkező egyesületek csak önfinanszírozás és mecénatúra útján jöhettek létre,²² ezért is emelhető ki a községet meghatározó polgárság, a politika és az iparosság támogató részvétele az egyletben, közülük többen is az egylet aktív sportolóinak számítottak.²³

Pályáról kispadra

A világháború időszakában nem működött a sportklub, helyiségüket a vezetőség egy későbbi hivatalos levele (1. sz. melléklet) szerint katonák használták és dúlták fel. A kötelesség a harctérre szólította a játékosokat és a vezetőséget egyaránt, akik közül nem mindenki térhetett vissza, illetve többek maradandó sérüléssel kerültek haza.²⁴ Az 1920-as évekre „Csonka-Bihar” egyetlen sportklubja maradt a Berettyóújfalui Sport Egylet,²⁵ ám az így kapott nagyobb figyel-

²⁰ Sport. Sárrét, 8. (1912) 31. 1912. aug. 4. 4.

²¹ Hadas 2003. 306–307.

²² Szegedi 2005. 10–11.

²³ Például Fekete Imre ügyvédjelöltként, Fekete Kálmán ügyvédként, Fiala Gyula telegkönyvvezetőként, Kozma Sándor géplakatosként, Fischbein Jenő kereskedősegédként dolgozott 1929-ben. A legelső mérkőzés tizenegy játékosához lásd: Sándor 2011. 13. Vö. A Berettyóújfalui Sport-Egylet és a Nagyváradai Törekvés Sport Egylet klubközi mérkőzéséről. Sárrét, 8. (1912) 28. 1912. júl. 14. 3. A személyek és foglalkozásaik azonosításához ld. MNL HBVL IV.403. 40. k. Berettyóújfalú. 15.; 19.; 122.; 242.

²⁴ Például Nyúl Miksa 1916-ban hadirokkantként tért vissza Berettyóújfaluba, később ő szervezte meg a BUSE ifjúsági csapatát. Titkári jelentés. Bihari Újság, 2. (1921) 37. 1921. szept. 15. 3.

²⁵ 1924-től alakultak a vármegye területén további labdarúgó sportegyesületek. 1924-ben Komádi-ban, 1925-ben Derecskén, 1930-ban Sarkadon és Okányban. Kiss 1938. 325.

met sikeresen használta fel az egyesület vezetősége a sportélet újjászervezéséhez. A Horthy-rendszer államilag is előmozdította a testnevelés és a sport ügyét, nemcsak az oktatásban támogatták a testedzést, hanem az ezzel foglalkozó társadalmi szervezetekben is.²⁶ Ennek jegyében érték el a közszéki sporttelep áthelyezését, mely addig az Erzsébet-liget²⁷ mellett helyezkedett el, és a „*poros, kéményfüstös, mocsári levegő*” miatt kifogásolták az egyesület tagjai.²⁸ Végül 1920-ban a BUSE így a Kréta nevű lúdlegelőn kapott megfelelő sport- és higiéniai körülményeket biztosító pályát,²⁹ de annak körülkerítését már közadakozásból finanszírozták 1924-ben.³⁰

Folyamatos pénzügyi gondokról tanúskodott egy főispán közbenjárását kérő levél (2. sz. melléklet), mely szerint bevételük három forrásból származik: tagdíjakból, mérkőzések belépődíjaiból, illetve azon műsoros estek belépődíjaiból, amelyeken nem a sport, hanem a „*tombola, szépségverseny, confetticsata, tréfás jelenetek*”³¹ kapták a főszerepet. Bár az elnökség érvelése szerint az egyesület soha nem kapott pénzügyi támogatást, valójában több ízben nyújtott anyagi segítséget a vármegye.³² Szintén ezen kérelem világít rá arra, hogy a felszerelések pótlásának és egyéb kötelezettségek költségeinek rendezése olykor egy-egy fáradhatatlan egyesületi tagra, mint például Kiss Antalra hárult.

Ami az eredményeket illeti, nem szégyenkezhetett a futballcsapat, hiszen 1921-ben a keleti kerület II. osztályú bajnoksága³³ „A” csoportjának győzteseként

²⁶ 1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről.

²⁷ A mai Széchenyi István Tagiskola helyén. BM IV.2002.27.207.

²⁸ MNL HBVL IV.406.b 58. d. 667/1920.

²⁹ MNL HBVL IV.406.b 58. d. 667/1920.

³⁰ Sport. Bihar Népe, 4. (1924) 38. 1924. szept. 21. 4.

³¹ Sportünnepély Berettyóújfaluban. Bihar Népe, 4. (1924) 27. 1924. júl. 6. 2.

³² MNL HBVL IV.406.b 100. d. 8356/1923.

³³ 1912 őszén álltak fel a vidéki kerületek a labdarúgó szövetségen belül, melyek maguk intézték ügyeiket, saját bajnokságot bonyolíthattak le. Addig csak budapesti csapatok vehettek részt a kiírt bajnokságokon. A mérkőzések régióktól függően eltérő módon zajlottak, több helyen két osztály is működött. Az első világháború után egyre több szinten kapcsolták be a vidékieket a futball rendszerébe, majd 1926-ban a Budapest-vidék megkülönböztetést, a profi-amatőr törésvonal váltotta fel. 1920-tól az MLSZ Kelet-magyarországi Kerületének déli határa Berettyóújfalunál, nyugati határa Törökszentmiklósnál, északi határa Kisvárdánál húzódott. Szegedi 2006. 116–117.; Szegedi 2016. 328–332.

ismerték.³⁴ Bár akkor a kerület I. osztályába jutásért játszott mérkőzését elveszítette az újfaluí tizenegy a Kisvárdai csapata ellen,³⁵ az 1923/1924-es bajnokságot azonban már a keleti kerület I. osztályának 8. helyén zárta,³⁶ sőt, a következő szezonban is meg tudta tartani ezt a pozíciót.³⁷ A befektetett munka 1926-ra tért meg igazán, amikor is a DVSC³⁸ mögött, második helyen végzett a BUSE.³⁹ A későbbiekben kevésbé szerepeltek jól községünk labdarúgói a tabellán, 1929-től pedig nem is indultak a kerületi bajnokságban, visszaléptek a mérkőzések megrendezésétől, és csak barátságos összecsapásokon léptek pályára egészen 1933-ig.⁴⁰

A sikerszéria nem a véletlennek volt köszönhető, ugyanis ebben az időszakban több változás ment végbe a szakosztály működését illetően. A derecskei születésű Fülöp Gyula,⁴¹ aki 1925-ben még csak a szakosztály elnöke lett,⁴² egy évvel később már az egyesület egyik társelnökéként tevékenykedett,⁴³ valamint szintén 1926-ban, a debreceni Bocskay FC klubigazgatói pozícióját feladva érkezett Berettyóújfaluba Rákos Győző, mint edző.⁴⁴ Nemcsak az egyesület vezetése alakult át időközben, hanem a játékoskeret összetétele is egyre differenciáltabbá vált, a helybéli sportolók mellett megjelentek a más csapatoktól átigazolt labdarúgók is. Ugyanakkor az is megemlítenő, hogy a Berettyóújfaluban nevelkedett játékosokra más csapatok is felfigyeltek, akadtak az ország különböző sportegyesületeinél

³⁴ Földessy 1926. 573.

³⁵ A BUSE tízéves jubileuma. Egyetértés, 3. (1921) 167. 1921. júl. 27. 6.

³⁶ Szegedi 2005. 280.

³⁷ Uo.

³⁸ A Debreceni Vasutas Sport Club eredetileg 1902-ben alakult Egyetértés Football Club néven. Az egyesületet a MÁV Járműjavító Gépgyár (Vagongyár) Egyetértés Önképző Dal- és Segélyegylet tagjai alapították. Szegedi 2005. 27.

³⁹ Szegedi 2005. 280.

⁴⁰ Sándor 2011. 78.

⁴¹ Fülöp Gyula 1895. június 30-án született, izraelita családban. 1922-től a berettyóújfaluí Bihari kereskedelmi és mezőgazdasági részvénytársaság egyik ügyvezető-igazgatójaként dolgozott. MNL HBVL. IV.469.g 1. k. 19. bejegyzés; Nagy Magyar Compass. 1925. 838.

⁴² Az 1925. évi vezetőség névsorát ld. Sándor 2011. 41–42.

⁴³ Az 1926. évi vezetőség névsorát ld. Sándor 2011. 52–53.

⁴⁴ Rákos Győző a budapesti székhelyű, cionista sportcsapat, az 1906-ban alapított Vívó- és Atlétikai Club tagjaként volt korábban ismeretes. 1927 és 1932 között a hajdúszoboszlói Alföldi Terménykereskedelmi Rt. cégtulajdonosa volt. Szegedi 2005. 151.; Kivonat a kereskedelmi cégjegyzékből. Központi Értesítő, 52. (1927) 51. 1927. dec. 22. 1085.; Kivonat a kereskedelmi cégjegyzékből. Központi Értesítő, 57. (1932) 33. 1932. aug. 18. 556.; Szegedi 2005. 151.

szerencsét próbáló játékosok, illetve az sem zárható ki, hogy az élet távolabbi településekre sodort egyeseket.⁴⁵

1925-ben újabb klubbal gazdagodott a berettyóújfalui futballtörténelem, amikor is megalapításra került a Berettyóújfalui Iparosok és Kereskedők Sportegyesülete. E szervezet céljai több hasonlóságot is mutattak a BUSE alapszabályában foglaltakkal: „*A testnevelést szolgáló mindennapi testgyakorlás művelése – vagyis: atlétikai (sic!), labdarúgás, vívás, tornázás, korcsolyázás, turisztika, kerékpár, teniszezés művelése és fejlesztése.*”⁴⁶ Kiss Antal visszaemlékezésében azoknak tulajdonítja az új egyesület létrehozását, akik „*különböző okok miatt*” távoztak a BUSE kötelékéből,⁴⁷ Sándor Mihály könyvében pedig konkrétan „*Fülöp diktatórikus módszereivel*” magyarázta egyes tagok kiválását.⁴⁸ Egy kései ünnepi beszéd alkalmával hangzott el az az indok, mely szerint az „*idegenből hozott játékosok miatt*” kezdtek el szervezkedni a lehetőséget nem kapó újfaluiak.⁴⁹ A forrásközlésben olvasható levél (2. sz. melléklet) szerint politikai és személyes ellentétek álltak a szakadás mögött. Annyi bizonyos, hogy számos játékos számára volt vonzóbb a BIKSE égisze alatt folytatni a pályafutását,⁵⁰ ezzel szemben a két klub vezetősége közötti átfedések sem mentek ritkaságszámba, hiszen maga Kiss Antal is szerepel a BIKSE tisztviselői névsorában, mint társelnök.⁵¹ Az események egymásutánisága ugyan még nem jelent ok-okozati összefüggést, de az szembetűnő, hogy 1927-ben Rákos Győző és Fülöp Gyula is lemondott pozíciójáról,⁵² és még ugyanebben az évben elkezdődtek

⁴⁵ Például Blau Béla, aki 1924-ben Szolnokra távozott, vagy Klein Imre, aki 1925-től Mezőtúron futballozott tovább. Átigazolások. A Magyar Labdarúgók Szövetsége Hivatalos Közlönye, 4. (1924) 39. 1924. szept. 26. 5.; Átigazolások. A Magyar Labdarúgók Szövetsége Hivatalos Közlönye, 5. (1925) 34. 1925. aug. 28. 8.

⁴⁶ MNL HBVL IV.458. 1. d. 56/1928. A Berettyóújfalui Iparosok és Kereskedők Sportegyesületének alapszabálya.

⁴⁷ Kiss 1938. 324.

⁴⁸ Sándor 2011. 47.

⁴⁹ BM IV.2002.27.35.

⁵⁰ A BUSE-ből kivált és újonnan igazolt BIKSE játékosok névsorát ld. Sándor 2011. 49.

⁵¹ A BIKSE tagokhoz ld. MNL HBVL IV.458. 1. d. 56/1928. A Berettyóújfalui Iparosok és Kereskedők Sport Egyesületének alakuló közgyűlésén megválasztott tisztikar és alapító tagok névjegyzéke. A BUSE tagokhoz ld. Sándor 2011. 52.

⁵² Fülöp távozásához ld. Sport. Bihar, 1. (1927) 26. 1927. jún. 30. 6. 1933-ban bukkan fel újra a sajtóban Fülöp és Rákos neve, amikor egy hűtlen kezelési perben vádlottként vettek részt. Fülöp,

a tárgyalások a BUSE és a BIKSE egyesüléséről.⁵³ Ez ismeretlen okokból hosszú időre meghúszta, és 1929-ig vártott magára a fúzió.⁵⁴

Az 1927-es esztendő tartogatott még kihívásokat a község első sportegyletének. Ekkor bontotta fel a település a sportpálya területének bérbeadásáról szóló szerződést, hogy az 1924-ben alapított Berettyóújfalvai Levente Egyesület⁵⁵ rendelkezésére bocsájtja azt örökbérlés formájában, Bihar vármegye közbenjárásával.⁵⁶ A pálya melletti két épület, illetve a kerítés a BUSE tulajdonát képezte,⁵⁷ így a vármegye köteles volt megtéríteni azokat a klubnak,⁵⁸ anyagi fedezetet az Országos Testnevelési Tanács biztosított a vallás- és közoktatási miniszter jóváhagyásával a terület megszerzésére, kibővítésére, valamint felszerelésére abból a célból, hogy a helyi leventeszervezetnek ajánlják fel.⁵⁹

A leventeintézmények felállításáról az 1921. évi LIII. törvénycikk rendelkezett, melynek értelmében minden iskolát elhagyó fiú 21 éves koráig leventekötelesnek számított, azaz kötelező volt számukra a leventeegyesületek által szervezett hazafias és katonai jellegű képzéseken, testnevelési alkalmakon való megjelenés.⁶⁰ A kormányzat és az ifjúsági szervezet szoros kapcsolatot ápolt, maga Fráter László,⁶¹ Bihar vármegye alispánja is a közigazgatás fontos feladatának tartotta a

mint a Bihari Kereskedelmi Rt. igazgatója, Rákos, mint az Alföldi Terménykereskedelmi Rt. igazgatója volt érintett az ügyben. Két városban 170 tanúval egy hónapig tart a Debreceni Ipari és Kereskedelmi Rt. bűnpöre. Az Est, 24. (1933) 76. 1933. ápr. 4. 14.

⁵³ Sport. Bihar, 1. (1927) 43. 1927. okt. 27. 6.

⁵⁴ MNL HBVL IV.458. 1. d. 175/1929. A belügyminiszter levele Bihar vármegye alispánjának a Berettyóújfalvai Iparosok és Kereskedők Sportegyesületének nyilvántartásból való törléséről.

⁵⁵ MNL HBVL IV.458. 1. d. 13/1928. A Berettyóújfalvai Levente Egyesület alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve.

⁵⁶ Örökbérlési szerződés. MNL HBVL IV.406.b 168. d. 1083/1927.

⁵⁷ Az egyesület két vályogépületet birtokolt, az egyik 10,3 m x 6,85 m, míg a másik 7,5 m x 7,5 m területű volt. Ezenfelül 450 folyóméternyi puhafából készült kerítés is határolta a pályát. MNL HBVL IV.406.b 168. d. 1083/1927. A „BUSE” pályán lévő épületek becslése.

⁵⁸ Megváltási szerződés. MNL HBVL IV.406.b 168. d. 1083/1927.

⁵⁹ Az alispán levele a Berettyóújfalvai Sport Egylet elnökségének. Berettyóújfalu, 1927. febr. 12. MNL HBVL IV.406.b 168. d. 1083/1927.

⁶⁰ Várdai 2019. 289.

⁶¹ Dr. Fráter László 1887-ben született Nagyváradon, főiskolai tanulmányait Debrecenben, Heidelbergben, Münchenben és Kolozsváron végezte. 1908-ban a derecskei főszejtábróságnál, mint közigazgatási gyakornok, 1911-ben a Bihar vármegyei főügyészi hivatalnál, mint árvaszéki

mozgalom támogatását,⁶² így a helyi vármegyei apparátus figyelme joggal fordult a leventék felé.⁶³

A Berettyóújfalui Levente Egyesület elnöksége döntött ezt követően a sportpálya ügyeiről, de a vármegye garanciát vállalt arra, hogy „*más, hazafiás és nemzeti szellemben működő ottani testező egyesület*” sem szenved hátrányt,⁶⁴ így a BUSE és működésének utolsó éveiben járó BIKSE is tovább használhatta korábbi területét. További biztosítékot jelenthetett még a leventeegyesület elnökének személye, Nyíri István,⁶⁵ aki ekkor a BUSE elnöki pozícióját is betöltötte, és tisztségéből adódóan ő vezényelte le a sportpálya átruházását.⁶⁶

Szárnyra kapott Turul

A Berettyóújfalui Sport Egylet éveken át, megalakulásától kezdve az 1930-as évekig töltött be kiemelkedő szerepet nemcsak a községi, hanem a vármegyei sportéletben is, működése azonban a fent említett okok következtében nem nevezhető zavartalannak. Ahogy a helyi társadalom reflektált a kor megpróbáltatásaira, úgy változott meg a klub megítélése is. Továbbá említésre érdemes még, hogy időközben a futball népszerűsége egyre szélesebb köröket hódított meg,⁶⁷ megjelent

fogalmazó dolgozott. 1912-ben Bihar vármegyei aljegyző, majd 1918-ban berettyóújfalui főszolgabíró lett. A világháborúban egy évet töltött a fronton, két évet pedig orosz hadifogságban. Hazatérve folytatta közigazgatási szolgálatát, melynek eredményeképp 1926. március 17-én alispánná nevezték ki. Vermes 1930. 137–138.

⁶² Bagdi 2021. 38.

⁶³ Ennek az együttműködésnek legjelentősebb mérföldköve Berettyóújfaluban az ország első leventeházának felállítása, melynek avatóünnepségén Horthy Miklós kormányzó is részt vett. Bagdi 2021. 38.

⁶⁴ Az Országos Testnevelési Tanács levele Bihar vármegye alispánjának. Budapest, 1926. dec. 20. MNL HBVL IV.406.b 168. d. 1083/1927.

⁶⁵ Nyíri István 1887-ben született Berettyóújfaluban. Középiskoláit Késmárkon és Nagyváradon végezte, gépészmérnöki oklevelét a Műegyetemen szerezte meg. A háború után Berettyóújfaluban telepedett le, és átvette az apja által alapított gőzmalmot. 1935-ben kapcsolódott be a politikai életbe, mikor a biharkeresztesi választókerület megválasztotta országgyűlési képviselőjének. Haeffler 1940. 270.

⁶⁶ Társelnökként mindkét szervezet életében fontos szerepet töltött még be Bodonyi Sándor is. MNL HBVL IV.458. 1. d. 13/1928. A Berettyóújfalui Levente Egyesület alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve.

⁶⁷ Hadas 2003. 311.

egy közeg, amely már nem tudott azonosulni a BUSE értékeivel és hagyományaival, ezért más elvárásokat fogalmaztak meg a labdarúgással és *en bloc* a sporttal kapcsolatban.

1932. szeptember 25-én jött létre a Bihari Turul Sport Egyesület Berettyóújfaluban, melynek ügyvivő elnökül dr. Appel Ernő⁶⁸ ügyvédjelöltet választották meg. Az alakulógyűlésen elfogadásra került a szakosztályok létrehozásáról szóló indítvány, ezáltal futball, kerékpár, birkózó és ökölvívó szakosztályokkal kezdte meg működését az egyesület,⁶⁹ bár egy tag visszaemlékezése szerint csak labdarúgással foglalkoztak.⁷⁰ 1933-ban nevezett be a szervezet a Magyar Labdarúgó Szövetség másodosztályú keleti bajnokságába,⁷¹ első mérkőzésüket a Kisújszállási Testedzők Egyesülete ellen vívták, amely 4:1-es kisújszállási győzelemmel zárult.⁷² A Bihari Turul is a már leventék által birtokolt pályán szervezte meg sportéletét, annyi hozadéka azonban volt a helyi sportcsapatok rivalizálásának, hogy a harmincas évek derekára egy 400 személyes lelátó épült a község vezetésének jóvoltából.⁷³ Szükség is lehetett rá, hiszen olykor 1500–2000 néző is kíváncsi volt a BUSE elleni összecsapásokra.⁷⁴

Névválasztásában is eltért a szervezet a korábbi gyakorlattól. Az eddig ismertett két sportegyesület, illetve a leventeegyesület feltüntette nevében a községet, ehelyett ebben az esetben a Bihar vármegyei jelenlét lett a megkülönböztető jelzés alapja, ugyanakkor az alakuló közgyűlés alkalmával 89 tagságát kérelmező személy kivétel nélkül berettyóújfalui lakos volt.⁷⁵ Emellett a sportcsapat elnevezésében a korszakban politikai jelentéssel bíró *turul* jelképét is szerepeltette, mely

⁶⁸ Appel Ernő 1901-ben született a Szilágy megyei Diósadon. Berettyóújfalui ügyvédi praxisát 1942-ben bekövetkezett haláláig működtette. MNL HBVL IV.403. 40. k. 1. bejegyz.; Hirdetmény. Budapesti Közlöny, 76. (1942) 63. 1942. márc. 17. 3.

⁶⁹ MNL HBVL IV.458. 8. d. 38/1934. A Bihari Turul Sportegyesület alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve.

⁷⁰ BM IV.2002.27.35.

⁷¹ Fejlődik a bihari sportélet. Nemzeti Sport, 25. (1933) 163. 1933. aug. 18. 4.

⁷² Sándor 2011. 87–88.

⁷³ BM IV.2002.27.35.

⁷⁴ BM IV.2002.27.35.

⁷⁵ MNL HBVL IV.458. 8. d. 38/1934. A Bihari Turul Sportegyesület alakuló közgyűlésén felvételt kérő tagok névjegyzéke.

főként az irredenta körök egyik legfontosabb szimbólumaként szolgált a két világháború között.⁷⁶ A berettyóújfalui országzászló⁷⁷ megépítésére éppen a Bihari Turul által szervezett irredenta estélyeken adakozhattak a szimpatizánsok.⁷⁸

Az 1936. április 5-én tartott gyűlésen a klub kimondta MOVE⁷⁹ egyesületté való átalakulását, aminek hozadékeként a Bihari Turul átvette a MOVE sportcsapataira érvényes szabályzásokat, és ettől kezdve folyamatosan alkalmazkodtak az országos változtatásokhoz.⁸⁰ Így a berettyóújfalui csapat is része lett a MOVE sporthálózatának, melynek célja elsősorban a katonai kiképzés előkészítése volt. Ezért főként lövészegyesületek kötődtek a szervezethez, de labdarúgócsapatai is sorra alakultak országszerte, melyek számára saját bajnokságot is rendeztek.⁸¹

A Turul a futballpályán is lépésről lépésre gyűjtötte be sikereit. Az 1936/1937-es szezonban még a 13. helyen végzett a kelet-magyarországi kerületben,⁸² majd az 1939/1940-es kerületi bajnokság debreceni alosztályában az 5. helyezést sikerült elérniük.⁸³ 1940-ben a második bécsi döntés értelmében nemcsak Magyarországhoz csatolták vissza Észak-Erdélyt, hanem a Magyar Labdarúgó Szövetség is gyarapodott az ezáltal visszatért területek magyar futballcsapataival,⁸⁴ így új alapokon kellett a bajnoki mérkőzéseket megszervezni. Ezt követően érte el a klub története legjobb helyezését a tabellán, amikor az 1941/1942-es idényben a felsőtiszaei kerületi bajnokság 4. helyén végzett.⁸⁵

⁷⁶ Kerepeszki 2009. 342.

⁷⁷ Az irredentizmus és a revizionizmus jegyében hirdette meg Ulmánczy Nándor 1925-ben az úgynevezett országzászló mozgalmat, melynek keretében az 1930-as évek végére már több mint 700 településen állt a történelmi Magyarország emlékét megidéző és annak egységét hirdető országzászló. Zeidler 2009. 487.

⁷⁸ Irredenta-est az országzászló javára. Pesti Hírlap, 46. (1934) 7. 1934. jan. 11. 11.

⁷⁹ A Magyar Országos Véderő Egyesület eredetileg katonatiszti szervezet, majd tiszti vezetésű szélsőséges antikommunista, militarista, fajvédő társadalmi egyesület volt. A MOVE országos megalakulása után rögtön elkezdték a sportélet megszervezését, ezen célokra tetemes összegű állami támogatást is kaptak már a megalakulásuk utáni első években. Dósa 1972. 95.

⁸⁰ MNL.HBVL.IV.458. 8. d. 45/1939. Jegyzőkönyv a Bihari Turul Sport Egyesületnek 1938. szeptember 11-én tartott rendkívüli közgyűléséről.

⁸¹ Sipos 2020. 13.

⁸² Szegedi 2005. 280.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Csillag 2011. 61.

⁸⁵ Szegedi 2005. 280.

Dr. Appel Ernő 1942-ben bekövetkező halála után Andó István⁸⁶ vette át az egyesület ügyvezető elnöki posztját,⁸⁷ aki ezzel egyidőben a Berettyóújfalusi Polgári Lövész Egyesületben is hasonló feladatokat látott el.⁸⁸ Többen is részt vettek mindkét szervezet működésében, például Kinter Jenő jegyző és Cs. Nagy Tibor szövetkezeti képviselő,⁸⁹ ezért is merülhetett fel, hogy a MOVE Bihari Turul összeolvad az említett sportlövész-egylettel,⁹⁰ azonban ezt más rendelkezésre álló forrás nem igazolja.

Hosszabbítás nélkül

Sport és politika között már a vizsgált korszakban is szoros kapcsolat figyelhető meg, a jó szándékon és a helyi ismeretségi kapcsolatokon kívül politikai haszon-szerzés is állhatott a sportcsapatok támogatása mögött. A Berettyóújfalusi Sport Egylet előkelő pozícióit működése során mindvégig a község és a vármegye prominens személyei töltötték be, azonban miután megalakult a Bihari Turul, a szurkolók mellett a döntéshozók is megosztottá váltak, és többen inkább a rivális csapat mellett törtek lándzsát.

1936-ban a BUSE 25 éves fennállásának alkalmából egy kétnapos, nagyszabású jubiláris ünnepséget szerveztek, mely során a vármegye területén működő sportegyletek mérhették össze erejüket különböző sportágakban.⁹¹ Az esemény még a helyi politika kiemelkedő alakjainak részvételével zajlott, azonban ezt követően elpártoltak a nagy múlttal rendelkező klubtól, és elindult a BUSE hanyatlása. A Berettyóújfalusi Sport Egylet 1939-re nemcsak beszüntette működését, de fel is oszlott,⁹² ennél fogva a MOVE Bihari Turul maradt a település egyetlen

⁸⁶ Andó István 1901-ben született Nagykárolyban. Egerben végzett közigazgatási tanfolyamot, majd Berettyóújfaluba került közigazgatási gyakornokként, később Hencidán lett helyettes segédjegyző. A Nemzeti Hadseregben szolgált, leszerelése után ő töltötte be a váncsodi segédjegyzői pozíciót. Visszatérve Berettyóújfaluba, a vármegyei számvevőszék főnöke lett. BM IV.90.164.

⁸⁷ Pluhár 1942a. 431.

⁸⁸ Pluhár 1942b. 4.

⁸⁹ Pluhár 1942b. 50., 69.

⁹⁰ Pluhár 1942a. 431.

⁹¹ BM IV.2002.27.205.

⁹² Kivonat a 9. számú országos egyesbíró 1940. február 6-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből. A Magyar Labdarúgók Szövetsége Hivatalos Közlönye. 20. (1940) 3. 1940. febr. 9. 4.

futballklubja. A világháború és a belpolitikai helyzet következtében végül 1944-ben a Turul sorsa is megpecsételődött, az egyület megszűntették, ahogy 1945-ben az egész MOVE hálózatot rendeleti úton felszámolták.⁹³

A helyi sportélet a II. világháború után hamar új lendületet kapott, újból összeállt a BUSE csapata a régi tagokból, 1945-ben az első barátságos mérkőzésekre is sor kerülhetett. Az egykori Turul futballistái is helyet kaptak azon játékosok között, akik a pályán képviselték Berettyóújfalut.⁹⁴ A szocializmus időszakában a sport is állami ellenőrzés alá került, ebből kifolyólag több névváltoztatásra kényszerült az újfalui tizenegy, de az egyület mai napig aktívan tevékenykedik a településen.

A forrásokról

A levelek a Bihari Múzeum Általános Történeti Dokumentum gyűjteményének részét képezik, fénymásolatban maradtak fenn, az eredeti példányok kiléte a kutatás jelenlegi állása szerint ismeretlen.

Az első szöveg⁹⁵ 1928-ban, hivatalos ügyintézés során keletkezett kézzel írt levél, a második⁹⁶ pedig egy gépelt kérelem Szilágyi Lajos,⁹⁷ Bihar vármegye főispánja felé, azonban ez az irat a nem pontos fénymásolás következtében olvashatatlan, illetve lemaradt részeket is tartalmaz. Utóbbi irat ugyan nem tartalmazza a kelezés dátumát, azonban a szöveg kontextusából kiderül, hogy a BUSE alapításának 25. évfordulója után, de még a főispán 1937-es lemondása⁹⁸ előtt vetették papírra segélykérésüket. Továbbá közös az irományokban, hogy

⁹³ Az 1945. évi 529. M. E számú rendelet a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek felszámolásáról.

⁹⁴ Sándor 2011. 132.

⁹⁵ BM IV.2002.27.185.

⁹⁶ BM IV.2002.27.180.

⁹⁷ Szilágyi Lajos 1882-ben született Berettyóújfaluban. Katonai és jogi tanulmányokat folytatott, majd politikai pályára lépett. 1916-ban, 1922-ben, 1926-ban és 1931-ben nyerte el a berettyóújfalui választókerület mandátumát, majd 1933-ban főispánná nevezték ki. 1937-ben lemondott e poszt-ról, és a felsőház tagjává választották. Haeffler 1940. 506.

⁹⁸ Molnár 1938. 380.

mindegyiket az egyesület nevében fogalmazták meg, a vezetőség aktuális személyei látták el aláírásukkal.

Prioritást élvezett a források közlésénél a szerzők stílusjegyeinek megőrzése, ám a mai helyesírásnak megfelelően készült az átírás. Továbbá feloldásra kerültek a rövidítések, az utólagos kiegészítések *kezír* betűtípusú megkülönböztető jelzéssel lettek ellátva, valamint szögletes zárójelben került feltüntetésre az oldalszámozás.

1. sz. melléklet

Tekintetes Elöljáróságnak

Berettyóújfalu

Hivatkozva a 65/928. számra a Berettyóújfalui Sport Egylet /BUSE/ alapszabályát és a tisztikar névsorát bemutatjuk.

Megjegyezni kívánjuk, hogy az alakulási jegyzőkönyvet nem tudjuk bemutatni, mivel, hogy ez, mint az eredeti alapszabály a háború folyamán elkallódott. Ugyanis a háború alatt az egyesület nem működött, és így úgyszólván helyisége sem volt, hanem az azelőtt használt helyiségében egy szekrényben elzárva az egyletnek egyes dolgai, hol is a háború folyamán katonák voltak elhelyezve. S mikor már háború után az egylet megkezdhette működését, az újonnan választott vezetőség csak egy feltört, üres szekrényt talált volt klubja helyiségében.

Megemlíteni kívánjuk még azt, hogy a jelenleg csak csatolt alapszabály átdolgozás alatt áll, s aminek elkészítése után a *magyar királyi* belügyminisztériumban fognak jóváhagyás végett felterjeszteni.

Berettyóújfalu, 1928. január hó 24.

Hazafias tisztelettel:

Czirják András
titkár

Nyíri István
elnök

2. sz. melléklet

[1]

Méltóságos

Dr. Szilágyi Lajos úrnak, *császári* és *királyi* kamarás

Bihar Vármegye főispánja

Helyben.

Méltóságos Főispán Urunk!

A „Berettyóújfalvai Sport Egylet” elnöksége nevében mindenekelőtt mély tisztelettel, igaz szeretettel és lelkesedéssel üdvözljük Méltóságodat, mint községünk szülöttjét, egyesületünk örökös díszelnökét és az országos magyar sportéletnek egyik hatalmas tényezőjét!

Különös örömünkre szolgált Méltóságod legmagasabb helyről történt kinevezése, mert ez reményt nyújt nekünk, hogy páratlan agilitásából szerény egyesületünk részére is jut egy parányi, mely – bizton hisszük – elegendő lesz ahhoz, hogy évek óta a legnagyobb anyagi nehézségek között vergődő egyesületünk életében egy új korszak megnyílását elősegítse.

Amidőn ezen bizakodó és őszinte reményünket kifejezésre juttatjuk, méltóztatásuk megengedni, hogy egyesületünk bajait, nehézségeit röviden és – könnyebb áttekinthetőség okából – pontokba szedve Méltóságod elé tárhassuk a következőkben:

1/ Első helyen kell megemlékeznünk egyesületünk nehéz anyagi helyzetéről.

Elegendő lenne, ha a nemcsak országos, de világviszonylatban is már évek óta dühöngő általános sivár gazdasági helyzetre mutatnánk rá, melyből okszerűen következik, hogy egy olyan társadalmi szervezkedés, mint a mi sportegyletünk is, – mely nem legelsőrendű életszükségleteket nyújt tagjainak – még sokkal inkább érzi a súlyos gazdasági helyzet következményeit, azonban ezen általános okon kívül még számtalan egyéb ok is van, melyek közül azonban igen sok megszüntethető, vagy legalábbis enyhíthető lenne.

Egyesületünk jövedelme, illetve bevétele három forrásból merítődik: egyik a tagdíjak, másik a sportversenyek, illetve mérkőzések, harmadik a műkedvelő előadások és ezzel kapcsolatos táncmulatságok rendezéséből befolyó jövedelmek.

A tagdíjakat már több ízben, ismételten leszállítottuk, úgy, hogy a ma érvényben lévő tagdíjak tovább le nem szállíthatók, tehát ezen a réven jövedelmünket fokozni nincsen módunkban.

A sportversenyek, mérkőzések, műkedvelő előadások, táncmulatságok belépőjegyeit is a minimumra szállítottuk már le, de azok látogatottsága [2] mind a mai napig fel nem billent, elsősorban egyesületünk vezetőségének, abban is legkiváltképpen Kiss Antal alelnök urunk páratlan agilitásának, sportideáлизmusának és az általa hozott anyagi áldozatoknak köszönhető, aki egymaga több, mint 800 pengőt áldozott már az egyesület céljaira abban a reményben, hogy jobb idők fordultával és Isten segítségével azt majd csak visszakaphatja.

Egyesületünk anyagi erejének emelése tekintetében mindezek alapján két kérelmet terjesztünk Méltóságod elé:

a/ méltóztassék magas méltóságának minden súlyával, általunk is igen jól ismert páratlan szervezőképességével és tudásával segítségünkre lenni és odahatni, hogy egyesületünk minden társadalmi megmozdulása – jelesül a különféle sportünnepek, mérkőzések, műkedvelő előadások, mulatságok stb. – úgy a hatóságok, mint a társadalom minden rétegének részéről kellő támogatásban részesüljenek,

b/ méltóztassék módot és lehetőséget találni arra, hogy egyesületünk – legalább is a legsúlyosabb kötelezettségei rendezésére és felszerelésének pótlására, vagy javítására – megfelelő anyagi támogatásban részesíttessék.

/ E tekintetben legyen szabad reámutatnunk, hogy egyesületünk még eddigelé nem is kért, de nem is kapott semmiféle támogatást, holott minden városban és nagyobb községben nem is egy ízben kaptak támogatást a sportegyesületek, így pl. Debrecen *szabad királyi* város nem egy ízben több ezer pengővel támogatta a „Bocskay” professzionista futball-klubbot! /

2/ Egyesületünk már 25 éve működik. Vezetőségünkben nem egy ember, de első sorban Bodonyi Sándor és Kiss Antal alelnök urak ott voltak az egyesület bölcsőjénél, s azóta jóban rosszban gondját viselik az egyesületnek. Ez a negyedszázad elegendő volt arra, hogy bőséges tapasztalatokat szerezzenek az irányban, hogy Berettyóújfaluban két sportegyesület nem lehet életképes, de arról is meggyőződtek, hogy egy ilyen községben egyetlen egyesület is csak úgy működhetik életképesen, ha fajta és felekezetre tekintet nélkül és a társadalom minden rétegéből toborozza tagjait.

Az eltelt 25 év alatt sokszor politikai megfontolásokból – de legtöbbször személyes ellentétek miatt – több ízben megkísérelték egyesek, hogy másik sportegyesületet alapítottak, aminek azonban minden egyes esetben az lett a vége, hogy rövid időn belül befáradva megsemmisültek, közben azonban felkavarták a szenvedélyeket, és egyesületünknek is nagy anyagi és erkölcsi károkat okoztak, mert a feloszló másik egyesület adóságait is rendesen egyesületünk volt kénytelen átvenni.

Jelenleg is hasonló módon alakult meg „TURUL” elnevezés alatt egy másik sportegyesület. Amint értesültünk, ez az egyesület legelőbb azzal igyekezett híveket szerezni, hogy ők „zsidómentes” egyesületet fognak alapítani. Később – mert időközben zsidók is kerültek a szervezők közé – olyképp módosították a toborzó jelszavát, hogy a gazdákra kívánnak támaszkodni, és oly színezetet adtak a dolognak, mintha az *úgynevezett* „Független Kisgazda Párttal” volnának társadalmilag szorosabb nexusban. Most az éppen lefolyt választások alatt pedig már arról is hallottunk, hogy az akkor még csak jelölt, azóta már országgyűlési képviselővé választott dr. Molnár Imre urat akarják elnökül megnyerni.

Nincsen módunkban ellenőrizni, hogy mindezekből mi felel meg a valóságnak, az azonban bizonyos, hogy nevezett egyesület nem akképpen toborozza tagjait, hogy új, a sportban eddig még nem szerepelt embereket nyer meg a sportnak, hanem a mi sorainkból igyekszik minél többeket elcsábítani, és általában azt tűzték ki főcélul, hogy egyesületünknek minél többet ártsanak, sőt azt tönkretenni igyekezzenek.

Mi csak szerény, a múltak tapasztalatából merített véleményünket fejezzük ki akkor, midőn reámutattunk és reámutatunk arra, hogy ebben a községben a múltban sem tudott két egyesület létezni, annál kevésbé tud a mostani gazdasági viszonyok mellett, e tekintetben azonban mégis Méltóságod bölcs belátására bízunk a megítélést és döntést, az ellen azonban, hogy nevezett egyesület bizonyíthatóan a mi táborunkból igyekszik minél több tagot átcsábítani, és minden eszközzel egyesületünk tönkretételén *dolgozik*. [3]

Ugyancsak a „TURUL” egyesülettel kapcsolatban arra is reá kell mutatnunk, hogy annak idején, midőn egyesületünk a Sporttelepet, a „Levente Egyesületnek” átengedni kényszerült, egyesületünk részére a telepen és annak épületein használati jog biztosított olyan értelemben, hogy úgy az öltözőket, mint magát a versenypályát meghatározott időkből állandóan használhatjuk. Most a „TURUL” az egyik öltözőt, ahol szereinket tartjuk, és melyet a vendégcsapatok öltözőül szoktunk használni, a saját céljaira kívánja igénybe venni, és e tekintetben követelően lép fel. Nem tudjuk még, hogy a „Levente-pálya” gondnokságának mi az álláspontja ebben a kérdésben, azonban ennek a kérdésnek – egyesületünk szerzett jogainak figyelembe vétele mellett – reánk nézve kedvező elintézését is Méltóságod bölcs belátására bízunk.

Egyesületünk politikával nem foglalkozik, nemcsak azért nem, mert ezt alapszabályaink tiltják, de elvből sem, azonban éppen ezért szükséges, hogy más egyesület se szerezhessen ilyen réven előnyöket.

Célunk volt és lesz: magyar nemzeti, bajtársias szellemben minél egészségesebb, és úgy testben, mint lélekben és jellemében minél erősebb férfiakat nevelni a hazának.

Ehhez kérjük Méltóságod támogatását!

Mély tisztelettel:

Dr. Fekete Kálmán
ügyvivő elnök

Dr. Fekete Imre
elnök helyettes

Czirják András
főtitkár

Források és irodalom

Közgyűjteményi források

Bihari Múzeum, Berettyóújfalu (BM)

IV. Általános Történeti Dokumentum Gyűjteménye

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára, Debrecen (MNL HBVL)

IV.403. Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai.

IV.406. Bihar Vármegye Alispánjának Iratai.

a. Bizalmas iratok.

b. Közigazgatási iratok.

IV.458. Bihar Vármegye Egyesületi Alapszabályainak Levéltári Gyűjteménye.

IV.469. Bihar Vármegye Izraelita Egyházi Anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye.

g. Derecske.

Kiállítás

Sorsfordítók – Életrajzok Berettyóújfalu múltjából. Időszaki kiállítás. Bihari Múzeum, Berettyóújfalu, 2023. Megnyitó: 2023. május 23. Kurátorok: Mezei Milán, Szőke Richárd Rajmond.

Nyomtatott források

Nagy Magyar Compass 1925.

Nagy Magyar Compass 1922–1924. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. 2. rész. Biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok, Budapest főváros pénzügyei. Bp., 1925.

Szakirodalom

Bagdi – Török 2021.

Bagdi László – Török Péter: „Hazádnak rendületlenül” ... Egy korszakos közszolga ünnepi beszédének margójára. In.: A Bihari Múzeum Évkönyve XXVI. Szerk. Sándor Mária. Berettyóújfalu, (2021). 53–78.

Bagdi 2021.

Bagdi László: „A világ közepe” – Berettyóújfalu vármegyeszékhelyé alakulása 1920–1928. In.: A Bihari Múzeum Évkönyve XXVI. Szerk. Sándor Mária. Berettyóújfalu, (2021). 7–52.

Csillag 2011.

Csillag Péter: Kolozsvár magyar futballélete (1940–1945). ME.dok, 6. (2011) 1. 61–72.

Dósa 1972.

Dósa Rudolfné: A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet 1918–1944. Bp., 1972.

Földessy 1926.

A Magyar Futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége 1897, 1901, 1925. Szerk. Földessy János. Bp., 1926.

Hadas 2003.

Hadas Miklós: A modern férfi születése. Bp., 2003.

Haeffler 1940.

Országgyűlési Almanach az 1939–1944. évi országgyűlésről. Szerk. Haeffler István. Bp., 1940.

Kerepeszki 2009.

Kerepeszki Róbert: A Turul Szövetség. In.: A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác. Bp., 2009. 341–376.

Kiss 1938.

Kiss Antal: A csonka-vármegye sportja. In.: Bihar vármegye. Szerk. Nadányi Zoltán. Bp., 1938. 323–325. (Magyar városok és vármegyék monográfiája 25.)

Molnár 1938.

Molnár Imre: A közigazgatás fejlődése Bihar-vármegyében. In.: Bihar vármegye. Szerk. Nadányi Zoltán. Bp., 1938. 362–383. (Magyar városok és vármegyék monográfiája 25.)

Nyakas 1981.

Nyakas Miklós: Berettyóújfalu politikai és társadalmi élete a polgári korszakban. In.: Berettyóújfalu története. Szerk. Varga Gyula. Berettyóújfalu, 1981. 299–321.

Pluhár 1942a.

Pluhár István: Magyarországi sportegyesületek története. II. rész: A sportegyesületek története. Bp., 1942.

Pluhár 1942b.

Pluhár István: Magyarországi sportegyesületek története. III. rész: Személyi adattár. Bp., 1942.

Sándor 2011.

Sándor Mihály: 100 éves a BUSE és a berettyóújfalui futball. Berettyóújfalu, 2011.

Sipos 2020.

Sipos András: Futball és társadalom Budapesten – Tóth Potya István korában. In.: Tóth Potya István edzésnaplói 1925–1930. A Ferencvárosi Torna Club az 1920-as években. Szerk. Rácz Attila. Bp., 2020.

Szegedi 2005.

Szegedi Péter: Pozíciók és oppozíciók: a futballmező kialakulása, struktúrája és dinamikája. Az 1945 előtti debreceni labdarúgás történetpszociológiai elemzése. PhD értekezés. Bp., 2005.

Szegedi 2006.

Szegedi Péter: „A gyűlölet tengere” – A Debrecen-Nyíregyháza futballrivalizálás születése. Századvég, 42. (2006) 4. 105–130.

Szegedi 2016.

Szegedi Péter: Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig. Bp., 2016.

Várdai 2019.

Várdai Levente: Az első világháború hatása a leventeintézmény létrejöttére és programjára. In.: A győzelem és a vereség arcai. A hadviselés és a fegyveres küzdelem történeti számai. Szerk. Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István. Bp.–Pécs. 2019. 289–303. (Fejezetek a hadtörténelemből 7.)

Vermes 1930.

In: Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Szerk. Vermes Ernő. Berettyóújfalú, 1930.

Zeidler 2009.

Zeidler Miklós: Revíziós tervek és irredenta kultusz. In.: A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác. Bp., 2009. 474–505.

Sajtótermékek

Az Est

Bihar

Bihar Népe

Bihari Újság

Budapesti Közlöny

Egyetértés

Központi Értesítő

Medgyesi Újság

MLSZ Hivatalos Közlönye

Nemzeti Sport

Pesti Hírlap

Sárrét

The history of the Újfalu elevens, 1911–1944. Two letters from the leaders of the Berettyóújfalu Sports Club

The history of football in Berettyóújfalu and the Berettyóújfalu Sports Club is not unknown to us. On the occasion of the 100th anniversary, Mihály Sándor published a traditional sports history book in which he documented the major events of local football life, mainly based on printed media sources. This study aims to detail his work from multiple angles, while relying on it at several points. The research results of recent years supplement, especially, some events of the association's history that are less in focus in Mihály Sándor's work. The study covered how BUSE was founded, what successes it achieved and the reasons for its decline. Local rivals that appeared in the meantime, the Berettyóújfalu Tradesmen and Merchants Sports Association and the Bihar Turul, were also covered by the research. In the second part of the publication, two letters from the leaders as source publications provide an insight into the operation of the sports association between the two world wars, its financial problems, and its political relations.

Tóth Miklós

Egy 15. századi bihari falu és a budai jog

Rév „mezőváros” története a Zsigmond-korban

Luxemburgi Zsigmond 1405 tavaszán hozott városi dekrétuma a 15. század eleji Magyar Királyság társadalmának, átalakulóban lévő településhálózatának igen fontos normatív forrása. A dekrétum kereskedelmi, eljárásjogi és pénzügyi rendelkezései természetesen nemcsak a királyi kézen lévő települések lakóira vonatkoztak. Mégis, keletkezésének a szöveg preambulumban is rögzített körülményei, hogy e rendelkezések meghozatalában a királyi tanács tagjain kívül az uralkodó meghívására a király birtokában lévő települések – városok, mezővárosok és falvak – küldöttei is közreműködtek, önmagában is érdekes. Nem kevésbé figyelemreméltó az a „kiváltságolási hullám”, amely a városi törvény elfogadását követte és annak gyakorlati megvalósításaként fogható fel. A teljesség igénye nélkül 1405 tavaszán és kora nyarán keletkezett Nagyszében, Debrecen, Somorja, Alsóköros, Rózsahegy, Kassa, vagy például Eperjes privilégiuma.¹ Nagyvárad szomszédságában, a történeti Bihar vármegye területén elhelyezkedő Nagyrév település (Rév, ma Vadu Crişului, Románia) szintén ekkor kapta kiváltságlevelét, amelyben a király Buda város jogait és szabadságait biztosította a falunak. Jelen tanulmányban Rév 1405 előtti történetének legfontosabb jellemzőit kívánom vizsgálat alá vonni, valamint a település Zsigmond-kori viszonyait, különös tekintettel a privilégium megszerzésére.

A falu viszonylag későn, az 1332–37. évi pápai tizedjegyzékekben jelent meg az oklevelekben,² azonban a település kezdeti történetével szorosan összekapcsolódó

¹ Nagyszében: 1405. márc. 21., MNL OL DF 244729.; Debrecen: 1405. ápr. 2., MNL OL DL 278841.; Somorja: 1405. ápr. 15., MNL OL DF 274862.; Alsóköros: 1405. ápr. 15., MNL OL DL 10340.; Rózsahegy: 1405. ápr. 15., MNL OL DF 271849.; Kassa: 1405. ápr. 16., MNL OL DF 269316.; Eperjes: 1405. ápr. 17., MNL OL DF 228626.

² MVH I/1 49.

rév léte már a 13. század első felétől adatható, ugyanis a túlsó parton, azaz Berténynél már ekkor révvámot szedtek a Sebes-Körösön működő átkelőhelynél.³ A vám a tatárjárás előtt a Csanád nem tulajdonában volt, majd ezt követően került Geregye nembeli Pál kezére, aki 1256-ban visszaadta a felét Csanád nembeli Pongrác fiainak, Lászlónak és Tamásnak.⁴ Györffy György véleménye szerint a Csanád és a Geregye nembeliek birtokosztálya idején Rév már lakott település volt és az a Geregye nembeliek oldalán feküdt.⁵

Az Árpád-kor végén jelentősen megnövekedett a törvénytelen vámhelyek száma, az országban ezért az uralkodók a vámok revíziójára kényszerültek.⁶ Ennek a folyamatnak a részeként értékelhető a bertényi rév IV. László korabeli felülvizsgálata is. Püspöki faluban 1284. augusztus 1-jén a revideáló bizottság előtt először Csanád nembeli Pongrác fia Tamás mutatta be a váradai káptalan oklevelét a bertényi révvám feléről, mivel másik felét Geregye nembeli Pál fia Écs birtokolta. A vámot Bertalan váradai püspök és Borsa nembeli Roland erdélyi vajda a Bihar megyei nemesekkel egyetértésben jogosnak tekintették, mivel azonban Pongrác fia Tamás oklevelei nem tartalmazták a vám összegét, meghatározták a vámtarifa nagyságát is, amely a következőképpen alakult: minden sóval megrakott szekér után 2 darab sót és 2 kisdénárt, míg a borral vagy más árucikkkel megrakott szekér után fél pondus ezüstöt kell fizetni.⁷ Ezzel szemben a gyalogosok, lovasok, az üres, valamint a nem kereskedelmi célból megterhelt szekerek díjmentesen kelhettek át a folyón. Elrendelték továbbá azt is, hogy a

³ Weisz 2013. 81.

⁴ ÁÚO. VII. 476. A vám fele-fele arányú megosztását a Körös folyó közös birtoklásával magyarázták. A Sebes-Körös bal partján ugyanis a Csanád nembeliek telegdi uradalma, a folyó jobb partján ellenben Geregye Pál sólyomkői uradalma feküdt. Weisz 2016. 159.

⁵ Vö. Györffy I. 657. Részletesebben ld. Rácz 2007. 167–168.

⁶ Részletesebben ld. Weisz 2016. 156–158. Az 1280-as évek elején IV. László a különböző illetéktelen helyeken felállított vámhelyek megszüntetéséről, valamint a IV. Béla korabeli állapotok visszaállításáról döntött. ÁÚO IX. 400.

⁷ Hóman Bálint a bertényi rév szedett vám összegét nem nevezi kisdénárnak vagyis obolusnak. Szerinte az említett pénztípus a IV. László kori dénárnak felel meg. Hóman 1916. 529. A pondus vagyis a nehezék a márka 1/48-ad részét jelentette, tekintve, hogy az oklevél nem nevezi meg a számítás során alapul vett márka típusát, a vám elhelyezkedése okán az erdélyi márkát vettem alapul, vagyis az említett fél pondus 2,15 g ezüstöt jelentett. Hóman 1916. 109.

vámszedők nyilvános helyen őrizték a vámtételeket rögzítő okleveleket, hogy az átkelők a kiszabott vámot és ne többet fizessenek.⁸

A bertényi vámtarifa-tételek átalányvámnak tekinthetők, mivel egységesen vámosták a különböző áruval megrakott szekereket, csak a sószállító szekerek esetében tettek különbséget, amely a korban nem számított kuriózumnak, hiszen a só vámolásakor már igen korán értékvámost szedtek.⁹ A megkülönböztetés feltehetően abból eredt, hogy Kolozsvár felől több sóbányából származó sót is szállíthattak az ekkor már jelentős kereskedelmi forgalmat bonyolító Váradra.¹⁰

A 13. századtól kezdve a Sebes-Körösön jelentős tutajforgalom zajlott. Ezen az úton szállították a fát, a sót és egyéb termékeket az Alföld felé. E víziút ellenőrzésére használták azt a barlangot, amely Révtől délre nagyjából 1 kilométernyire található. A Tündérvár alatt fekvő üregből egykor falépcsőn lehetett feljutni a sziklafal kiugróján épült torony bejáratához. A szabálytalan sokszög alaprajzú, 5×4 méter alapterületű, 0,9 méter falvastagságú torony durván faragott kövekből készült.¹¹ A folyóra néző szűk, félkör alakú ablaknyílásai napjainkig megmaradtak. Az erősség mellett fekvő 20 méter hosszú és 9 méter széles barlang egykor a vámként visszatartott áruk tárolására szolgálhatott.

1284. november 26-án¹² IV. László király Csanád nembeli Pongrác fia Tamás comes kérésére megerősítette a Csanád nembelieket a vám birtokában, valamint átírta Bertalan váradi püspök és Roland vajda oklevelét a Körösön szedni szokott vám feléről.¹³ A 13. század végén tehát az utolsó bihari Geregye, Pál fia Écs még

⁸ Az 1284. évi vizsgálatot leszámítva csupán az 1520. évi vámtarifákat ismerjük, noha a Sebes-Körös kiöntései miatt ekkor az ellenőrzést végző bizottság nem győződhetett meg az átkelőhely törvényes voltáról. Ld. Iványi 1905. 88. A Drágffy János birtokában lévő falu vámtarifája ekkor a következőképpen alakult: a sóval megrakott szekerek után 4 dénárt és 2 darab sót, az ún. *currus ligatus* után 40 dénárt és 20 dénár értékű borsot, egy megrakott ló után 4 dénárt, míg, ha csupán lovasa ülte meg, 2 dénárt szedtek be. Iványi 1905. 95–97.

⁹ Weisz 2013. 82.

¹⁰ Erdélyből a sót szállító szekeresek Kolozsvárról Gyerővásárhelyen, Hunyadon, Réven át, a Sebes-Körös völgyében érték el Váradot. Draskóczy 2018. 185. Berténybe Kalota felől, azaz Kolozsvárból jött az út, mely Várad irányába folytatódott tovább. Weisz 2016. 160.

¹¹ Részletesebben ld. Karczag – Szabó 2012. 384. A néphagyomány egykor Ménmarót vezér várának tartotta az aprócska tornyot, amely a III. Katonai Felmérés lapjain is szerepel.

¹² Reg. Arp. II. 3342. sz.

¹³ ÁÚO IX. 400.

mindig bírta Révet, ám valamikor a századforduló környékén a település a Borsáké lett. Ők csatolhatták a sólyomkői uradalomhoz, melynek egészen 1405-ig része volt.

Az eleinte a Csanád, majd a Geregye nemzetség kezében lévő Rév az Anjou-korban a sólyomkői¹⁴ uradalom településeként 1317–1318-ban került királyi tulajdonba, amikor is I. Károly megtörte a Borsa nembeli Tamásfiak uralmát.¹⁵ Sólyomkő várát a Geregye nemzetségbe tartozó Pál országbíró építtette a 13. század második felében. Az erősség 1306-ban tűnik fel először Borsa nembeli Kopasz nádor birtokában.¹⁶ Miután I. Károly felszámolta a Borsa nemzetség Bihar központú oligarchikus tartományát, a bukott tartományúrtól elkobzott várak a király kezén maradtak, így Sólyomkő vára az Anjou-kor első felétől a bihari ispánság honorjához tartozott.¹⁷

Nagyrev első írásos említése a 14. század első harmadában keletkezett pápai tizedjegyzékekben található, amelyből megtudhatjuk, hogy a falu plébánosa 1332–1334 között László (*Ladislaus sacerdos de v. Rev*),¹⁸ majd pedig Kozma (*Cosmas de v. Rev*),¹⁹ aki 1335–1337 között évi 7 garas pápai tizedet fizetett.²⁰ Valószínűsíthető tehát, hogy Rév már a tatárjárást megelőzően is lakott településként létezett. Ezt támaszthatja alá a már említett 1256. évi vámmegosztást rögzítő oklevél, továbbá az ezt megerősítő IV. László korabeli dokumentum.

Az Anjou-kori Rév egyik – feltehetően a balparti – településrésze a Telegdiek 1360. évi birtokosztályát rögzítő okleveléből adatható. Bebek István országbíró parancsára Mikocza fia János királyi ember mellé a váradi káptalan László köleséri főesperest küldte ki tanúságtételre. A vizsgálat után az említett káptalan október 14-én I. Lajoshoz címzett jelentése szerint a birtokosztályt végrehajtotta, melynek során *Kwesdrew*, vagyis Kövesdrév sorsolás útján Telegdi Tamás kalocsai érsek

¹⁴ Györffy I. 661–662. Sólyomkő várának 13. századi történetét ld. Zsoldos 2020. 9.

¹⁵ Bárány 2011. 99–100.

¹⁶ Györffy I. 661–662.

¹⁷ Zsoldos 2020. 9. Adorján Szabolcs megye része volt, míg Körösszeg és uradalma önálló várnagyságot alkotott.

¹⁸ MVH I/1 49. és 54.,

¹⁹ MVH I/1. 89.

²⁰ Györffy I. 587.

és testvére, Kelemen jószágá lett.²¹ Az oklevélben szereplő *Kwesdrew* mellett említett *Dobrachonbaza*, vagyis Dobracényháza, amely szintén az érsek birtokába jutott, Berténytől nyugatra, a Sebes-Körös bal partján fekszik. Noha az oklevélben szerepel a folyó jobb partján elhelyezkedő Kövesd is, Kövesdrév nem annak közelében, hanem Nagyrévvvel szemben, a Sebes-Körös bal partján feketett.²² Jakó Zsigmond hasonló álláspontot képviselt, szerinte ugyanis a Telegdiék 1360. évi birtokosztálya során említett *Kwesdrew* egynek tekinthető a későbbi Révelővel. A településrész elhelyezkedését a Sebes-Körös bal partján feltételezte.²³

Az Anjou-kort követően Sólyomkő és a hozzá kapcsolódó uradalom falvainak történetében jelentős fordulat következett be. A Luxemburgi Zsigmond uralkodásának első éveit jellemző nagyarányú birtokadományozások a már hosszú évtizedek óta királyi tulajdonban lévő várat sem kerülték el, ugyanis 1389. augusztus 20-án a király érdemeire hivatkozva Kaplai János szörényi bánnak²⁴ adományozta Sólyomkőt minden tartozékával együtt.²⁵ Az adománylevél kiállítására Kaplai kérésére fél évvel később, 1390. február 22-én került sor.²⁶ Zsigmond egy 1406. évi oklevelében már mint megbánt tettként hivatkozik a sólyomkői vár és tartozékainak eladományozására, mely döntését elsősorban ifjú kora miatti megfontolatlansága és abbéli pénzügyi nehézségei indokolták, amelyek végig kísérik majd uralkodása egészét.²⁷

²¹ 1360. október 14., Anjou XLIV. 1022. sz.

²² Rácz 2007. 167–168. A falu népességéből megszülető új településrész eredetileg mikrotoponímia volt. A Kövesd kifejezés a 'köves' melléknévhez kapcsolt -d helynévképzővel jött létre, majd ehhez kapcsolódott a 'rév', mint „*vízj átkelőhely*” jelentésű köznévv. Az elnevezés feltehetően a talaj minőségére, esetünkben a Sebes-Körös köves partjára utalhatott. Kniezsa 1943. 195.

²³ Jakó 1940. 330.

²⁴ Engel 2001. Kaplai János még I. Lajos alatt 1379–1381 között orosz vajda, 1385-ben országbírói, ezt követően 1388–1390 között szörényi bán, majd 1392–1395 között ismét országbíró. Engel 1977. 33–34.

²⁵ ZsO. I. 1126. sz. Augusztus 21-én Zsigmond parancslevelet intézett az egri káptalanhoz, miszerint az iktassa be Kaplait újonnan szerzett birtokába. ZsO. I. 1128. sz. Szeptember 16-án a káptalan jelentette a királynak, hogy az iktatást elvégezte. ZsO. I. 1149. sz., vö. Zsoldos 2020. 22.

²⁶ ZsO. I. 1369. sz.

²⁷ 1406. jan. 10. MNL OL DL 87746.; ZsO. II. 4373. sz. „*districtus et tenute tam ob iuvenilem tunc nostre maiestatis etatem, quam etiam alia quacumque rationis de causa cuiuspiam regnicolarum nostrorum pro sumptibus pecuniarum per nos vendita, donate seu collate aut inpignorata fuissent*”

Az 1390-es években Kaplai a frissen szerzett birtoktest bővítésére törekedett. 1391-ben, amikor a sólyomkői uradalmat Oláhtelek és Újlak felől akarta meghatározni, az eljárás során Putnoki János ellentmondott.²⁸ Az uradalom határai miatt kibontakozott per Kaplai és Putnoki között még hosszú évekig elhúzódott, a végkimenetele azonban nem ismert.²⁹ Putnoki fellépése után János országbírónak immár családján belül is akadt ellenlábas az uradalom birtoklásáért. 1394-ben a váradi káptalan előtt Kaplai Dezső és fiai tiltakozást jelentettek be amiatt, hogy János adománylevelet eszközölt ki magának és fiainak a királytól Sólyomkő várára vonatkozóan, jóllehet a várat közösen vásárolták meg (*emissent et comparassent*) Zsigmondtól, egyenlő arányban viselvén az ügylet anyagi terheit.³⁰ Zsoldos Attila ez alapján azt valószínűsíti, hogy Sólyomkő nem szokványos adományozás során került a Kaplaiak birtokába, hanem megvásárolták azt a királytól.³¹ Összességében elmondhatjuk, hogy Kaplai sólyomkői birtoklása korántsem volt zavartalan.³²

Az uradalom jövedelmeit Kaplai egészen 1399-ig élvezhette, amikor is Szécsényi Frank országbíró előtt tiltakozott az ellen, hogy Zsigmond elvette tőle Sólyomkőt Beszterce várával és Szepesi mezővárossal együtt, anélkül, hogy bármiféle büntelkötetett volna.³³ A király döntésének jogos voltát az 1397. évi temesvári országgyűlés egyik határozatával támasztotta alá, amely alapján az elzalogosított királyi javakat (*quaslibet possessiones, tenuta et castra nostra quibuscumque ipsas impignorassemus*)

²⁸ 1391. júl. 19. ZsO. I. 2153. sz.; MNL OL DL 89568. Putnoki egy hamis oklevélre hivatkozott, amely szerint ősei már az 1280-as évektől kezdve birtokolták Oláhteleket, Újlakot, valamint Kövesdet. Bebek Imre országbíró június 24-én kibocsátott diplomáját, amely a váradi káptalant felszólítja a határjárásra, ugyancsak ebben az oklevélben írták át. A pert részletesebben ld. Zsoldos 2020. 22.

²⁹ Feltehetően Kaplai került ki győztesen az ügyből, amit egy 1395. évi oklevél is alátámaszt, amelyben Ilsvai Leusták nádor bírságban marasztalja el a sólyomkői vár iktatásának ellentmondó Putnoki Jánost. MNL OL DL 8113.; ZsO. I. 4206. sz. Ilsvai nádor Kaplai számára előnyös döntésének hátterében a két személy rokon kapcsolatát kell látnunk. Engel 1977. 33.

³⁰ 1394. júl. 5. ZsO. I. 3550. sz.; MNL OL DL 7961.

³¹ Zsoldos 2020. 23. Hasonló folyamat játszódott le Körösszeg esetében is. Ld. Uo. 20–21.

³² Ennek okán 1397. november 23-án a volt országbíró ismét átíratta az egri káptalannal Zsigmond 1392. évi adománylevelét. ZsO. I. 5087. sz.; MNL OL DL 87652.

³³ 1399. máj. 1. ZsO. I. 5834. sz.; MNL OL DL 8429. Mályusz 1960. 167–168. A király döntése pénzügyi megfontolásoktól sem volt mentes, ugyanis az oklevél szövege szerint a Kaplaiak a zálogosítás alatt több jövedelmet húztak, mint amekkora a zálogösszeg volt.

Zsigmond a zálogösszeg megfizetése nélkül (*sine omni pecuniaria solutione*) visszaveheti.³⁴ Ezt, a zálogos számára korántsem kifizetődő, a megváltott javadalom birtoklásában állandó bizonytalanságot hordozó passzust az 1403. évi felkelés lecsendesítésére szolgáló királyi ígéretek egyike írta felül. Zsigmond ekkor megfogadta, hogy csak akkor vesz vissza bármilyen uradalmat, ha előbb a zálogos felé a tartozás kiegyenlítése teljesült, vagyis a zálogösszeget a király előbb köteles volt visszafizetni, és csak ezután „koboZHatta” el az érintett javakat.³⁵

Az uradalom északi részén Mályusz Elemér két nagyobb települést – Alma-szeget és Micskét említi, amelyek fejlettségi fokukat tekintve jelentősebbnek számítottak.³⁶ Amennyiben az úthálózatot vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy Nagyrév a kedvező természetföldrajzi viszonyok miatt igen frekventált helyen feküdt. Váradról a nagy erdélyi út Jenő mellett a vámos Telegden és a vasbányával rendelkező Bertényen, majd Réven át vezetett a Királyhágón keresztül Sebesvár és Hunyad érintésével Erdélybe.³⁷ A Sebes-Körösön működő nagyrévi átkelőhely így jelentős átmenő forgalmat bonyolíthatott le. 1395. március 29-én Zsigmond Nagyrévről kelezte egy, a váci káptalanhoz intézett parancslevelét.³⁸

A Kaplaiak sólyomkői földesurasága 1399-ben megszűnt, és az uradalom Rév településsel együtt immár a királyi birtokállomány része lett, ám a korábbi birtokosok ezt a helyzetet nem tudták elfogadni. Az 1399–1404 közötti eseményekről a Szántói Lackok 1406. évi adománylevele is megemlékezik. Az oklevél többek között arról is beszámol, hogy amikor a Zsigmond politikájával elégedetlen főpapok és bárók 1401-ben fogságba ejtették a királyt, a Kaplaiak visszaszerezték Solyomkőt.³⁹ A fogságából megszabadult uralkodó feltehetően ekkor még nem lépett fel az immár jogtalan birtokfoglalás ellen, hiszen hamarosan egy sokkal nagyobb horderejű lázadáson kellett úrrá lennie. 1403-ban a felkelt prelátságok és bárók Nápolyi László trónkövetelő mögé felsorakozva Zsigmond hatalmának

³⁴ Engel 1977. 39.

³⁵ 1403. okt. 8. DRH 1301–1457. 117.

³⁶ A 15. század első felében az uradalom 67 helységből állott. A két legjelentősebb település Alma-szeg és Micske volt. Mályusz 1984. 184.; ZsO. II. 4373. sz.; ZsO. II. 5057. sz.

³⁷ Györffy I. 582. Vö. Iványi 1905. 100.

³⁸ ZsO. I. 3904. sz.; MNL OL DF 251781.; Engel-C. Tóth 2005. 69. Az úthálózat kérdéséhez: Györffy I. 582.

³⁹ Részletesebben ld. Mályusz 1984. 49–50.

megdöntésére szövetkeztek.⁴⁰ Az összeesküvő előkelők között találjuk az ekkor már idős Kaplai Jánost is.⁴¹

Miután Zsigmond elfojtotta a lázadást, újra elkobozta Sólyomkőt a Kaplaiaktól, s a várat az uradalommal együtt az erdélyi vajdákra, Tamási Jánosra és Szántói Lack Jakabra bízta, hogy aztán 1406 januárjában Jakab vajda adományul kérje és kapja azt a királytól. Az adománylevelében⁴² Zsigmond megfenyegette az ekkor már néhaiként említett János utódait, hogy a fej- és jószágvesztést elengedő kegyelemlevele érvényét veszti, maguk pedig a hűtlenség bűnébe esnek, mihelyt a vár birtoklása miatt pert kezdenének annak új haszonélvezői ellen. A király ezzel egyrészt biztosította a Szántói Lackok uralmát, másrészt elhárította a Kaplai család esetleges restaurációs kísérletét.

Sólyomkő, valamint a hozzá kapcsolódó uradalom tehát 1404–1405 fordulóján Zsigmond fennhatóság alá került. A nagyréviiek immár királyi joghatóság alatt próbálták meg egy kiváltságlevél szerzésével javítani helyzetüket. Az 1405. évi városi dekrétum⁴³ kibocsátását követően, május 29-én egy sokrétű privilégiumokat tartalmazó oklevelet eszközöltek ki az uralkodótól. A nagyrévi kiváltságlevél kibocsátása egy olyan országos eseménysorozatba illeszthető bele, amelynek a kis Bihar vármegyei település csupán egyetlen, de a sorból talán leginkább kilógó eleme volt. Mindezek miatt szükségesnek érezzük királyi tanácsülés és a városi dekrétum bővebb ismertetését.

1405 tavaszán Budán, a királyi városok, mezővárosok és szabad falvak (*civitatum, oppidorum et liberarum villarum*) követeinek részvételével tartott királyi tanácsülésén megalkotott városi dekrétumában Zsigmond a polgárság életével, jogállásával és kereskedelmével kapcsolatos főbb problémákat szabályozta.⁴⁴ A dekrétum jelentősége a hazai mezővárosi fejlődés kapcsán is kimutatható. A törvényt ugyanis – a királyi városok mellett – elsősorban azon királyi tulajdonban lévő településekre alkalmazták – így többek között Révre is –, amelyek vagy

⁴⁰ Mályusz 1984. 52–55.; Mályusz 1960. 170.

⁴¹ MNL OL DL 89635.; ZsO. II. 2885. sz.

⁴² 1406. jan. 10., MNL OL DL 87746.; ZsO. II. 4373. sz.

⁴³ ZsO. II. 3791. sz.; DRH. 189–217.

⁴⁴ Ladányi 1980. 467.; Teke 2004. 232.

elindultak már a mezővárossá válás útján, vagy eleve azok voltak. A tanácsülés záróakkordjaként április 15-én megtörtént a törvényszöveg írásba foglalása.

Ugyanezen a napon, valamint az április 15-ét követő néhány hétben számos királyi tulajdonban lévő város és mezőváros kapott kiváltságlevelet.⁴⁵ A privilégiumokban nemegyszer szó került átírásra a dekrétum preambuluma és néhány cikkelye. Az oklevelek Zsigmond gazdasági és városfejlesztői koncepciójának gyakorlati megvalósításaként értékelhetőek.⁴⁶

A tanácsülés kronológiai rendjét, valamint a kiváltságlevelek ügyét az eddigi szakirodalom – leszámítva a már jól ismert debreceni oklevelet⁴⁷ – mindeddig csupán érintőlegesen taglalta.⁴⁸ A budai tanácsülés április 15-i berekesztéséről már fentebb szót ejtettünk. A *congregatio* kezdetének pontos meghatározása azonban már sokkal nehezebb, habár az oklevelek segítségével kijelölhető egy hozzávetőleges kezdő dátum. Az 1405. április 2-án keltezett debreceni kiváltságlevélben – melyben Zsigmond Buda jogát biztosítja a településnek – a városi dekrétum preambulumaival megegyező érvelést olvashatunk. Az oklevélbe foglalt kiváltságok ezenfelül olykor szinte szóról szóra megegyeznek a törvényszöveg cikkelyeivel, vagyis a tanácsülés ekkor már bizonyosan megkezdődött.⁴⁹ A tanácsülés legkorábbi lehetséges időpontja, amit még igazolni tudunk, március 21-e lehetett, amikor Zsigmond a szebenieknek adott oklevelében tiltotta meg a vám-szedőknek a város polgárainak zaklatását.⁵⁰

A Budán jelenlévő királyi városok teljes létszámát nem ismerjük, ugyanakkor kijelenthetjük, hogy a magánföldesúri kézben lévő mezővárosok és városok

⁴⁵ Az 1405. évi privilégiumok elsősorban Buda város jogára – vagyis a tárnoki jogra – hivatkoztak, amely magában foglalta a tárnokszékhez, vagy a személyes jelenléthez való fellebbezés jogát is. Blazovich 2002. 160. Az 1405. évi kiváltságlevelekről: Fügedi 1972. 334.

⁴⁶ Mályusz 1984. 166–168.

⁴⁷ 1405. ápr. 2. ZsO. II. 3767. sz.; MNL OL DL 278841.

⁴⁸ Ladányi 1994. 112–113.; Ladányi 1980. 466. Ladányi Erzsébet a budai tanácsülés időtartalmát legalább két hétben határozza meg. Mályusz Elemér monográfiájában szintén kéthetes időintervallumról beszél. Mályusz 1984. 166.

⁴⁹ Mindezt már Mályusz is megállapította. ld. Mályusz 1960. 172. és Mályusz 1984. 166.; DRMH. 350. Azonban nem hozta összefüggésbe a debreceni kiváltságlevél keltezését a tanácsülés kezdetével, illetve a törvényszöveg cikkelyeinek elkészültével.

⁵⁰ MNL OL DL 244729.; ZsO. II. 3736. sz.

nem képviseltették magukat.⁵¹ A dekrétumot előkészítő tárgyalásokon minden bizonnyal jelen voltak azon városok küldöttei, akiknek a levéltára máig megőrizte a törvényszöveg egy példányát. Nem zárható ki továbbá azoknak a városoknak és mezővárosoknak a jelenléte sem, akik királyi privilégiuma a dekrétum dátuma előtt, ugyanakkor, vagy nem sokkal későbbben kelt. A nagyréviek budai jelenléte – a település jelentéktelen volta miatt – kérdéses, mindazonáltal nem zárható ki teljesen. Erre jó analógia Liptóhibe esete. Hibe levéltára ugyanis máig megőrizte a dekrétum egy példányát, valószínűsítve a feltevést, hogy Budáról követ vitte haza,⁵² vagyis a település küldöttei ott voltak a királyi tanácsülésen. Ezzel szemben a vámmmentességet biztosító privilégiumát csak május 1-én állítják ki,⁵³ vagyis budai jelenléte – ha nem maradt volna ránk a dekrétum egy példánya – szintén kérdéses lehetne.

Mindemellett Nagyrév lakói feltehetően Budán, a király előtt megjelent küldöttek által képviselve kértek Zsigmondtól privilégiumot. A réviek budai útjára feltehetően a kiváltságlevél kelte előtt, május utolsó harmadában került sor. A dekrétum egyik különlegessége tehát, hogy rendelkezései rövid időn belül többtucatnyi városi és mezővárosi kiváltságlevélben megjelentek, köztük néhány, országos szinten teljesen jelentéktelen település kapcsán is.⁵⁴

A révi privilégium *arenga* része sok szempontból, mind tartalmilag, mind pedig szövegileg hasonlóságot mutat a városi dekrétum bevezető pontjaival, noha a többi, áprilisban keltezett kiváltságlevéllel ellentétben a törvény szövege nem került bele szó szerint az oklevélbe.⁵⁵ A privilégium bevezetőjének megfogalmazása szerint a királyi fenséghez illő, hogy kitartóan és folytonosan szíven viselve alattvalóinak békéjét és nyugalját, gondoskodó lélekkel és szerető aggodalommal azokon serényen őrködjön. Továbbá, hogy a királynak alávetettek oltalma révén korábban elnyert kiváltságaikban megerősödjenek, és a királyi felség dicséretére odaadásuk gyarapodjon.

⁵¹ A dekrétum bevezető cikkelye is elárulja, hogy csak a királyi kézben lévő városok, mezővárosok és szabad falvak küldöttei vettek részt a budai tanácsülésen. DRMH. 352.

⁵² A dekrétum fennmaradt példányait ld. ZsO. II. 3791. sz.

⁵³ ZsO. II. 3841. sz.

⁵⁴ Ilyen például Nagyrév privilégiuma, vagy éppen Turán máj. 25-re datált oklevele. MNL OL DF 268724.; MNL OL DF 268725.

⁵⁵ A dekrétum preambulumát ld. DRMH: 352.

A május 29-én keltezett oklevélben Zsigmond a „*villam nostram seu oppidum*”-nak nevezett települést kiemelte a sólyomkői várnagy joghatósága alól, és mentesítette az erdélyi vajdának, a várnagyoknak és az официálisoknak járó szolgálattól, főként a vár tartozékain szedni szokott vámoktól. Ezenfelül Rév falu lakosainak (*civibus, hospitibus, incolis et habitatoribus*) Buda város jogait, szabadságát (*libertates, prerogativas, gratias, exemptiones, iura, privilegia*) és bíraskodási jogát (*iurisdictiones*) biztosította.

Az oklevélben foglalt bőkezű rendelkezések ellenére Nagyrév esetére is alkalmazható az a megállapítás, miszerint a Buda város jogát elnyert települések egyetlen oklevél révén még korántsem váltak egyenrangúvá a királyi székváros jogi helyzetével. Az erről szóló privilégiumok minden szép szava ellenére a budai jogokat elnyerni gyakorlatilag csak annyit jelentett, hogy a kiváltságolt település öngazgatási (önkormányzati) szervezete a főváros mintájára működhetett és a bíraskodás szempontjából Buda lett a település anyavárosa, vagyis ide lehetett a különféle perek esetében fellebbezni. (Az 1405-ben tárnoki jogot nyert települések listáját lásd az 1. táblázatban.) A városi dekrétumban is előkerülő IV. törvénycikk szerint minden pert ahhoz az anyavároshoz kellett ugyanis fellebbezni, amely jogával az adott település él, így Buda voltaképpen jelentőségénél fogva egy olyan anyavárosnak számított, amelynek nemcsak szűkebb környékén, hanem az ország teljes területén voltak jogi fiái, „leányvárosai”.⁵⁶

A 15–17. század folyamán a budai jog birtokostól függetlenül az ország számos mezővárosa, sőt, falva számára is jogi mintaként szolgált. A budai jogkönyvnek mintaadóként nagy szerepe volt a tárnoki jog (tehát a középkor végén már nyolc tárnoki város: Buda, Pest, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Bártfa és Eperjes jogának) egységesülésében. A tárnoki jogot, mint jogforrást használhatjuk a mezővárosok igazgatási szervezetének megismeréséhez is. A budai jog így tehát a tárnoki jog, valamint az országos szokásjog integráns részét képezte.⁵⁷

⁵⁶ Teke 2004. 232–233. Teke Zsuzsa feltételezi, hogy az erdélyi városok vonatkozásában az új szabályozás nem vált általánossá, mindezt pedig alátámasztja a kolozsváriak 1405. július 2-án keltezett privilégiuma, melyben Zsigmond régi gyakorlat szerint a település fellebbezési fórumaként a besztecei, majd a szebeni széket jelölte meg. ZsO. II. 4021. sz.

⁵⁷ Részletesebben ld. Lakatos 2019. 42.

Település	Oklevél keltezése	Privilégium	Jelzet
Debrecen	1405. április 2.	Buda joga, falépítés	MNL OL DL 278841.
Somorja	1405. április 15.	Pozsony joga, falépítés	MNL OL DF 274862.
Alsóköros	1405. április 15.	Buda joga, falépítés	MNL OL DL 10340.
Zsolna	1405. április 15.	Korpona joga, falépítés	MNL OL DF 274704.
Kisszeben	1405. április 15.	Kassa joga, falépítés	MNL OL DF 258980.
Rév	1405. május 29.	Buda joga	MNL OL DL 87732.

az 1405-ben tárnoki jogot nyert települések

Az 1405. évi kiváltságbiztosítások során a tárnoki jogot nyert települések privilégiumaiban az önkormányzatiság mellé rendre társultak a falépítési engedélyek is. Zsigmond a városi dekrétum preambulumban kifejezte annak szükségét, hogy a városok egy részét falakkal kell övezni, némely királyi *libera villát és oppidumot* pedig a városok rangjára kell emelni.⁵⁸

Az 1405. évi „kiváltságolási hullám” során elsőként Debrecen kapott falépítési engedélyt április 2-án, majd április 15-én Somorja, Alsóköros, Zsolna és Kisszeben követte a sorban. A májusban és júniusban kiadott királyi privilégiumok Kolozsvárt leszámítva már nem tartalmaztak falépítési engedélyt. A városok erődítésének támogatását a kortársak Zsigmondra nézve annyira jellemzőnek látták, hogy azt a királyi kancellária egyik uralmi elve gyanánt fogalmazta meg.⁵⁹ Nagyrév 1405. évi oklevelében azonban szó sincs ilyenről. Falépítési engedélyének elmaradása egyrészt magyarázható a közelben lévő erődített Súlyomkövel – amely betöltötte ezt a stratégiai szerepet a közvetlen régióban –, de a falu gazdasági fejletlenségével is.⁶⁰

⁵⁸ DRMH 352.

⁵⁹ 1409. ápr. 10. ZsO. II. 6719. sz. A királynak dicsőségére, az országnak pedig hasznára van a városok fallal övezése.

⁶⁰ Debrecen esetében a városfal építése anyagi erőforrások, de leginkább az alkalmas közeli kőanyag hiányában a kiváltságlevél kiadását követő években sem kezdődött meg és később sincs erre nézve adatunk. Kubinyi András a 15. század első felében már *oppidumként* kezeli Debrecent a magánföldesúri joghatóság miatt, véleménye szerint ezzel magyarázható a városfalak el nem készülte is. Nem meglepő, hogy Debrecen földesurai nem támogatták a falépítést, hiszen így jobbágyaik falak mögé rejtőzhettek volna előlük. Kubinyi 2000. 178. Részletesebben ld. Gulyás 2014. 395–396.

Zsigmond természetes uraságának jeleként (*in signum domini nostri naturalis*) Nagyrév polgáraitól 100 forintnyi, forintonként 100 új dénárral számolt adót várt el, melyet évente két egyenlő részletben, Szent György és Szent Márton napján (április 24. és november 11.) kellett a királyi kamarába befizetni. Ezenfelül az ajtónállómesternek újévkor 6 aranyforintot voltak kötelesek fizetni, míg évente egyszer a lovászmesternek minden szűcs egy bőrt (*pellucium*), minden kantárkészítő egy kantárt (*frenum*) és minden nyeregkészítő egy nyeret (*sella*) tartozott adni. Más, akár királyi, akár királynéi tisztviselőnek pedig, így a pohárnok- és asztalnokmesternek, sáfároknak, ajtónállóknak, szakácsoknak vagy bárki másnak semmit nem voltak kötelesek beszoigáltatni A királynak, vagy a királynéi felségnek járó, egy napnak megfelelő élelmiszeradót (*victualia*) pedig csak addig és akkor kellett beszoigáltatniuk, amikor Zsigmond vagy Borbála a városban tartózkodik.⁶¹

A város közössége által szabadon választott bíró és az esküdtek anélkül, hogy megerősítés végett bárkinek be kellene mutatnia őket, Buda városhoz hasonlóan minden ügyben bíraskodhattak (*iudicavit, ac diffiniunt et terminabunt*). Ítéletük ellen a polgárok bírság nélkül Buda városához, majd a tárnokmesterhez fellebbezhetek,⁶² azonban a tárnokmesterhez felküldött ügy a város vagy bárki más elé vissza nem kerülhetett, csak amennyiben szükséges volt, a király személyes jelenléte elé (*ad presentiam nostram personalem*), ahol azután végső ítéletet nyert.⁶³

Amennyiben Zsigmond 1405. évi privilégiumának következményeit vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az oklevél minden bizonnyal ösztönzően hathatott volna a település fejlődésére. A források szűkszavú volta miatt csupán feltételezhetjük, hogy a fejlődés gátja a település esetében elsősorban gazdasági fejletlensége volt. A nem sokkal később magánföldesúri joghatóság alá kerülő Nagyrév így nem tudott élni a privilégium nyújtotta, kínálkozó lehetőséggel.

A kiváltságolás után alig 8 hónap elteltével 1406. január 10-én, Zsigmond Szántói Lack Jakab erdélyi vajdának és testvérének Dávid mesternek adományozta

⁶¹ A városok ajándékairól az ajtónállómesternek fizetendő 6 aranyforintról, a lovászmesternek járó kézműves járadékokról és a victualiáról a dekrétum XIII. cikkelye rendelkezik. DRMH 355–356.

⁶² „*ad iudicium, examen et discussionem dicte civitatis nostre Budensis, cuius fruitur libertate vel magistrí tauranorum nostrorum*”

⁶³ Mindez megegyezik a dekrétum XII. cikkelyével. DRMH 355.; Orosz 2011. 117–118.

Révet.⁶⁴ Az adományt a vajda egyrészt hű szolgálataiért, másrészt a Baranya vármegyei Nekcse váráért cserébe kapta,⁶⁵ amelyet még a király a hűtlenné vált Nekcsei Zsigmondtól vett el és adott Jakab vajdának, ugyanis Nekcsei a lázadó előkelőkhöz csatlakozva bosnyákokat és törököket ültetett a várba, akik onnan fosztogatták és pusztították a környéket.⁶⁶ Zsigmond még korábbi boszniai hadjárata során adományozta Nekcsét a Szántóiaknak, akik azonban nem tudták elfoglalni, csupán a várat övező vidéket szállták meg. Sikertelenségüket látva a király a Bihar vármegyei Sólyomkőt adta a vajdának, míg a hűtlen baranyai *castrum* bevételével Garai nádort bízta meg, aki sikeresen teljesítette is a király parancsát. Garai a várat saját hadával hosszas ostrom után foglalta el, ahogyan erről a király 1407. évi adománylevele is beszámolt.⁶⁷

Ezt a képet árnyalja, hogy a hűtlen Nekcsei Zsigmond egykori birtokára nemcsak Garai nádor, de Treutel Miklós tárnokmester, valamint Jakab vajda is igényt tartott. Zsigmond egyértelműen Garai mellett állt ki, hiszen Sólyomkő eladományozásával éppen azt akarta elérni, hogy az erdélyi vajda mondjon le Nekcsét érintő igényeiről, azaz Sólyomkőt a király a Baranya vármegyei várért adta cserébe. A forrás Révet, mint a vár déli oldalán fekvő *possessio*-t (birtokot, vagy falut) említette.⁶⁸ Az adomány mögött feltehetően a Szántóiak kérését kell látnunk, hiszen miután Zsigmond másodszor is elvette a Kaplaiaktól a várat, azt az erdélyi vajdákra bízta, emiatt pedig Sólyomkő, valamint a hozzá tartozó falvak sem lehettek ismeretlenek az erdélyi vajda címet viselő Jakab számára.

A privilégium megszerzése után a két Szántói testvér 1409. december 24-én történt megállapodásáig közösen birtokolta Sólyomkőt. Az egyezés után azonban a Bihar megyei vár és a hozzá kapcsolódó uradalom Jakab tulajdonába, míg

⁶⁴ Az adománylevél eredeti formájában a MNL OL DL 87746-os jelzet alatt található. ZsO. II. 4373. sz.

⁶⁵ 1405. jún. 7. MNL OL DL 9114.; ZsO. II. 3948. sz. Zsigmond parancslevele a pécsváradai konventhez, hogy iktassa be Szántói Lack Jakab erdélyi vajdát és testvérét Dávid mester fejérmegyei ispánt és csókakői várnagyot a hűtlen Nekcsei Sándor fia Zsigmond baranyamegyei Nekcse várába és a vár alatti Nekcse továbbá Pagaracs mezővárosokba.

⁶⁶ Engel 1977. 44.

⁶⁷ 1407. júl. 1. MNL OL DL 9330.; ZsO. II. 5593. sz.; Engel 1977. 136.

⁶⁸ 1406. jan. 10. MNL OL DL 87746. „*item possessionibus similiter Hungaricalibus a parte meridionali ipsius castris habitis, videlicet (...) Rew (...)*”

Bálványos vára és tartozékai Dávid kezébe kerültek.⁶⁹ 1420 októberében Zsigmond megismételte a Szántói Lack Jakab erdélyi vajdának és Dávidnak tett adományát.⁷⁰ A Pilis megyei Borosjenő, a Pest megyei Ilbő, a Torna megyei Egerszeg és a Csongrád megyei Csatárszeg birtokokért a Bihar megyei Révet és a Fehér megyei Szentimrét adta át a király. Az unokatestvérük, Szántói Benedek boszniai püspök Fejér megyei Solt széki Szántó, Herbartháza, Kispereg, Vejte nevű birtokaikért ugyancsak cserébe a Küküllő megyei Nyárádtő, Alsó-, Oláh-, valamint Felsőteremi és Vámosudvarhely királyi birtokokat adományozta.⁷¹ Ugyanezen év novemberében Zsigmond parancslevelet intézett a váradi káptalanhoz, hogy a Szántóiakat vezessék be a nekik adományozott birtokokba.⁷² Az iktatás feltehetően 1421 első heteiben történt meg, ugyanis január 18-án a káptalan oklevelében már a Szántóiak birtokba történő bevezetéséről tájékoztatta Zsigmondot.⁷³

Szántói Lack Jakab öccse, Dávid feltehetően az események után néhány évvel vesztette életét. Mindezt alátámasztja az a per, amelyet 1425-ben Borbála királyné folytatott Szántói Lack Jakab és fia László, valamint Szántói Benedek boszniai püspök és mások (a Németiek) ellen. Jakab öccse, Dávid minden bizonnyal valamikor 1425 előtt meghalt, vagyis lehetséges, hogy ekkor a Szántóiak között már korábban elfelezett birtokok Dávidot illető részéért zajlott a per. Ekkor azonban Özdögei Besenyő Pál vajda jelentkezett, hogy a fent említett Egerszeg királyi adomány okán őt illeti és átmásoltatta a maga számára a Szántóiak 1420 októberében keletkezett adománylevelét. Az ügy háttérében az állhatott, hogy Dávid halála után birtokai visszaszállhattak a királyra, majd Zsigmond adománya révén Borbálára. Ezzel szemben Jakab a közös adományra hivatkozva magának követelte és iktatta elhunyt öccse birtokait, melynek Borbála ellent mondott.⁷⁴

Dávid 1425 júniusa előtti halálát a dokumentum hátlapjának közepén szereplő felirat is igazolja. A szöveg szerint ugyanis az oklevél egy másik példánya

⁶⁹ 1409. dec. 24. ZsO. II. 7237. sz.; MNL OL DL 87825.

⁷⁰ 1420. okt. 29. MNL OL DL 79979.; ZsO. VII. 2286. sz.

⁷¹ MNL OL DL 79979.; ZsO. VII. 2286. sz.

⁷² MNL OL DL 87941.; ZsO. VII. 2355. sz.

⁷³ MNL OL DL 87941.; ZsO. VII. 46. sz. Szántói Sebestyén királyi ember és Bereck karpap ellentmondás nélkül bevezették és iktatták részükre a birtokot. „*Cum nos possessiones Rew*”.

⁷⁴ 1425. jún. 19. ZsO. XII. 701. sz.; MNL OL DL 79979.

Györgyhöz, a néhai Dávid fiához került.⁷⁵ Jakab öccse tehát valamikor az 1420-as évek első harmadában halhatott meg. Mindezt az a tény is alátámasztja, hogy Dávid az 1425. évi oklevélben már nem szerepelt. Ha figyelembe vesszük, hogy a két testvér eddig minden adományt közösen kapott, akkor több mint gyanús az, hogy a vajda öccse nem szerepelt bátyjával a peres felek között. Engel Pál álláspontja szerint Dávid 1428 márciusa előtt halhatott meg.⁷⁶ Ugyanezen év július 6-án, a Szántóiak erdélyi birtokügyeit rendező királyi oklevélben már néhai Dávid bánként hivatkoztak rá.⁷⁷ Halálának pontos idejét nem említi az oklevél, vagyis mivel nem szerepelt az 1425. évi dokumentumban, minden bizonnyal nem 1428-ban, hanem már jóval 1425 előtt meghalhatott.

Az 1409. évi birtokosztályt követően Sólyomkő és a hozzá kapcsolódó falvak jövedelmeit immár Szántói Lack Jakab egyedüli birtokosként élvezhette egészen 1432-ben bekövetkezett haláláig. Ekkor az uradalmat rövid időre fia, László szerezte meg, akitől a király 1433–1434 körül elkoboztatta.⁷⁸ Az átmeneti és meglehetősen rövid állapot után Zsigmond 1435. április 24-én Kusalyi Jakcs Lászlónak és Losonci Bánffy László fia Istvánnak zálogosította el Sólyomkőt 6250 aranyforintért. Ezenfelül további 500 aranyforintért került a birtokukba Fugyi és Poklostelke vámja is.⁷⁹ A király döntésének hátterében elsősorban anyagi megfontolásokat kell keresnünk. Erről ad számot az említett oklevél azon passzusa is, amely leírja, hogy a Losonciak és a Kusalyiak fejenként 125 lándzsást adtak a király seregébe, lándzsásonként 25 aranyforintot felszámolva. 1435-ben tehát a király a frissen kezére háramlott Sólyomkő zálogba vetésével egyenlítette ki fennálló tartozását.

A Szántói Lackok azonban még korántsem mondtak le az uradalom és ezzel együtt Rév visszaszerzéséről. 1440. március 21-én, a kolozsmonostori konvent előtt Szántói Dávid fia György tiltakozott az ellen, hogy unokatestvére, a néhai Jakab vajda fia László újabb összeg lefizetésével magához váltsa Sólyomkő

⁷⁵ „*Dentur paria huius littere Georgio filio condam David bani filii Laczk de Zantbo*”

⁷⁶ Engel 2001. Kolos rokonsága 1. tábla: Lack (Szántói)

⁷⁷ MNL OL DL 30294.

⁷⁸ Engel 1977. 150–151.

⁷⁹ MNL OL DL 88317.

váranak és tartozékainak Losonci László fia István kezén lévő részét.⁸⁰ György felesége ekkor Losonci László lánya, Ilona volt.⁸¹ Mindez azt bizonyítja, hogy Jakab vajda halála után a Szántói rokonságon belül is szembekerültek egymással a családtagok. Dávid fia György 1440-ben saját unokatestvére, László törekvéseinek igyekezett gátat szabni, hogy aztán 1444 júliusában ismét a kolozsmonostori konvent előtt tiltakozzon, immár I. Ulászló királlyal szemben.⁸² Az oklevélben György eltiltotta a királyt Sólyomkő eladományozásától, ezzel együtt Kusalyi Lászlót és Losonci Istvánt annak elfogadásától. György minden tiltakozása ellenére az iktatás feltehetően megtörtént, hiszen két évvel később, 1446. május 30-án, idősebb Kusalyi Jakacs László végrendeletében a sólyomkői várról is rendelkezett, vagyis az ekkor még bizonyosan birtokában állt.⁸³

A Bihar vármegyei Nagyrévre vonatkozó forrásállomány szűk volta ellenére is kirajzolódik előttünk egy, a természetföldrajzi viszonyok kedvező voltát kihasználó falu fejlődési íve. A 13. század első harmadában még királyi kézben lévő település valamikor a tatárjárást megelőző évtizedekben kerülhetett a Geregye nembeliek joghatósága alá. A Nagyrév és Bertény közti révet ekkor fele-fele arányban a Csanád és a Geregye nembeliek birtokolták. Az Árpád-kor alkonyán a falu Kopasz nádor sólyomkői uradalmának része lett, majd a Borsák oligarchikus hatalmát megtörő I. Károly a királyi birtokállományba olvasztotta be. A Luxemburgi Zsigmond uralkodásának első éveit jellemző birtokadományozások folyamán Sólyomkő vára a Kaplaiak földesurasága alá került, hogy később király 1399-ben a temesvári országgyűlés határozatára hivatkozva visszavegye az uradalmat. A Kaplaiak révi birtoklása azonban ekkor még nem szűnt meg, hiszen a família kihasználva az 1401–1404 közötti instabil időszakot, újra haszonélvezőjévé vált a Körös menti birtoknak. A lázadók veresége után a Zsigmond kezébe

⁸⁰ MNL OL DL 36390.

⁸¹ Engel 2001. Kolos rokonsága 1. tábla: Lack (Szántói). Itt tehát pontosítható Jakab fia László halálának az éve, amelyet Engel Pál 1435-re tett, hiszen ez alapján László még 1440-ben is életben volt.

⁸² MNL OL DL 36406. I. Ulászló ugyanis Sólyomkő várát Kusalyi Lászlónak és Losonci Istvának adományozta.

⁸³ MNL OL DL 105497. Egregyi Gergely közjegyző és mások jelenlétében Kusalyi kijelenti, hogy az elmúlt időkben Zsigmond királytól szolgálatai elismerése gyanánt megkapott birtokok jövedelmeinek még most is haszonélvezője.

visszakerült Rév az 1405. évi városi tanácsulást követő „kiváltságolási hullám” meglepő epizódjaként királyi privilégiumban kapta meg Buda város jogait és szabadságát. Mindazonáltal, az oklevél elnyerése után nem lett a faluból jogilag és funkcionálisan sem város. A fejlődés egyik gátja feltehetően az volt, hogy Zsigmond Súlyomkőt annak minden tartozékával együtt, 1406 elején Szántói Lack Jakab erdélyi vajdának és Dávid mesternek adományozta. Jakab halála után a várat és tartozékait a fia, László szerezte meg, akitől Zsigmond 1433–1434 körül elkobozta. Az átmeneti időszak után a király 1435-ben Súlyomkőt a Losonci és a Kusalyi családnak zálogosította el. A Szántói familia azonban nem mondott le jogigényéről, és még az 1440-es években is sikertelenül pereskedett az egykor tulajdonában lévő erősség birtoklásáért.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Nagyrév regionális jelentőségét elsősorban az itt lévő átkelőhely adta. Tekintve, hogy a település a 14–15. században a súlyomkői uradalom részét képezte, ennek okán a birtoktest jelentőségéből adódóan a falu általában nagybirtokosok – Geregyék, Borsák, Szántói Lackok, Kusalyi Jakcsok, Losonciak – kezében volt. A Zsigmond-korban megszerzett privilégiumának hátterében minden bizonnyal az 1405. évi városi tanácsulást, valamint azt a tényt kell keresnünk, hogy az uradalom Révvel együtt királyi joghatóság alatt állt. Megszerzett kiváltságaikkal a fentebb már ismertetett okoknál fogva a réviak azonban nem tudtak élni. A településnek saját kiadású oklevele nem maradt fent, így a heti tanácsulási nap, valamint az önkormányzat összetétele sem adatolható.⁸⁴ Feltételezhető tehát, hogy a falu a kiváltságlevél ellenére nem szervezte meg saját, Buda város mintájára működő öngazgatását. Az okleveles forrásokban Révre nézve a *villa*,⁸⁵ majd a 15. századtól kezdve a *possessio*⁸⁶ terminusokat használták, kivéve Zsigmond privilégiumát, amelyben mint „*villam nostram seu oppidum*” szerepelt.⁸⁷ Nagyrévhez hasonlóan számos település volt a korban, amely feltehetően

⁸⁴ Falunagyra, vagy a magánföldesúri joghatóság alá kerülő település tisztartójára hasonlóképpen nincs adatunk. Mindazonáltal a vámszedőhely megkívánta egy tisztartó jelenlétét, tehát nem zárható ki, hogy volt révi offciálisa a települést birtokló főúrnak.

⁸⁵ Egyszerű faluként szerepel az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékekben. MVH I/1 49.

⁸⁶ 1406: MNL OL DL 87746., MNL OL DL 87780.; 1420: MNL OL DL 79979., MNL OL DL 87941.; 1425: MNL OL DL 79979.; 1458: MNL OL DL 31149. stb.

⁸⁷ 1405: MNL OL DL 87732. A terminushasználat 14–15. századi változását részletesebben ld. Gulyás 2014. 391–392.

elindult a várossá válás útján, azonban fejlődése során megrekedt a – Kubinyi András centralitási kategóriáival élve – részleges funkciójú mezőváros és a mezőváros jellegű falu szintjén.⁸⁸ Rendkívül találó tehát az 1405. évi kiváltságlevélben a királyi kancellária megfogalmazása, amely a kis Bihar vármegyei települést mezőváros jellegű falunak nevezi.

⁸⁸ Az 1405. évi révi privilégium időszaka, ahogy a 15. század első harmada a hazai városfejlődés kiválasztódási korszaka. Az ekkor lesüllyedő, vagy éppen felemelkedő települések a középkor végéig megőrizhették a Zsigmond uralkodása alatt megszerzett helyüket a településhálózatban. A közel fél évszázados időszakban számos példát találhatunk városok átmeneti felemelkedésére, majd pozícióvesztésére (Debrecen, Patak) vagy éppen kiváltságaik megőrzésére és gyarapítására (Rózsahegy, Kassa, Eperjes). Kubinyi András centralitási kategóriáit és pontrendszerét legújabban ld. Lakatos 2019. 195–200.

Források és irodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

DL Diplomatikai Levéltár

DF Diplomatikai Fényképgyűjtemény

Forráskiadványok

Anjou XLIV.

Anjou-kori oklevéltár. 1301–1387. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XLIV. Szerk. Sebők Ferenc. Budapest–Szeged, 2021.

ÁÚO VII.

Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. VII–IX. Pest–Budapest, 1869–1871.

DRH

Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Edd. Franciscus Döry, Georgius Bónis, Vera Bácskai. Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490. Bp., 1976.

DRMH

János M. Bak: Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. 2019.

https://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=lib_mono (Utolsó letöltés: 2023. július 8.)

MVH I/1

Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai. 1281–1375. Bp., 1887. (Monumenta Vaticana Hungariae I/1.)

Reg. Arp.

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp., 1923–1987 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II-9., II-13.)

ZsO I–II., VII., XII.

Zsigmondkori oklevéltár I. köt. 1387–1399. Összeáll. Mályusz Elemér. Bp., 1951. II/1–2. köt. 1400–1406, 1407–1410. Összeáll. Mályusz Elemér. Bp., 1956.

VII. köt. 1419–1420. Szerk. Borsa Iván. Bp., 2001. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II-37.).

XII. köt. 1425. Szerk. C. Tóth Norbert, Lakatos Bálint. Bp., 2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II-52.).

Szakirodalom

Bárány 2011.

Bárány Attila: Debreceni Dózsa küzdelme a bihari oligarchákkal. In: Debrecen város 650 éves. Várostartörténeti tanulmányok. Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen, 2011. 67–114. (Speculum Historiae Debreceniense 7.)

Blazovich 2002.

Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században. Szeged, 2002. (Dél-Alföldi évszázadok 17.)

Draskóczy 2018.

Draskóczy István: A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1140–1530-as évek). Bp., 2018.

Engel 1977.

Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban 1387–1437. Bp., 1977. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat (83).

Engel 2001.

Engel Pál: Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia. Bp., 2001. CD-ROM.

Engel – C. Tóth 2005.

Engel Pál – C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum Hungariae*. Bp., 2005.

Fügedi 1972.

Fügedi Erik: Mezővárosaink kialakulása a XIV. században. *Történelmi Szemle*, 15. (1972) 3–4. 321–342.

Gulyás 2014.

Gulyás László Szabolcs: Civitas vagy oppidum? Szempontok 15. századi mezővárosaink jogi terminológiájának vizsgálatához. In: *Arcana tabularii*. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. I. köt. Bp.–Debrecen 2014. 391–403.

Győrffy I.

Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 1. köt. Bp., 1987.

Hóman 1916.

Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000-1325. Bp. 1916.

Iványi 1905.

Iványi Béla: Bihar- és Bars-vármegyék vámhelyei a középkorban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 12. (1905) 81–132.

Jakó 1940.

Jakó Zsigmond: Bihar vármegye a török pusztítás előtt. Bp., 1940.

Karczag – Szabó 2012.

Karczag Ákos – Szabó Tibor: Erdély, Partium és a Bánság erődített helyei. Bp., 2012.

Kniezsa 1943.

Kniezsa István: Keletmagyarország helynevei. In: Magyarok és románok. Szerk. Deér József – Gáldi László. I. köt. Bp., 1943. 111–313.

Kubinyi 2000.

Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged, 2000. (Dél-Alföldi évszázadok 14.)

Ladányi 1980.

Ladányi Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. Történelmi Szemle, 23. (1980) 3. 450–477.

Ladányi 1994.

Ladányi Erzsébet: Zsigmond törvényhozása és a városok 1405-ben. In: Scripta Manent, Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk. Draskóczy István. Bp., 1994. 111–114.

Lakatos 2019.

Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek. Bp., 2019.

Mályusz 1960.

Mályusz Elemér: Zsigmond király központosítási törekvései Magyarországon. Történelmi Szemle, 3. (1960) 162–192.

Mályusz 1984.

Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984.

Orosz 2011

Orosz István: Debrecen útja a mezővárostól a szabad királyi városig. In: Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok. Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen, 2011. 115–130. (Speculum Historiae Debreceniense 7.)

Rác 2007.

Rác Anita: A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára. Szerk. Hoffmann István. Debrecen, 2007. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 12.)

Teke 2004.

Teke Zsuzsa: Adalékok Zsigmond várospolitikájához 1387–1405. In: Változatok a történelemre: tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk. Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Bp., 2004. 225–233. (Monumenta Historica Budapestinensia 14.)

Weisz 2013.

Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Bp., 2013. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae Historica. Elenchi.)

Weisz 2016.

Weisz Boglárka: Vámvizsgálatok Bihar megyében a 13–14. századfordulóján. In: Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Szerk. Zsoldos Attila. Nagyvárad, 2016. 155–174. (Tanulmányok Biharország történetéről 3.)

Zsoldos 2020.

Zsoldos Attila: Bihar királyi várai a Zsigmond-kor első két évtizedében. In: Nagyvárad és Bihar a Zsigmond-korban. Szerk. Zsoldos Attila. Nagyvárad, 2020. 9–53. (Tanulmányok Biharország történetéről 8.)

Internetes hivatkozások

III. Katonai Felmérés

Harmadik Katonai Felmérés Habsburg Birodalom (1869–1887) – Harmadik Katonai Felmérés (1:25000) <https://mapire.eu/hu/>
(Utolsó letöltés: 2023. április 10.)

A 15th-century village of Bihar and the Law of Buda: The history of Rév “market town” in the Age of Sigismund

Examining the history of Nagyrév in Bihar County between the 13th and 15th centuries, we can see the development of a settlement that took advantage of the natural environment. The village located on the banks of the Sebes-Körös was an important crossing point, which generated significant traffic. The settlement was in royal ownership in the first third of the 13th century, and probably came under private lordship in the decades before the Tatar invasion. At the end of the Age of Arpad, the village became part of the estate of James Borsa the Bald, Palatine of Hungary, in Súlyomkő, enabling it later to be merged into the royal estate by Charles I, who broke the power of the oligarch Borsas. By the end of the 1390s, Rév was controlled by the noble family Kaplai. After they were involved in a rebellion against Sigismund of Luxembourg, the king confiscated their lands.

Czégé Réka

Társadalmi mobilitás a síron túl

Titkolózik, nem szól egy szót sem, nem tudunk meg semmit tőle, vagyis „hallgat, mint a sír” – szoktuk mondani. Elgondolkodtunk-e már valaha azon, mennyire találó ez a kijelentés? Vizsgálódjunk kicsit más szemszögből: Bár sokan nem gondolnák, de a temető beszél hozzánk. Jeleket, információkat olvashatunk le csupán a benne levő sírokról. Utcái, parcellái mesélnek a település lakosságáról vagy akár társadalmi rétegeiről is. E tanulmány központi szerepében Nagyszalonta mai és egykoron létező temetői állnak, a fenti problémafelvetések tükrében.

Bevezető

Az idők folyamán az ember viszonya a temetőhöz és a halálhoz változó volt. Nemcsak koronként, hanem vallásonként és kultúránként is más és más viszonyulási módot fedezhetünk fel. A modern kor társadalma számára egyre elfogadottabb, hogy a temetőt és a hozzá kapcsolódó elmúlást tabuként kezeljük.¹ Negatív érzéseket, gyakran akár félelmet társítunk hozzá. Jung szerint ennek oka a modern ember ingadozó hitrendszerében keresendő, amely ezáltal nem stabil, így például a klasszikus vallási hitrendszerek meggyőződéseivel ellentétben az elmúlás mára már egyet jelent a teljes megsemmisüléssel.² Junghoz hasonlóan Kunt Ernő is az elidegenedésben keresi a halálfélelem, illetve a halál tabusításának okát. Lényeges különbség viszont, hogy amíg Jung a vallástól, addig Kunt a természettől való elszakadásban látja ennek gyökerét. Szerinte az ember a technológia fejlődésével egyre távolabb került a természettől, ezáltal sokan, „*akik nincsenek közvetlen kapcsolatban a természettel [...], nincsenek rákényszerülve élet és halál személyes*

¹ Kucsera 2022.

² Jung 2022. 11–47.

értékelésére, felismerésére. Ezeknek halálképe tisztázatlan, az elmúláshoz való viszonyuk rendezetlen. Ezért állandó és megoldatlan konfliktusbelyezetben élnek.”³ A halál tükrében című művében fejti ki, hogy modern korunk világképében ennek fényében a halál immár tabuvá vált.

Mivel a halálról, a temetésről többek között a fent említett tényezők által ma már nem szívesen beszélünk, sajnos a kultúránkból is lassan-lassan elkezd kikopni az ehhez köthető tudáshalmaz. Ez igazán nagy kár, hiszen a „*Hallgat, mint a sír.*” szólásunkkal ellentétben a temető és a benne levő nyughelyek igen is beszédesekek. Az értő szem számára ez a hely egy igazi kincsesbánya, mely telis-tele van érdekes információval. Kunt Ernő kutatásai alapján a temető egy egész kódrendszer, amely vizuálisan dekódolható.⁴ Ha rendelkezünk a dekódoláshoz szükséges tudással, akkor meg tudjuk állapítani a temetőhöz tartozó élő település szerkezetét, valamint társadalmi, gazdasági és kulturális mechanizmusait.⁵ A sírkövekről leolvashatjuk az elhunyt nemét, korát, sőt, sok esetben a vallási hovatartozását is. Ezt a kőbe vésett vallási szimbólumok jelzik, úgy, mint a kereszt a katolikus, a szomorúfűz a református felekezethez tartozást, stb. Nem ritka az sem, hogy a sír megmutatja az elhunyt vagyoni helyzetét, társadalmi hovatartozását (erre utalhat a fejfá anyaga, formája, felirata), a foglalkozását (a név alatt szokták feltüntetni) és a rangját (báró, gróf, stb.).⁶ Többnyelvű, multikulturális környezetben a sírfeliratok jelezhetik még, hogy az ott nyugvók esetében „*eredetileg a család milyen nyelvű (nemzetiségű) volt. A családnevek is lehetnek jelzésértékűek, de a keresztnév és ennek helyesírása sokkal inkább utal arra, hogy az ott nyugvó személy milyen nyelvűnek vallotta magát.*”⁷

A temető az élő település tükörképe,⁸ így ennek mintájára meghatározható a központja is. Ezt a központi szerepet gyakran a templom vagy a kápolna töltötte be. Ha ilyen szakrális épületek nem voltak a temetőben, akkor a helyüket a főbejárat,

³ Kunt 1981. 18.

⁴ Kunt 1975. 479.

⁵ Magyarai 2016. 277.

⁶ Dukrét 1999. 131.

⁷ Magyarai 2017. 160.

⁸ Magyarai 2017. 159.

a temető kapuja és a hozzá tartozó főút vette át. A rangosabb, elismertebb embereket ide temették, majd ahogy lejjebb haladunk a társadalmi ranglétrán, úgy kerültek egyre távolabb innen a sírhelyek is.⁹ Ez a társadalmi megosztottság a temetőben egyes területeken egyenesen azt eredményezte, hogy a szegényeknek, illetve a különböző felekezetekhez tartozóknak külön temetőjük volt.¹⁰

Az idő haladtával valamennyire temető képe, valamint struktúrája is alakulni kezdett: *„A XVIII. század vége óta megnyílt temetőket az előre megtervezett, egymásra merőleges utakkal felosztott sírmezők jellemzik. A sírok itt már nem az égtájhoz, hanem az utakhoz igazodnak. Különösen a temetőkapu környéke és a főút menti területek számítanak megkülönböztetett fontosságú, központi temetkezőhelynek.”*¹¹

Jelen kutatásom kiindulópontját a fenti idézet adja. A következő kérdésekre keresem a választ: (a) Fellelhető-e a rangot jelölő temetkezési forma a nagyszalontai temetőben? (b) Ha fellelhető, akkor csak a régebbi vagy az újabb sírok esetében is? (c) A Nagyszalontán elismert emberek megőrzik-e az őket megillető társadalmi rangot haláluk után is?

Kutatási alap

Kutatásom terepe a Nagyszalontán található egyetlen fennmaradt és még ma is működő „új” vagy más néven „Aradi úti” temető, melyet 1917. április 1-én nyitottak meg.¹² A terület tulajdonosa a város önkormányzata. A településen évtizedek óta egyetlen temetkezési vállalat üzemelt, név szerint a Gyulai Pompe Funebre (magyarul: Gyulai Temetkezési Vállalat). E mellett csak az utóbbi pár évben jelent meg egy új cég, a La Capela, melynek fő székhelye Nagyváradon található. Ezen vállalatok egy-egy friss temetkezés alkalmával már pontosan feljegyzik az új sírok helyét, parcellaszámát. Ennek ellenére a jelenlegi temetőről nincs részletes térkép, sem olyan teljes nyilvántartás, amelyet a temető 1917-es megnyitása

⁹ Kunt 1975. 477.

¹⁰ Kunt 2005.

¹¹ Kunt 1983. 21.

¹² Székely 1917. 1.

óta vezetnek. Az utóbbi években sok sírt, sőt, egész részlegeket számoltak fel, s emiatt azt sem tudni, hogy mára pontosan hány személy lehet itt eltemetve. Erre vonatkozólag mindössze egy majdnem 10 éves adat áll rendelkezésünkre. Dánielisz Endre, Nagyszalonta helytörténésze, 2013-ban megközelítőleg 25 000-re tette az Aradi úti temető lakóinak - ahogyan ő nevezte – számát.¹³ Eme összes sír feltérképezésére jelen tanulmány nem vállalkozhat, viszont rendelkezésemre áll két szűkebb nyilvántartás, mely alapján elindulhatok. 2019. december 19-én, illetve 2019. június 28-án a nagyszalontai Helyi Tanács kiadott egy-egy olyan dokumentumot, melyek sírokat, sírkerteket, valamint kriptákat sorolnak fel.¹⁴ A tanács szavazata által ezeket a nyughelyeket védett műemlékként kezelik. Ezzel párhuzamosan az ebben eltemetett személyek ingyenesen, úgymond bérelhetik a sírhelyet, valamint ezek karbantartására is a Polgármesteri Hivatal ügyel. A júniusi határozaton a magyar hősök sírkertje, a magyar hősök temetője, a román hősök nyughelye és a szovjet harcosok temetője áll. A decemberi jegyzékre olyan, a nagyszalontai közösség által elismert személyek nevei kerülhettek fel, akik haláluk előtt fontos szerepet töltöttek be Nagyszalonta települése, története és lakossága életében.¹⁵ Ez a nyilvántartás a következőképp épül fel: 20 darab magánsír, 2 darab családi síregyüttes, 2 darab családi kriptá, 4 darab sírkert – továbbiakban elsődlegesen ezt a felsorolást használom a tanulmányhoz.¹⁶

A Helyi Tanács által kiadott decemberi lista nemcsak azért nyújt tökéletes alapot a kutatáshoz, mert erre csak a társadalmilag elismert személyek kerülhettek fel, hanem mert időben is igen széles skálán mozog. A benne található legrégebbi elhalálzási dátum 1865-ös, mely Szél Kálmánné Arany Julianna nevéhez köthető. Ő a nagyszalontai költő, Arany János lánya volt. Az összeírásban legutoljára rögzített név Domján Sándor képzőművészé, aki 2017-ben halálozott el.

¹³ Dánielisz 2013. 101.

¹⁴ HCLMS nr. 257., ANEXA nr. 1, 2019. december 12. és HCLMS nr. 108., ANEXA nr. 4, 2019. június 28.

¹⁵ Helyi Tanács Névsora.

¹⁶ HCLMS nr. 257., ANEXA nr. 1, 2019. december 12.

Kutatásom fontos pontja, hogy a nagyszalontai „új temető” csak 1917-ben nyitotta meg kapuit.¹⁷ A városban rengeteg temető működött, különböző időintervallumokban. Amikor az aradi úti sírkertet megnyitották, a fontosabb elhunytakat a város vagy a tehetősebb rokonság exhumáltatta és átszállította az új temetőbe. Bordás László nagyszalontai helytörténet-kutató szerint ily módon kerültek át az úgynevezett „nagy” vagy más néven „Vasút-utcai” temetőből Kenyeres Gyula, Arany Julianna, illetve Lovassy László hamvai az új temetőbe.¹⁸ Ezen információk által alkalmam nyílt megvizsgálni új, régi és még a temetőnél is régebbi sírokat.

A következőkben ismertetem a Helyi Tanács által kiadott névsort, melyet kiegészítettem a fontosabb információkkal az elhunytakról és nyughelyeikről:

1. *Szél Kálmánné, Arany Julianna*: Nagyszalonta, 1841. augusztus 9. – Nagyszalonta, 1865. december 28. Arany János lánya, valamint Szél Kálmán nagyszalontai lelkész első felesége. Vele közös sírkertben találjuk Kenyeres Gyula sírkövét is, ki igen fiatalon, mindössze 5 évesen hunyt el (1847. február 14. – 1852. december 21.). Az ő édesapja az egykori szalontai főbíró, Kenyeres János, ki jó kapcsolatot ápolt Arany Jánossal.¹⁹ (1. kép)
2. *Balogh László*: Nagyszalonta, 1848. július 17. – Nagyszalonta, 1902. november 23. Jogász, politikus, országgyűlési képviselő. Az iskolát előbb Nagyszalontán kezdte, majd jogi tanulmányait Debrecenben, Pozsonyban, Kassán és Nagyváradon végezte. „Bihar megye tiszteletbeli esküdtje (1870–1881), Nagyszalontai járásának szolgabírája és főszolgabírája (1881–1891), majd birtokán gazdálkodott (1891–1901). A Függetlenségi és 48-as Párt országgyűlési képviselője (Nagyszalonta, 1901–1902). A Nagyszalontai Gazdakör elnöke.”²⁰ Vele egy sírkövön Balogh Kálmán (1858–1900), báró Montbach Balogh László (1890–1940), Ladányi Mária (1906–1992), valamint unokája, Montbach Ferenc (1931–1985).

¹⁷ Székely 1917. 1.

¹⁸ Bordás 1965. 20–23.

¹⁹ Dánielisz 2013. 92–93.

²⁰ Kozák 2013.

1. kép Arany Juliána

3. *Dr. Böszörményi Géza*: Gyanta, 1884. február 3. – Kolozsvár, 1912. augusztus 22.²¹ A nagyvárad református tanárképző intézet igazgatója és tanára.²² Arról nincs elérhető adat, miért temették Nagyszalontára, illetve milyen okból került fel a Helyi Tanács jegyzékére.

²¹ Böszörményi 2012.

²² *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 55. (1912) 35., 1912. szept. 1. 557.
https://library.hungaricana.hu/en/view/ProtestansIskolaiLap_1912/?query=nagyv%C3%A1-1rad&pg=560&layout=s (Utolsó letöltés: 2023. jún. 3.)

4. *Böszörményi Lajos*: Árpád, 1849. június 16. – Nagyszalonta, 1933. február 6. Lelkipásztor Gyantán és Kőtegyánon, majd esperes Nagyszalontán.²³ A fehér obeliszken levő sírfelirat szerint 46 éven át volt lelkésze, 14 éven át pedig esperese a nagyszalontai református egyházmegyének. A lelkészi hivatalt és az esperesi széket Szél Kálmántól, Arany János vejétől vette át.²⁴ A nagyszalontai református gyülekezet 1887. október 24-én választotta meg, majd 1888. április 25-én iktatták be. A helybeli egyházak, templomok történetét köszönhetjük neki, melyet az 1906-ban kiadott városmonográfiához jegyzett le.²⁵ Tanulmányja a középkortól indul és egészen 1606-ig öleli fel a nagyszalontai, főleg református egyháztörténetet. Emellett bemutatja a városban működő római katolikus egyházat, a baptista hitközösséget, illetve a zsidó hitközösséget is.²⁶ Kis érdekesség, hogy 1910-ben egy saját kezűleg beoltott kis eperfát küld Mikszáth Kálmánnak ajándékba, még hozzá abból az eperfának a leszármazottjából, mely valamikor Arany Jánosék udvarán „feketén bólingatott”.²⁷ Vele egy sírkövön áll neje, Jantho Laura (1853–1933) neve.
5. *Domján Sándor*: Nagyszalonta, 1952. augusztus 17. – Nagyszalonta, 2017. július 25. Fametsző képzőművész. Első művei 1965-ben készültek.²⁸ 648 különböző alkotást hagyott az utókorra, melyeket mai napig neje, Domján Klára őriz. Leginkább fa- és linómetszeteket készített, de művei között találunk akvarellképeket, pasztell, olajkép és porfestékekkel készült darabokat is. Harminc egyéni tárlata volt, illetve 19 országba jutottak el művei.²⁹ A sírkő alsó részén már kőbe vésve neje, Szabó Klára (1954–) neve, be nem fejezett évszámmal.
6. *Az Ercsey család* sírkertjében Arany János feleségének, Ercsey Juliannának rokonságát találjuk. Három nyughelyet számolunk itt. A legnagyobb, középső sírkövön a következőt olvashatjuk: Ercsey Sándorné született Nagy Karolina (meghalt 1874. október 16-án) házassága 24 évében, Ercsey Ilona (1857–1873),

²³ Pálfi 2020. 20–62.

²⁴ Dánielisz – Mikló 1992. 17.

²⁵ Koszorús – Dánielisz – Mikló 2011. 45–46.

²⁶ Böszörményi 1906. 89–117.

²⁷ Bisztray – Király 1961. 96.

²⁸ Patócs 2018.

²⁹ Balázs 2016.

Ercsey Sándor (1826–1898). Ercsey Sándor ügyvéd, irodalomtörténész, illetve Arany János sógora.³⁰ Ezen obeliszk mindkét oldalán egy-egy igen kopott sírkő áll. A bal oldalin Ercsey Ilona (1857. június 29. – 1873. június 8.), a jobb oldalin pedig Ercsey Lajos (1855 – 1884. augusztus 20.) neve szerepel. A nagyszalontai irodalomtörténész, Dánielisz Endre feljegyzései szerint valamikor itt állt Ercsey Sándor (1826. szeptember 2. – 1898. július 23.) sírköve is, viszont ezt ma már hiába keressük.³¹ Ellenben ide került egy igen friss, 2001-es sír, melynek kövén Gyulai Ilona Babi neve szerepel. Mivel őt nem fűzte rokoni kapcsolat az Ercsey családhoz, nem tudni pontosan miért kaphatta itt meg a végső nyughelyét. (2. kép) A Magyar Nemzeti Digitális Archívum őriz egy igen korai képet erről a területről, melyen az látszik, hogy valamikor öt sírkőből állt a sírkert.³²

2. kép Az Ercsey család sírkertje

³⁰ Sáfrán 1960. 16–19.

³¹ Dánielisz 2013. 95–96.

³² Ercsey család sírkertje öt sírkővel. https://mandadb.hu/tetel/592491/Az_Ercsey_csalad_sirkertje_ot_sirkovel (Utolsó letöltés: 2023. jún. 6.)

7. *Gábor Ferenc*: Nagyszalonta, 1923. május 13. – Nagyszalonta, 2006. szeptember 6. Költő, író. Első írása 1956-ban jelent meg a nagyváradai Fáklyában, majd különböző lapokban közli verseit. 1966-tól több önálló kötetet is megjelentet, például Nyári nap, Megtisztult élet, valamint Újabb ezer év nagy idő címmel.³³ A fekete sírkövön arany betűkkel áll felesége Bagosi Erzsébet (1925–2018), valamint apósa, Bagosi Ferenc (1898–1972) és anyósa, Bagi Sára (1902–1991) neve.
8. *Lovassy László*: Nagyszalonta, 1815. május 8. – Nagyszalonta, 1892. január 6. Jogász, az országgyűlési ifjúság egyik vezére. Jogi tanulmányait Debrecenben, Késmárkon, illetve Nagyváradon végezi. Forradalmi eszméi miatt, 1836. május 2-án, mindössze 21 évesen, több társával együtt letartóztatják, és 10 év börtönre ítélik.³⁴ Ennek hatására testben és lélekben hamar megtört, elméje megzavarodott, így már 25 évesen elhagyhatta spielbergi zárkáját. Ezután pár évig kórházi kezelést kap, majd hazaköltözik Nagyszalontára, onnan pedig Erdőgyarakra.³⁵

Hárman, a katolikus egyház plébánosai egy 2×2-es, lebetonozott sírboltban vannak elhelyezve. Itt nyugszanak:

9. *Vitkovszky Flórián*: 1842–1924. Aranymiséés első plébános,³⁶ valamint a nagyszalontai Szent István római katolikus templom első plébánosa.³⁷
10. *Bakator József*: Szarvas, 1886. – Nagyszalonta, 1937. Esperes – plébános, a nagyszalontai Szent István római katolikus templom papja.³⁸ 28 évig volt plébánosa a nagyszalontai katolikus egyháznak, és tevékenyen vesz részt a város kulturális életében is.³⁹

³³ Gábor Ferenc szócikk.

³⁴ MÉL.

³⁵ Dancs 1989.

³⁶ Helyi Tanács Névsora.

³⁷ Böszörményi 1906. 114.

³⁸ Helyi Tanács Névsora.

³⁹ Bakator 1937.

11. *Dr. Szabó János*: Perjámos 1906. március 6. – Nagyszalonta, 1972. Esperes – plébános, a nagyszalontai Szent István római katolikus templom papja.⁴⁰ 1929-es pappá szentelése után Gyulára kerül, 1936-ban Debrecenbe, onnan pedig 1942-ben Nagyszalontára. A városba érkezése után hamarosan vezetni kezdi a tenkei esperesi kerületet is.⁴¹
12. *A Kemény család* tagjai számára egy-egy magas fekete gránit obeliszket emeltek. A családfő, Kemény Károly (1867–1913) alapította meg Nagyszalontán az első húsfeldolgozó gyárat 1895-ben.⁴² A három obeliszek közül az ő és felesége, Lévy Gizella (1877–1927), sírköve esik legközelebb a főúthoz.⁴³ Károlynak három testvére volt: József, Vida és Sándor. Kemény Vida (1871. szeptember 2. – 1943. augusztus 28.) sírja a közelben lelhető fel, vele egy kövön Kemény Selma (1878. június 11. – 1944. április 11.) neve. Selmát nem tudni, milyen kapcsolat fűzi a családhoz, sajnos erre vonatkozó adatot nem leltünk. Mellettük nyugszik Vida fia, Kemény Arthur (1899. január 26. – 1942. szeptember 17.) és vélhetően Arthur neje, Kemény Anny, szül. Genringer (1903–1989). Kemény Károly mellett nyugszik ifjabb Kemény Károly (1891–1943), Kemény Sándor fia, illetve Kemény Manó (1873–1935). A Kemény testvérek előbb-utóbb mind foglalkozni kezdtek a családi vállalkozással, sőt, később a gyerekek, Arthur és Sándor is csatlakoztak az üzleti élethez. A cég kezdetben baromfi felvásárlásával és értékesítésével foglalkozott, majd rövid időn belül bővülni kezdett. A baromfinevelde mellett létesítettek egy húsfeldolgozó üzemet, majd később egy konzervgyárat. 1905-ben már külföldre is szállítottak, melyhez saját vasúti kocsikat használtak. A külföldi eladás annyira sikeresnek bizonyult, hogy hamarosan leányvállalatot nyitottak Drezdában. Nagyszalontán és a környező megyékben baromfifelvásárló központokat hoztak létre. Ekkorra már a telep ezer alkalmazottat tartott számon. A család nagyon jó üzleti érzékkel bevezette a „Kemény zseton”,⁴⁴ melyet a húsfeldolgozó üzemben

⁴⁰ Helyi Tanács Névsora.

⁴¹ Szabó 1973. 105–106.

⁴² Makai 2019. 37–40.

⁴³ Rugonfalvi 1940. 141.

⁴⁴ Kemény zseton.

kaphattak az alkalmazottak a teljesítményük függvényében. Minden új esztendőben ezen zsetonok alapján vették fel ismét a munkásokat, megtalálva ezzel a legjobban teljesítőket. A háború ideje alatt a céget államosítják, 1943. február 1-én veszi át a Hangya szövetkezet.⁴⁵

13. *Kiss Mihály*: Nagyszalonta, 1890. szeptember 1. – Nagyszalonta, 1981. február 3. Okleveles tervező és építészmérnök. 1977-ben emeltette saját maga és neje, Kiss Flórika (1903. július 9. – 1986.) számára a szalontai temető egyetlen szecessziós kriptáját.⁴⁶ (3. kép) Az ő tervei alapján készült el a Nagyszalonta központjában levő román és bizánci stílusú Úr mennybemenetele ortodox templom,⁴⁷ és a ma már Zilahy Lajos Művelődési Házként működő egykori Redut.⁴⁸
14. *Nagy Gyula*: 1875–1936. Szabómester, a „Nagy Gyula bérház” kétszintes szecessziós palota megrendelője és építtetője.⁴⁹ Az épület 1914-re készült el, és jelenleg védett műemlékként áll Nagyszalonta központjában. A sírkövön olvasható még neje, Köteles Juliánna (1881–1964) és fiuk, Nagy Árpád (1917–1944) neve. Árpád a II. világháború idején halt meg valahol Oroszországban – amiről a sírfelirat tájékoztat –, így őt nem Szalontán temették el, mindössze a kőbe vésett név őrzi emlékét.
15. *Nemzetes Gyula – Gyarmati Bereczky Imre*: 1842. október 13. – 1909. július 14. Nagyszalonta főbírája.⁵⁰ Egyetlen magas fekete obelisztk emelkedik az ide tartozó hat lebetonozott sírhoz, melyen több név is szerepel. A sírkő elülső oldalán fentről lefelé haladva a felirat a következő: „*Bajó Juliánna (1846–1929), Bereczky Lajos (1874–1925) és neje Patócs Juliánna (1890–1967), Balogh Lajcsika (élt 4 hónapot), Irmuska (élt 5 napot)*”.

⁴⁵ Makai 2019. 37–40.

⁴⁶ Dánielisz 2013. 98–99.

⁴⁷ Horváth 2019.

⁴⁸ Dánielisz 1999. 48–49.

⁴⁹ Dánielisz 1999. 58.

⁵⁰ Dánielisz 2003.

3. kép Kiss Mihály kriptája

16. *Mados Mihály*: Nagyszalonta, 1920. – Nagyszalonta, 2002. Tanító, középiskolai tanár, testnevelő tanár. Tanulmányait Nagyszalontán kezdte, majd a Debreceni Református Kollégium Tanítóképző Intézetében folytatta. A háborúban tett katonai szolgálata után Nagyszalontán kezdte tanítói pályáját. 1955-ben lediplomázott a Bukaresti Sporttanári Egyetemen, így egyaránt taníthatott a román és magyar tagozaton is mint sporttanár. Sikeres tanári munkásságát világosan mutatja, hogy kezei alól legalább harminc diák felnőtt korára a tornatanári hivatást választotta.⁵¹ A nevéhez kötődik több sportág megismertetése a nagyszalontaiakkal, illetve az első nagyszalontai kosárlabdacsapat megalapítása is.⁵² A sírkövön szerepel még neje, Bessenyei Eszter (1921–1999) és mások neve is, ők viszont már dátum nélkül: Varga Zoltán és neje Hadházy Irén, Varga György és neje, Szilágyi Livia, valamint gyermekeik: Gyurka és Veronka. Rájuk vonatkozó egyéb adatot nem találtunk.
17. *Mihok Matei*: 1947–2017. Közgazdász, illetve Nagyszalonta polgármestere 1990-től 1992-ig.⁵³
18. *A Pápay család* sírja három sírkövből és egy kriptából áll. A téglából kirakott kriptában helyezték örök nyugalomra Pápay Ferencet, aki 1906-ban építtette meg az első és egyetlen téglaegető kemencét Nagyszalontán.⁵⁴ Mellette találjuk nejét és hozzátartozóit. A kriptá középső tábláján ez áll „*Itt nyugszik idős Pápay Ferencz téglagyáros 1857 – 1924. és neje Mados Zsuzsánna 1862 – 1949.*” A bal oldali táblán Pápay Gyula (1889–1953), a jobb oldalon Jámbor Sándor (1908–1987) és Pápai Katalin (1927–2014) nevek. A sírokon a következők állnak: Csomós István (1879–1943) és neje, Pápay Zsuzsánna (1884–1971), Pápay József (1899–1962), Pápay László (1929–1944) és Pápay Ilona (1906–1995). Pápay Katalin (1908–1986), Pápay János (1883–1957), neje, Magyar Róza (1886–1975) és Pápay János (1910–1972). (4. kép) A rokonsági kapcsolatokról nem leltem forrást.

⁵¹ Nagy–Kakuci 2008. 147.

⁵² Helyi Tanács névsora.

⁵³ Helyi Tanács névsora.

⁵⁴ Makai 2019. 20.

4. kép A Pápay család kriptája

19. *Pelók Benedek-Ferenc*: 1943–1990. Gépészmérnök, illetve Nagyszalonta első polgármestere a rendszerváltás után.⁵⁵ A sírkövön már bevésve neje, Csordás Gabriella neve is, befejezetlen évszámmal (1947 –).
20. *Rozvány György*: Nagyszalonta, 1819. április 21. – Nagyszalonta, 1902. május 31.⁵⁶ „*Ügyvéd, 1848/49iki honvéd főhadnagy*” – áll a sírkövön – ezenkívül Nagyszalonta történetének lejegyzője és irodalomtörténeti író⁵⁷, valamint Arany gyerekkori barátja.⁵⁸ Az iskolát Aradon, Nagyváradon és Temesváron kezdte, majd jogi tanulmányait Késmárkon, illetve Debrecenben végezte. Az ügyvédi vizsgát 1840-ben tette le, Pesten. Részt vesz az 1839-es pozsonyi országgyűlésen, ahol közreműködik az Országgyűlési Tudósítások szerkesztésében.

⁵⁵ Szabó 2015. 5.

⁵⁶ MÉL.

⁵⁷ Dukrét 2005. 272.

⁵⁸ Vaderna 2020. 11.

1840-ben őt kéri fel arra, hogy a spielbergi börtönből kíséresse vissza Szalon-tára a megtört Lovassy Lászlót. A Rozvány által lejegyzett történetek és emlékiratok jól mutatják, hogy az egész nagyszalontai Rozvány család - és ugye maga György is igen szoros kapcsolatot ápolt Arany Jánossal.⁵⁹ A sírkövön szerepel neje, Ilovici Mária (1837–1918), valamint testvére, Bety Bersek n. Rozvan (1829–1908).

21. *Sándor Péter*: 1967–2005. 5 danos karatemester és tanár. 1992-ben alapította meg az első nagyszalontai karate klubot, mely a Shotokan Karate nevet viselte. Tanítványai 670 címet nyertek el országos és nemzetközi versenyeken.⁶⁰ Tiszteletére és emlékére a mai Shotokan Karate Sport Klub minden évben megszervezi a Sándor Péter Nemzetközi Emlékversenyt.⁶¹
22. *Talpoş Nicolae*: Nagyszalonta, 1962. február 19. – Madarász, 1990. február 20.⁶² Kétszeres országos bajnok ökölvívó.⁶³ Ő képviselte Romániát az 1985-ös, Magyarországon tartott Európai-bajnokságon, az 1986-os USA-beli világ-bajnokságon és az 1984-es Los Angelesi olimpián.⁶⁴ Vele egy sírkövön áll családtagjainak neve, Talpoş Nicolae (1934–2002) és Talpoş Vioara (1939–). A sírkő alatt pedig utólagosan lett egy oda elhelyezett táblába vésvé Talpoş Enikő (1965–2011) neve.
23. *Vass Zoltán*: 1941–2004. A tanács által kiadott lista szerint bokszedző, valamint a román nemzeti olimpiai csapat tagja. Neve alatt található neje, Kelemen Ilona (1948–), illetve Kelemen János (1911–1985) és felesége, Kertmegi Juliánna (1920–1993) adatai.
24. *Zilahy Lajos*: Brassó, 1849. május 2. –Nagyszalonta, 1905. december 15. Jogász, nagyszalontai királyi közjegyző. A nagyszalontai születésű Zilahy Lajos író, filmrendező és producer édesapja. A sírkövön áll még két, korán elhunyt gyermekének, Lajos Andornak és Jenőnek a neve, évszám nélkül. Fia, az

⁵⁹ Oláh-Gál 2017.

⁶⁰ Andor 2012. 19.

⁶¹ Balázs 2019.

⁶² Talpoş.

⁶³ Helyi Tanács névsora.

⁶⁴ Bihon 2014.

ugyancsak nagyszalontai születésű Zilahy Lajos, szélesebb körben ismert író, forgatókönyvíró és filmrendező.⁶⁵

A fenti névsor, mely eddig csak magánszemélyeket tartalmazott, kiegészül még négy ponttal. Ezek a következők:

25. *A magyar hősök sírkertje*. Az első világháborúban elesett katonáknak állított emlékmű. Az obeliszket Kovács Imre nagyszalontai kőfaragó készítette.⁶⁶ A kis területű sírkertet fekete vaskerítés veszi körül, közepén pedig egy fehér obeliszken a következőket olvasni: 1914-18 hőseinek / emlékére / Nagyszalonta / 1940 / 1944. Dánielisz Endre szerint 1942-ben temették itt újra az első világháborúban meghalt nagyszalontai magyar katonákat.⁶⁷ (5. kép)
26. *A magyar hősök temetője* a második világháborúban elesett nagyszalontai magyar katonáknak állít emléket. „A várost 1944 őszén foglalták el a szovjet és a szovjetekhez csatlakozó román csapatok, és a település jelentős károkat szenvedett el az összecsapásokban. A partiumi város temetőjének hősi parcellájában egyfelől annak a mintegy 74 magyar katonának állítottak emléket, akik a város védelmében folytatott csatában vesztették életüket, másfelől pedig annak a 137, név szerint ismert nagyszalontai katonának, akik a szülővárosától távol haltak hősi halált.”⁶⁸ Ezt a kis temetőt 1945-ben hozták létre. 2000-ben, az RMDSZ (Romániai Magyar Demokrata Szövetség) egy fehér obeliszket emeltetett a következő felirattal: *A II. Világháború / nagyszalontai / hőseinek / emlékére* „Nem a mi dolgunk / igazságot tenni, / A mi dolgunk csak / igazabbá lenni / Reményik”.⁶⁹ 2009. március 12-én, ugyanitt turulmadaras obeliszket állítottak a Tordai Honvéd Hagyományőrző Bizottság közreműködésével⁷⁰, majd 2021-ben egy nagyobb térrendezést követően ismét felavatták.⁷¹

⁶⁵ Kozák 2021.

⁶⁶ Dukrét 2005.

⁶⁷ Dánielisz 2013. 107–108.

⁶⁸ Átadás 2021.

⁶⁹ Dukrét 2005.

⁷⁰ Obeliszk 2009.

⁷¹ Dánielisz 2013. 107–110.

27. *A román hősök nyughelyét* a román Kommunista Párt alakította ki. Hivatalos avatása 1989. május 9-én történt meg. Ez az I. gyalogos hadosztály azon hőseinek emlékét őrzi, akik 1944 szeptemberében, Szalonta felszabadítása-kor estek el.⁷²
28. *A szovjet harcosok temetőjét* 1945-ben alakították ki, az 1944. szeptember 26. és október 4. között Nagyszalontán és környékén elesett, majd eltemetett szovjet katonák számára.⁷³

5. kép A magyar hősök sírkertje

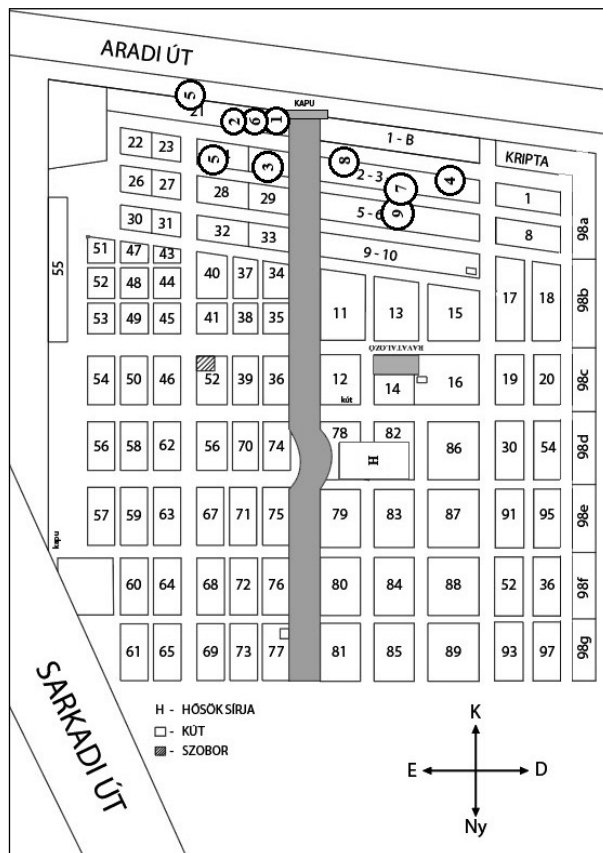
⁷² Petrache.

⁷³ Dánielisz 2013. 107–113.

Jelen kutatás kérdései a magánszemélyek sírjaihoz kapcsolódnak, így ez alkotja vizsgálatom alapját. Hogy jobban láthatóvá váljon az időbeli változás, a fent található névsort négy nagy csoportra osztottam. Az első csoportban a legrégebbi sírokat jelölöm, melyeknek eredetileg más nagyszalontai temetők adtak otthont. A második csoport tartalmazza azokat a személyeket, akiket a már újonnan megnyitott temetőben temettek el. Ez az 1924–1936 közötti időszak. A harmadik csoportban a középső években megjelent sírok találhatóak: 1937-től 1990-ig. A negyedik és egyben utolsó csoportban azon nyughelyeket sorolom fel, amelyek a 2000-es évek után kerültek a temetőbe. A sírokat azon a parcella-térképen jelölöm, amelynek eredeti kézzel készült vázlatrajzát a helyi temetkezési vállalkozó, Gyulai Sándor bocsátotta rendelkezésemre. A sírhelyek térképen való beazonosítása során megállapíthatóvá válik, hogy a fent felsorolt neves embereket milyen távolságra temették el a temető központjához viszonyítva.

A régi sírkertekből exhumált, majd az Aradi úti temetőben újratemetett személyek sírjai (6. kép):

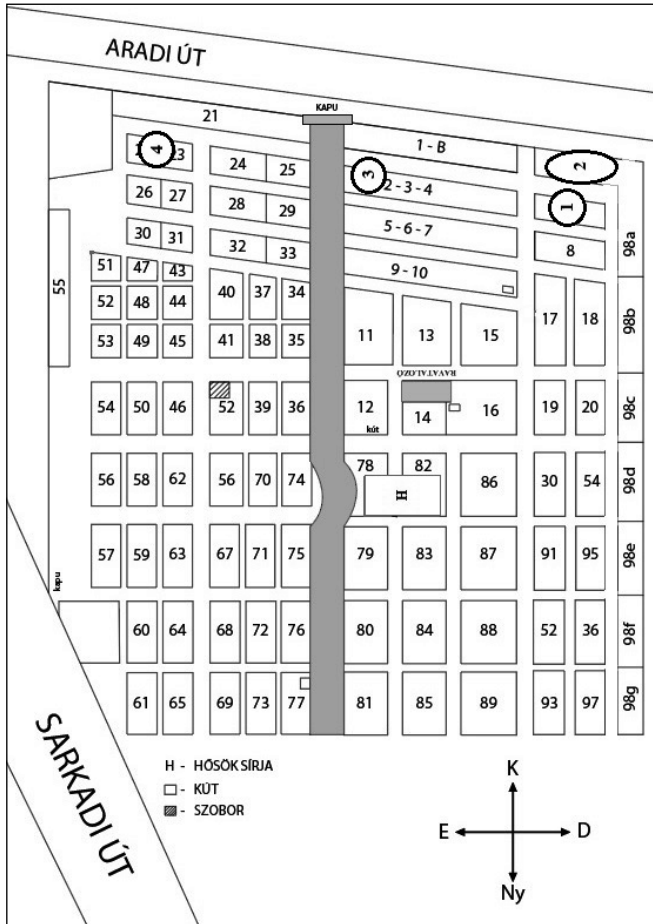
1. Arany Julianna: 1865.
2. Lovassy László: 1892.
3. Balogh László: 1902.
4. Rozvány György: 1902.
5. A Kemény család sírjai: 1913-1989.
6. Zilahy Lajos: 1905.
7. Nemzetes Gyula-Gyarmati Bereczky Imre: 1909.
8. Dr. Böszörményi Géza: 1912.
9. Az Ercsey család sírkertje: 1873-1898.

6. kép

Az új temető sírjai, 1924–1936 között (7. kép):

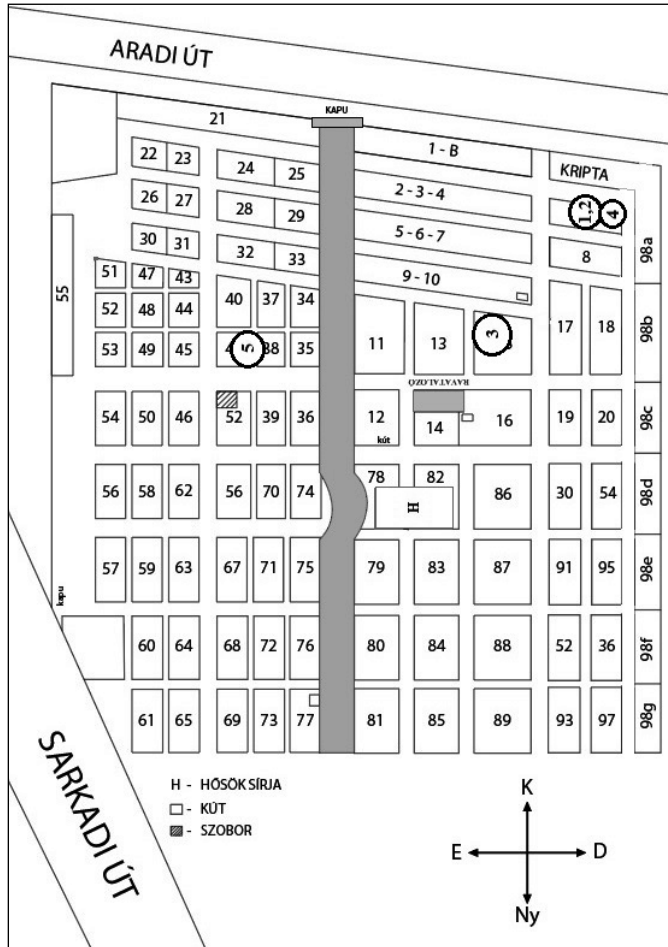
1. Vitkovszky Flórián: 1924.
2. A Pápay család sírai: 1924-2014.
3. Böszörményi Lajos: 1933.
4. Nagy Gyula: 1936.

7. kép

A középső időszakban megjelenő sírok, 1937-től 1990-ig (8. kép):

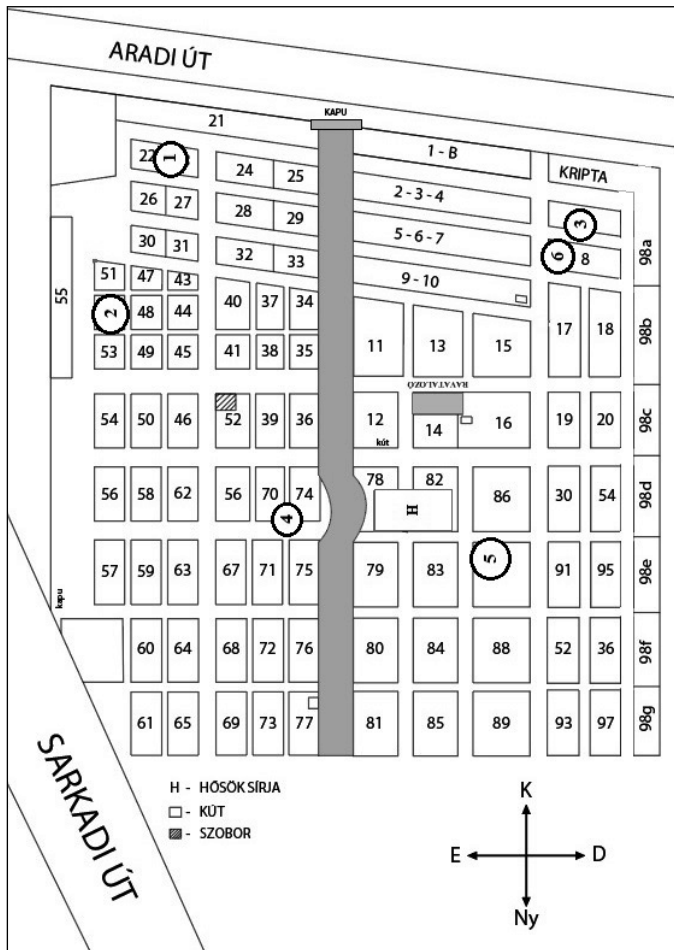
1. Bakator József: 1937.
2. Dr. Szabó János: 1972.
3. Kiss Mihály: 1981.
4. Pelok Benedek-Ferencz: 1990.
5. Talpoş Nicolae: 1990.

8. kép

A 2000 utáni sírok (9. kép):

1. Mados Mihály: 2002.
2. Vass Zoltán: 2004.
3. Sándor Péter: 2005.
4. Gábor Ferenc: 2006.
5. Mihoc Matei: 2017.
6. Domján Sándor: 2017.

9. kép

Összegzés:

A fenti térképeken egyértelműen kirajzolódik, hogy a műemléklistán szereplő sírok jelentős része a temető központi zónájába esik.

A legrégebbi nyughelyek, melyek exhumálás során kerültek az Aradi úti temetőbe, név szerint Arany Julianna, Lovassy László, Balogh László, Rozvány György, A Kemény család, Zilahy Lajos, Nemzetes Gyula-Gyarmati Bereczky Imre, Dr. Böszörményi Géza és az Ercsey család sírjai egytől-egyig a főkapu szomszédságában találhatók.

Az újonnan megnyílt sírkertbe helyezték végső nyugalomra Vitkovszky Flóriánt, Pápay Ferencet, Böszörményi Lajost és Nagy Gyulát. Bár mindannyiuk síremléke még mindig a főúton keresendő, meg kell jegyezni, hogy az emlékművek a főbejáratától kissé távolodni kezdtek. Az egyetlen, aki közvetlen a kapu vonzáskörébe esik, Böszörményi Lajos, aki Dr. Böszörményi Gézával szemben kapott végső nyughelyet. Nagy Gyula sírhelye az út északi, míg az egész Pápay család hantja a déli részén lelhető fel. Megjelenik az első katolikus papi sír, Vitkovszky Flóriáné. Ez után az összes katolikus pap ezen sírboltban kapja meg végső nyughelyét – s így a későbbiekben ez még két személlyel bővül 1937 és 1972-ben.

A középső időszakban Bakator Józsefet, Dr. Szabó Jánost, Kiss Mihályt, Pelok Benedek-Ferenczet és Talpoş Nicolaet temették el. Bakator József Vitkovszky Flórián mellé került, Pelok Benedek-Ferencz pedig az ő szomszédságukba. Most jelenik meg az első kivétel, hiszen Talpoş Nicolae-t egész máshol kell keressük. Ő nyugatabbra, ha a kaputól számítjuk, akkor a hatodik parcella-sorban pihen. Kiss Mihály szecessziós kriptájával kapcsolatban egy kis érdekességre hívnám fel a figyelmet. Ő, bár nem a temető bejáratánál levő főút közelében nyugszik, mégis egy aránylag központi helyen található meg. Miképp is lehetséges ez? A válasz egyszerű: amint nőtt a temető területe, és fejlődött a város, egyre nagyobb szükség lett egy ravatalozóra. Ez 1978–1980 között fel is épült, ezzel egy második központot hozva létre a temetőben – hiszen a halottakat itt ravatalozták fel, és innen búcsúztatták. Ezáltal alkalmas lett arra, hogy a temető új, második centruma legyen.

Kiss Mihály nyughelye is a ravatalozónak a közelében keresendő, méghozzá az előtte kialakított parcellasorban, tehát nem esik távol a főhelyektől.

A 2000 után eltemetettek a következők: Mados Mihály, Vass Zoltán, Sándor Péter, Gábor Ferenc, Mihoc Matei, Domján Sándor. Mados Mihály, Sándor Péter és Domján Sándor egyértelműen a rangjukat figyelembe vevő helyekre kerültek. Ismét kivétellel találkozunk, hiszen Vass Zoltán sírhelye a temető legészakibb részén van, ha fentről számoljuk, a hatodik parcella-sorban. Gábor Ferenc hantja távol esik a főkaputól, viszont igen közel van a magyar hősök sírkertjéhez, mely az újonnan kialakult főúton helyezkedik el. Új főúton azt a kapuval szembeni széles utat értem, amely végighalad az egész temetőn. A fenti térképeken szürke színnel jelölöm. A sírkertbe látogatók általában ezt az utat használják tájékoztató pontként, szélessége és elhelyezkedése miatt. Ennek alapján Gábor Ferenc sírja, még ha nem is a temető központjában, de mindenképpen egy kiemelt helyen áll. Mihoc Matei sírhelye a ravatalozó közelében van, pontosabban ennek a háta mögött. Nyughelyének elhelyezését az ortodox felekezethez való tartozása határozza meg, hiszen a sírkert e részén többségben csak az ezen valláshoz tartozó elhunytakat temették el.

Összességében elmondható, hogy a 24 személy közül erős kivételt képez három, mégpedig Talpoş Nicu bokszoló, Vass Zoltán bokszedző, illetve Gábor Ferenc sírja.

A fenti eredmények tükrében megállapíthatjuk, hogy a nagyszalontai, társadalmilag megbecsült embereket eddig igyekeztek a rangjukhoz méltó helyre temetni, a sírkert központi zónájába, vagy ehhez közel. A Helyi Tanács általam vizsgált listája alapján 1990-ig egyáltalán nem, illetve az ez utáni időszakban is csak elvétve találunk kivételt. Ezáltal kijelenthető, hogy az ezen dokumentumban szereplő személyek megőrizték társadalmi rangjukat a haláluk után, a temetőben is. Érdekes még, hogy a nagyszalontai temető eredeti felosztása vallási alapú volt. Ez még a mai napig is beazonosítható. A legtöbb katolikus sír a temető déli, a reformátusok pedig az északi részén található. Később megjelentek az ortodox sírok a kápolna mögött, illetve a már nem vallási, hanem etnikai alapon elkülönített

roma sírok, a nyugati és délnyugati legszélső részben. A maroknyi nagyszalontai zsidóság a temető mellett, külön területen temetkezett. Ezt a vallási alapú temetkezési rendet sokszor még a mai napig követik, viszont mivel a temető egyre jobban telítődik, lassan-lassan keverednek a vallások, a társadalmi rangok, a nemzetiségek. Néhol a fenti sírok esetében is megállapítható a vallási alapú elosztás. Arany Juliska, Böszörményi Lajos, Dr. Böszörményi Géza, Lovassy László, Zilahy Lajos az északi református részen, a katolikus papok - Rozvány György a déli, katolikus részen, míg Mihoc Matei az ortodox részen nyugszik.

Megjegyzendő, hogy a tanulmány alapját adó névsor egy igen szűk keresztmetszet a temető népességéhez képest, viszont hozzávetőlegesen teljesnek mondható, hiszen felsorolja az igazán elismert és megbecsült nagyszalontai embereket. Emellett fontos még kiemelni, hogy a sírkert is véges hellyel rendelkezik, így egyre kevesebb esetben van lehetőség szabadon kiválasztani a nyughelyet. Az idő telével egyre inkább keverednek a vallások, rangok, nemzetiségek, létrehozva ezzel azt a természetes és folyamatos változást a temetőben, melyet a világ dolgaiban is felfedezhetünk.

Források és irodalom

Kézíratos források

A Nagyszalontai Polgármesteri Hivatal Irattára

Építészeti emléklista

Lista monumentelor istorice și de arhitectură din Cimitirul Salonta. (A szalontai temető történelmi és építészeti emlékeinek listája.) La HCLMS nr. 108., ANEXA nr. 4, 2019. június 28. <https://salonta.net/ro/hotarari/28-iunie-2019/>
(Utolsó letöltés: 2023. június 25.)

Helyi Tanács névsora

Lista privind personalitățile marcate ale localității Salonta cărorali se atribuie locuri de înhumare gratuite pe veci, prin Hotărâre a Consiliului Local. (Nagyszalonta kiemelkedő alakjainak névsora, akik a Helyi Tanács határozatával örökre szabad temetkezési helyeket kapnak.) La HCLMS nr. 257., ANEXA nr. 1, 2019. december 12. <https://salonta.net/wp-content/uploads/Anexa-HCLMS-257-Lista.pdf>
(Utolsó letöltés: 2023. február 8.)

Szakirodalom

Andor 2012.

Andor Irén: A sportban elért sikereink. In: Carte centenar 2012. Kiss Mária – Mészár Julianna – Nagy, Zoe. Salonta, 2012. 19.
<https://docplayer.hu/4042245-Kiss-erno-nagy-zoltan-tamas.html>
(Utolsó letöltés: 2023. június 9.)

Bisztray – Király 1961.

Bisztray Gyula – Király István: Mikszáth Kálmán összes művei. Bp., 1961.
https://szovegtar.iti.mta.hu/site/assets/files/24701/mkom26-l3-mikszath_1961a-3.pdf (Utolsó letöltés: 2023. június 8.)

Böszörményi 1906.

Böszörményi Lajos: Vallás. In.: Nagyszalonta 1616–1906. Szerk. Dr. Móczár József. Nagyszalonta, 1906. 98–117.

Dancs 1989.

Dancs Mária: A magyar reformkor elfeledett csillaga – Lovassy László. Honismeret, 17. (1989) 3. 30–31. https://epa.oszk.hu/03000/03018/00086/pdf/EPA003018_honismeret_1989_03_030-031.pdf

(Utolsó letöltés: 2023. június 10.)

Dánielisz 1999.

Dánielisz Endre: Nagyszalonta városismertető. Nagyvárad, 1999.

(Partiumi füzetek 4.)

Dánielisz 2003.

Dánielisz Endre: Miként vált Kossuth Ferenc magyar állampolgárrá? Honismeret, 31. (2003) 4. 72-73. https://epa.oszk.hu/03000/03018/00175/pdf/EPA03018_honismeret_2003_04.pdf (Utolsó letöltés: 2023. június 12.)

Dánielisz 2013.

Dánielisz Endre: Nagyszalonta sírkertjei. Nagyszalonta, 2013.

Dánielisz – Mikló 1992.

Dánielisz Endre – Mikló Ferenc: Nagyszalonta református temploma.

Nagyvárad, 1992.

Dukrét 1999.

Dukrét Géza: Hol sírjaink domborulnak. Partiumi temetők. Nagyvárad, 1999.

(Partiumi füzetek 7.)

Dukrét 2005.

Dukrét Géza: Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében. Nagyvárad, 2005.

(Partiumi füzetek 35.)

Jung 2022.

Jung, Carl Gustav: Az archetípusok és a kollektív tudattalan. Bp., 2022.

Koszorús – Dánielisz – Mikló 2011.

Koszorús Erzsébet – Dánielisz Endre – Mikló Ferenc: A nagyszalontai református templom története és Nagyszalonta képekben. Nagyszalonta, 2011.

Kunt 1981.

Kunt Ernő: A halál tükrében. Bp., 1981.

Kunt 1975.

Kunt Ernő: A magyar népi temetők szemiotikai elemzése. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. Szerk. Szabadfalvi József. Miskolc, 1975. 475–508.

Kunt 1983.

Kunt Ernő: Temetők népművészete. Bp., 1983.

Makai 2019.

Makai Zoltán: Szemelvények Nagyszalonta ipartörténetéből. Nagyvárad, 2019. (Partiumi füzetek 89.)

Magyari 2016.

Magyari Sára: Hatalmi játszmák a temetőben. In: A hatalom jelei, képei és terei. Szerk. Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit. Szeged, 2016. 275–286.

Magyari 2017.

Magyari Sára: Multikulturalitás a temetőben. In: Multikulturalitás. kultúraköziség a tudományban, művészetekben, médiában, mindennapokban. Szerk. Balázs Géza – Mínya Károly. Bp., 2017. 157–171.

Nagy – Kakucsí 2008.

Nagy Klára – Kakucsí Géza: Mados Mihály. In: Pedagógusok arcképcsarnoka. Szerk. Ungvári János. Debrecen, 2008. 146–147. <http://www.kspe.hu/data/pa/PA-2008.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. június 16.)

Pálfi 2020.

Pálfi József: Királyhágómelléki református egyházkerület. Alakuló közgyűlések. In: Hagyomány, Identitás, Történelem 2019. Szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor. II. köt. Bp., 2020. 39–54. (Reformáció Öröksége 3/2.) https://htk.kre.hu/images/doc/kiadvanyok/reformacio-oroksege/HIT_2019_2_sz_1020.pdf (Utolsó letöltés: 2023. június 11.)

Rugonfalvi 1940.

Rugonfalvi Kiss István: A nemes székely nemzet képe. Debrecen, 1940.

Sáfrán 1960.

Sáfrán Györgyi: Arany János és Rozvány Erzsébet. Bp., 1960.

Vaderna 2020.

Vaderna Gábor: Honnan és hová? Arany János és a nagyszalontai hagyomány. Bp., 2020.

Sajtótermékek

Átadás 2021.

Átadták a felújított hősi parcellát. Szalontai Napló, 28. (2021) 70. 2021. szept. 17. 1.

Bakator 1937.

Bakator József gyászjelentése. Szarvasi Közlöny, 15. (1937) 26. 1937. június 27. 2. https://epa.oszk.hu/02700/02700/00222/pdf/EPA02700_szarvasi_kozlony_1937_026.pdf (Utolsó letöltés: 2023. június 10.)

Balázs 2016.

Balázs Anita: A fametszetek mestere. Biharország, 8. (2016) 221. 18–19. <https://www.biharmegye.ro/index.php?oldal=iras&id=2045> (Utolsó letöltés: 2023. június 3.)

Dr. Szabó Zoltán 2015.

Dr. Szabó Zoltán: Visszatekintés... 25 esztendővel ezelőtt jött létre a Túrkeve–Nagyszalonta közötti testvérvárosi kapcsolat. Túrkeve újság, 26. (2015) 1. 5. http://turkevemik.hu/wp-content/uploads/2015/01/2015_01januar.pdf (Utolsó letöltés: 2023. június 12.)

Székely 1917.

Dr. Székely József: Április 1-én megnyílik az új köztemető – Értekezlet az új temető szabályrendelet ügyében. Szalontai Lapok, 29. (1917) 38. 1917. február 17. 1.

Szabó 1973.

Halottaink. Szolgálat, 18. (1973) 2. 98–108. https://epa.oszk.hu/03500/03584/00018/pdf/EPA03584_szolgalat_18_1973_2_098-108.pdf (Utolsó letöltés: 2023. május 23.)

Internetes hivatkozások

Balázs 2019.

Balázs Anita: Versennyel emlékeztek a karatemesterre. <https://www.biharmegye.ro/index.php?oldal=iras&id=1592> (Utolsó letöltés: 2023. június 20.)

Bihon 2014.

„Un pugilist cum n-a avut Bihorul”. <https://www.bihon.ro/stirile-judetului-bihor/un-pugilist-cum-n-a-avut-bihorul-318004/> (Utolsó letöltés: 2023. június 22.)

Böszörményi 2012.

100 éve hunyt el Böszörményi Géza tanár.

http://www.hirosnaptar.hu/index.php?oldal=cikk&cikk=naprol_napra_2012_julius_-_augusztus (Utolsó letöltés: 2023. június 3.)

Ercsey család sírkertje öt sírkövel.

https://mandadb.hu/tetel/592491/Az_Ercsey_csalad_sirkertje_ot_sirkovel
(Utolsó letöltés: 2023. június 6.)

Gábor Ferenc szócikk.

<https://kriterion.ro/glossary/gabor-ferenc-1991-2017/>
(Utolsó letöltés: 2023. június 15.)

Horváth 2019.

<https://jarodbarber.blogspot.com/2019/05/tour-de-romania-4-nagyszalonta-salonta.html> (Utolsó letöltés: 2023. június 13.)

Kemény zseton.

<http://www.zsetongaleria.hu/displayimage.php?pid=501&lang=russian>
(Utolsó letöltés: 2023. június 20.)

Kozák 2013.

Kozák Péter: Balogh László. <https://www.nevpont.hu/palyakep/balogh-laszlo-0efe3> (Utolsó letöltés: 2023. június 4.)

Kozák 2021.

Kozák Péter: Zilahy Lajos, literáti. <https://www.nevpont.hu/palyakep/zilahy-lajos-44e76> (Utolsó letöltés: 2023. június 21.)

Kucsera 2021.

Kucsera Sándor: A temető-kép és az emlékezés kapcsolata a társadalom rendszerében. https://btk.kre.hu/images/scholia/2021/Scholia-1-017-026-Kucsera-A_temeto-kep.pdf (Utolsó letöltés: 2023. február 18.)

Kunt 2005.

Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Bp., 2005.
<https://mek.oszk.hu/04800/04830/html/> (Utolsó letöltés: 2023. március 8.)

MÉL

Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. Főszerk. Kenyeres Ágnes. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Utolsó letöltés: 2023. június 15.)

Obeliszk 2009.

Obeliszk-avatás Nagyszalontán a magyar honvédek emlékére.

<http://archivum2.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article%2CParticleScreen.vm/id/22416> (Utolsó letöltés: 2023. június 10.)

Oláh-Gál 2017.

Oláh-Gál Róbert: Arany János és a Rozvány család. (3). <https://www.e-nepujtag.ro/articles/arany-janos-es-rozvany-csalad-3> (Utolsó letöltés: 2023. június 12.)

Patócs 2018.

Kész a leltár: emlékezzünk Domján Sándorra!

<https://www.erdon.ro/bihar-hirei/2018/07/kesz-a-leltar-emlekezzunk-domjan-sandorra> (Utolsó letöltés: 2023. június 10.)

Petrache.

Petrache, Sorin: Cinste și onoare eroilor neamului românesc. <https://www.ovidan.ro/?p=articles.details.12433> (Utolsó letöltés: 2023. június 5.)

Talpoș.

Nicolae Talpoș.

<https://www.olympedia.org/athletes/7948> (Utolsó letöltés: 2023. június 20.)

Social mobility beyond the grave

He is secretive; he doesn't say a word; we don't learn anything from him, or in other words, he is „silent as the grave,” as we used to say. Have you ever wondered how pertinent this expression is? Let's take a look at it from a slightly different angle. Although not so many of us may think about it, the cemetery speaks to us. We can read signs and information directly from the graves themselves. Its walkways and parcels tell us tales about the people and social classes of the settlement. This study focuses on the present and former cemeteries of Nagyszalonta in light of the above considerations.

Csarkó Imre

Legendából valóság

A Berettyóújfalu és környéki táncok kutatásának története és a helyi néptáncoktatás kezdetei*

Bevezetés

A berettyóújfalusi néptánc élet berkein belül évtizedek óta, generációról generációra átadott „legenda” volt, hogy létezik valahol egy, az 1950-es években keletkezett felvétel, amely a „Művelődési Ház” udvarán készült, és amelyen néptáncot bemutató férfiak és nők szerepelnek.

A Bihari Múzeumban eltöltött éveim alatt ez a legenda valósággá vált, hiszen a kollégák elmondása és dokumentumok¹ nyomán kiderült, hogy ilyen felvételnek valóban léteznie kell. Mindezekon felbuzdulva, 2017-ben a Zenetudományi Intézetet kerestem meg kéréssel, miszerint, ha adatbázisaikban szerepel Varga Gyula² nevéhez köthető, Berettyóújfaluban rögzített felvétel, akkor lehetőség szerint digitális formában tegyék részemre elérhetővé. Mindeközben Török Péterrel, Budapest Főváros Levéltárának levéltárosával is egyeztettem, aki segítségemre volt az ügyben. Több hónap telt el, mire e-mailben megkaptam az áhított felvételt.³

* A tanulmány az NKA Magyar Génius Program Ideiglenes Kollégiuma által támogatott „A berettyóújfalusi járás Bihar vármegye egykori történetiségének feldolgozása Interdiszciplináris kutatás, tanulmányok, monográfia, konferencia megvalósítására.” című, 650132/00014 azonosító számú pályázat keretében készült.

¹ Pl. Molnár Balázs fényképfelvételei, amelyek online elérhetők: <https://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.06.10.php?bm=1&as=66117&kv=1477383>, NM F 114296. – NM F 114301.; Sándor Mihályné visszaemlékezései; tanulmányok (I. Sándor Ildikó – Sándor Mária írása).

² 1924-ben Kismarján született, a debreceni Déri Múzeum egykori etnográfusa, múzeumi tudományos főmunkatársa.

³ A Zenetudományi Intézet munkatársa, Kukár Manó Barnabás jóvoltából, MTA ZTI FT 378. számon.

A legenda hirtelen valósággá vált, amikor megpillanthattuk az addig csak szóbeszédben létező felvételt. Ekkor határoztuk el Bozóki-Turzó Renátával, a Bajnóca Néptánc Egyesület elnökével és művészeti vezetőjével, hogy Berettyóújfaluban és a környező településeken történő egyéni kutatással kiegészítve feldolgozzuk a filmet, valamint megalkotjuk a viseletrekonstrukciót. A munka 2017–2018-ban zajlott, tucatnyi interjút készítettünk, és ezzel együtt kaptunk régi fényképeket, amelyek a ruhák tekintetében voltak nagy segítségünkre. Megkezdődött tehát a kutatás, és ezzel egy időben a videófelvétel koreográfusok és néptánc csoportvezetők általi feldolgozása. A Berettyóújfalun kívüli két település azért lett kiválasztva, mert a videó egyik – „néprajzos körökben” ismert – szereplője, H. Bodnár Imre, váncsodi származású volt. Szentpéterszeg pedig azért került a látótérbe, mert ott 1961-ben „oláhos” táncról készült felvétel.⁴ A videón továbbá egy berettyóújfalui és egy nagyrábéi táncos szerepel, bár utóbbi településről sajnos nem sikerült releváns információt gyűjteni a témában. A rekonstruálandó tánc lépései tehát Berettyóújfalu és környékéről származnak, így a koreográfia elnevezésének is ez adta az alapját.

A kutatáshoz szorosan kapcsolódik a helyi néptáncoktatás kezdetének (1950–1970-es évek) feltárása is, hiszen ezekben az évtizedekben kezdődött mindaz, aminek a mai napig tartó hatása van településünk kulturális életére, továbbá a mozgókép készítője, Varga Gyula is tevékenyen részt vett annak szervezésében.

Az elkövetkezőkben, rövid történeti áttekintés után a helyi néptáncmozgalom 20. század közepe után történő újjászületéséről, valamint az elvégzett kutatómunka eredményeiről kaphat képet az olvasó.

⁴ Online elérhető: <https://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/11156/szentpeterszegi-olahos>

Régmúlt

„Igaz, hogy főképp nyelvében él a nemzet,
de bátran adhatni hozzá azt a kiegészítést,
hogy él zenéjében, táncaiban is.”

Dr. Réthei Prikkel Marián, 1922⁵

Berettyóújfalu a Nagy-Sárrét szélén fekvő település, amely évszázadok óta kiemelkedik a környék kisebb falvai közül. A Sárrét hatása a lokális társadalomra gazdaságilag és életvitelben is fellelhető, de közel sem akkora hatású, mint a néhány kilométerrel nyugatra vagy délre lévő településeken. Néprajzi kutatások szempontjából a környék hiányosan dokumentált. Tánccélet és táncalkalmak vonatkozásában nincs a Hortobágyhoz, Felső-Tisza-vidékhez vagy akár a Dél-Alföldhöz hasonlatos átfogó kutatás. Mindezek okát éppen az említett nagy tájegységek általi körbezártságban, valamint a Sárrét „infrastrukturális adottságaiban” látjuk, amelyek elvitték a fókuszot Berettyóújfaluról és környékéről. Szűcs Sándor 1938-ban így látja az akkori helyzetet: „Bihar vármegye néprajzilag még feltáratlan... Az irodalomban szétszórt és nagyon kevés adatot találhatunk.”⁶

Az ezt követő időszakokban Biharban is megindultak a kutatómunkák, amelyek a Bihari Múzeum megalapítása, majd annak évkönyvei révén a nagyközönség számára is elérhetővé váltak, így mára egy néprajzilag sokkal jobban feltárt és dokumentált egészet képez térségünk.

Egybehangzó visszaemlékezések alapján interjúalanyaink (65–80 évesek) nagy- és dédszülei (születtek 1880–1900 k.) még mindennapos viseletként használták a klasszikus értelemben vett népviseletet, míg szüleik (születtek 1915–1920 k.) már csak ünnepnapokon vették fel, ők maguk (születtek 1930–1945 k.) pedig kisgyerekként használták, fiatakként, felnőttként már nem öltöztek fel ebbe, csak felmenőiken látták. Az interjúink során az is egyértelművé vált, hogy a 20. sz. elejére villámgyorsan le is zárult egy szakasz a térség életében és a „modernizáció” a vasút gyorsaságával robogott be. Erre erősít rá Szűcs Sándor a fentebb idézett írásában: „Népviseletünk legtöbb darabja teljesen eltűnt...egy-kettő átalakult

⁵ Réthei 1924. 4.

⁶ Szűcs 1938. 165. Később, az 1960-as évektől ez a kép némileg árnyalttá válik pl. Varga Gyula, Bérés András, Bencze Lászlóné, P. Szalay Emőke, V. Szathmári Ibolya és társaik kutatásai alapján.

formában, mint alsó ruha, napjainkban éli utolsó időszakát. ... így 60–70 esztendővel ennek előtte még igen ősi viseletben jártak.”⁷ A kutatás tapasztalatai, valamint a fenti mondatok összecsengenek, a 19. sz. második felében még élt a népviselet.

Megállapítható tehát, hogy a kivetkőzés⁸ két generációval vált teljessé, amely a viszonylagos zártság megszűnését követően, az I. világháború végéig lezajlott. Ez főként a női viseletre értendő, hiszen a férfiak öltözete, amely egyébként is egyszerűbb volt, a katonáskodás és katonahagyományok miatt is jobban túlélte a viszonyok megváltozását. Egy generációval elkéstünk tehát abban a tekintetben, hogy olyanokkal beszéljünk, akik fiatal felnőtt korukban még viseletet hordtak.

A táncos, énekes összejövetelekre alkalmat a dörzsölők, fonók és gyeplibálok adtak. A fonók és dörzsölők a fiatalság társaséletének alapvető helyszínei voltak, ahol a munka közben és főleg annak elvégeztével beszélgethettek, ismerkedhettek, párt választhattak maguknak. Ezt a munkát leányok végezték, a legények este 7-8 óra körül érkeztek, sok esetben tamburással, muzikusukkal. Vasárnap délutánonként táncolót vagy cuhárét rendeztek, amelyet citeraestnek is neveztek. A gyeplibálok, vagy más néven gyeptaposók főbb helyszínei a Kisszillé, Nagyszillé, Paracel és Sétakert (malom melletti terület), ahol előbb lassút, majd ugróst húztak. A zenészeket a legények biztosították. A település bizonyos részei élesen elkülönültek, az egyes részek között még határvonal felrajzolására is akadt példa. Ez az elkülönülés helyszínek tekintetében, a szórakozásban és táncos alkalmakban is megmutatkozott, és bár a legények látogathatták egymás gyeplibálijait, de megesett, hogy a lányok miatt összeszólkáltak. Ez, a viszonylag éles elkülönülés az 1920-as évekig figyelhető meg,⁹ a rendszeres táncalkalmak az 1930-as években szűntek meg.¹⁰

Ez a térség a tiszai táncdialektuson belül egy olyan átmeneti területnek tekinthető, mely összekapcsolja a Felső-Tisza-vidéket a Dél-Alfölddel és az alföldi

⁷ Szűcs 1938. 205.

⁸ Az egy-egy falut vagy vidéket összetartó, jellemző öltözködési darabok, öltözködési módok s az öltözetet alakító esztétika feladása. Ld. MNL.

⁹ P. Szalay – V. Szathmári 1981. 483–484.

¹⁰ P. Szalay – V. Szathmári 1981. 492–494.

területeket a keleti dialektusterületekkel.¹¹ Berettyóújfalu tehát nagy néprajzi tájakkal határoltan, Bihar vármegye közepén élte a korabeli, századfordulós „boldog békeidőket”, amikor is a világháború, és ennek hozományaként, Trianonban reánk kényszerítették az új status quo-t. A történelmi helyzet és szerep egycsapásra megváltozott, Csonka-Biharban központi szerepet kapott a település.¹² Ez a korszakhatár kutatásunk időszakában is fontos fordulópon, hiszen az új státusz új generációkat szült, ezzel együtt pedig az életmód is megváltozott. A Trianont követő években a politikai és társadalmi életre a revíziós hangulat volt a jellemző. Ennek szellemében igyekeztek nevelni a fiatalságot (levente- és cserkészmozgalom¹³) valamint ebben az időszakban alakult meg a Gyöngyösbokréta is. Ez utóbbi megalakulása (1931) Paulini Béla nevéhez fűződik, célja a néphagyományok, és főleg a néptánc összegyűjtése, valamint minden év augusztus 20-án egy budapesti műsor keretében táncaink színpadra állítása volt.¹⁴ A kutatásunk során nem sikerült adatokat találni arra, hogy Berettyóújfaluban a „bokréta” hatására történt e gyűjtés. Mindezeket a II. világháború zúzta szét teljesen, az ezt követő rendszeren belül a hagyományok felé fordulás új utakat talált magának, és az 1960-as évek folklórhullámában¹⁵ indult meg a kiteljesedés útján. Ekkor vette kezdetét a táncházmozgalom, valamint új lendületet kapott a népi kultúra megismerésének vágya és a színpadi produkciók, ekkor jelentek meg egy-egy lelkes tanár közreműködésével településünkön is a néptáncos csoportok.

¹¹ Varga 1982. 72–78.

¹² Egyike annak a három településnek, amely Trianon után nagyközségként töltött be megyeszékhely funkciót. Ld. Baranyi 2001. 52–72.; Bagdi 2021. 7–52.; Vermes 1930.

¹³ Ld. Csarkó 2018. 143–157.

¹⁴ <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-840.html>

¹⁵ Többek között ekkor válik iskolává a Tálasi István-féle néprajzi oktatás, ekkor kezd működésködni a Néprajzi Kutatócsoport Gunda Béla vezetésével, ekkortól alakulnak skanzenek, de Berettyóújfaluban is ebben az időszakban nyit ki a Bihari Múzeum elődjének tekintett Néprajzi ház (1960. augusztus 20-án, Bercsényi u. 7.) Dankó 1976. 349–357.; Sándor 1976. 277–285.; <https://skanzen.hu/hu/jo-tudni/a-skanzenrol/tortenelem>

Helyi előzmények

„Él Bihar, élteti szent bite...”

Nadányi Zoltán

Berettyóújfaluban a 3. Számú Általános Iskola,¹⁶ a Bihar Néptáncgyűttes és Bak Istvánné (Szepesváry Ildikó) neve teljesen összeforrta a néptáncsal, a következőkben az ő visszaemlékezéseit¹⁷ is alapul véve röviden rekonstruáljuk a szervezett keretek között megalakult néptáncoktatás berettyóújfalui történetének kezdetét.¹⁸

1. kép Balról jobbra: Kocsis Mária, Vékony Vince, Szepesváry Ildikó, Jován János
1955. Debrecen, Szabadtéri színpad

¹⁶ Berettyóújfalui József Attila Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola Széchenyi István Tagiskolája.

¹⁷ Bak Istvánné visszaemlékezései (A következő oldalakon erre alapozunk, külön nem jegyzeteljük az egyes adatokat.)

¹⁸ A fényképek beazonosításában valamint az adatok pontosításában nyújtott segítséget: Balogh József (Váncsod), Balogh Lajosné (Váncsod), Görbedi András (Berettyóújfalu), Görbedi Andrásné (Berettyóújfalu), Hajdú Lajos (Berettyóújfalu), Kovács Lajosné (Szentpéterszeg), Mészárosné Eszterda Mariann (Berettyóújfalu), Nagy Lajosné (Berettyóújfalu), Németh Albertné (Váncsod), Szabó Sándor (Berettyóújfalu), Tóth Róza (Berettyóújfalu), Turzó Sándorné (Szentpéterszeg).

A megyében a Debreceni Népi Együttes alakult meg elsőként 1950 tavaszán, majd a berettyóújfalvai Arany János Gimnáziumban¹⁹ 1954-től létezett egy néptáncsoport, amelyben diákként Ildi néni is táncolt. A csoport megalakítása Bagdi Lászlóné (Erika néni) testnevelő tanárnőhöz köthető, a táncokat kezdetben a Debreceni Népi Együttes oktatói; Bana István és menyasszonya tanították, majd később mások érkeztek Debrecenből, és hetente kétszer próbáltak. A következő években a befektetett munka elkezdett megtérülni, hiszen hazai fellépéseken kívül külföldi turnékon (Bulgária, Románia, Kelet-Németország) is részt vettek. Bak Istvánné 1958-ban kezdte a táncoktatói tanfolyamot, amely 1962-ig tartott, a tanfolyam C-kategóriás működési engedélyt adott számára. 1963–1965 között végzte Budapesten a B-kategóriás néptáncoktatói képzést. Ez gyermekcsoportok alakítására és vezetésére jogosított fel, ekkor a megyében csak visszaemlékezőnek, valamint Kardos László feleségének volt ilyen képesítése. Bak Istvánné gimnáziumi végzettséggel (egyetemre szeretett volna menni, de bizonyos okoknál fogva erre nem volt lehetősége) mindeközben Mezőpeterden oktatott, ahol 12 lánnyal néptáncsoportot alapított, és akikkel szép eredményeket értek el. Innen 1962-ben a berettyóújfalvai gyermekvárosba került, ahol a már jól működő néptáncsoportok (több korosztály, 40–50 gyerekkel) vezetését vette át Vadász Györgynétől, és 11 évig oktatott itt. A munkát sikerek kísérték, járási, megyei és országos rendezvények résztvevői voltak. A csoport érdekessége, hogy a Debreceni Népi Együttesen kívül ekkor még ez az egyetlen gyermekcsoport a megyében, a többi településen csak ezt követően alakítottak gyermek néptáncsoportokat.

Bak Istvánné a gyerekvárosban eltöltött évek után 1973-ban tanítóként a 3. Számú Általános Iskolában kezdett el dolgozni, ahol szakkör keretein belül oktatta a néptáncot. A rendszeres foglalkozásokat 1973 szeptemberében kezdték meg, az elért sikerek miatt a csoport folyamatosan bővült, és ez hatással volt a helyi társadalom további néptáncszerveződésére is. 1982-ben Varga Gyula már arról írt, hogy *„gyermekjátékok és -táncok tanításában megyénk országosan is kiemelkedő eredményekkel dicsekedhet...Bak Istvánné főként a táncok és játékok betanításában tartja az országos élvonalat.”*²⁰

¹⁹ Az intézmény ekkor még a honvéd laktanyákban kapott helyet, hiszen az új épületet 1969-ben adták át.

²⁰ Varga 1982. 5.

2. kép Berettyóújfalu díszpolgára kitüntetés átvétele, 2021

Az 1970-es években ettől függetlenül, de ugyanebben a kulturális szegmensen indult meg Bencze Lászlóné dr. Mező Judit tevékenysége, amely által Bihar népdalkincse is megörökítésre került. Ez fontos múltbéli mozzanat a Berettyóújfalu és környéki táncok kutatása tekintetében, hiszen a gyűjtés hatására olyan, komplex népdalkincsek felfedezése és megörökítése történt meg, amellyel dolgozni tudunk a táncok rekonstruálása alatt.

Eközben 1975-ben Varga Gyula kezdeményezésére felnőtt néptáncsoport alapítása történik meg. A Debreceni Hajdú Néptáncgyűttes mintájára szervezik meg Berettyóújfaluban a Bihar Néptáncgyűttest, valószínűsíthetően azal a céllal, hogy legyen, aki tovább viszi az ő személyes gyűjtése in alapuló

néptáncgyományainkat. Bak Istvánné elfoglaltságai miatt nem tudta vállalni a csoporttal járó feladatokat. Ekkor kereste meg Varga Gyula a biharkeresztesi Gróza Ferencet,²¹ akinek a vezetésével beindult a „*nagy, öreg Bihar Együttes*”.²² Gróza, Varga Gyulával, Kardos Lászlóval és Béres Andrással²³ is jó kapcsolatot ápolt, egy vacsora alkalmával született meg az ötlet a Bihar névre vonatkozóan. Az ezzel kapcsolatos első tájékoztató 1975. szeptember 15-én történt meg, amelyen mintegy 100-an vettek részt, majd a próbákat 35 fővel indították meg.²⁴

3. kép Gróza Ferenc

²¹ Gróza Ferenc 1943-ban született, a Budapesti Balett Intézetben szerzett társas- és néptánc tanár képzést. Kulturális, közösségépítő szakember, Biharkeresztesen évtizedekig a közélet meghatározó szereplője, néptáncsal kapcsolatos rendezvények alapítója és szervezője. (Vajasné Gróza Mária adatközlő visszaemlékezései alapján.)

²² Bakné Istvánné visszaemlékezései alapján.

²³ A korszak elismert, nagy hatású, néptáncsal és népi kultúrával foglalkozó megyei szakemberei.

²⁴ Vincze István visszaemlékezése alapján.

4. kép Gróza Ferenc táncosai körében

A tagtoborzásról és a helyi néptánckultúráról ekkor a Hajdú-Bihari Napló cikket²⁵ is közölte:

„Bihari népi együttest szerveznek Berettyóújfaluban

Néhány hete egy táblát vehettek észre a járókelők a berettyóújfalvai főtúcán. A táblán az áll, hogy a járási művelődési központ dolgozó fiatalok jelentkezését várja a bihari népi együttesbe, amit a közeljövőben szeretnének megalakítani.

A népi együttes megalakításának gondolata nem újkeletű a járási székhelyen. Az elmúlt években már működött hasonló csoport, de anyagi nehézségek miatt felbomlott.²⁶ Azóta többször kérdezik a táncolni szerető fiatalok a kulturális élet illetékeseitől, hogy mikor lehet újra táncolni. Az együttes létrehozását az is indokolja, hogy a bihari táj népművészete gazdag.

Amikor a meglévő feltételekről kérdeztem Batár Zsoltot, a művelődési központ igazgatóját, elmondta, hogy a nagyközségben jelenleg is dolgozik két általános iskolás csoport a 3. sz. iskolában és a Gyermekvárosban. Sikerral szerepel a két középiskolás csoport is, ahol az Arany János Gimnázium és Szakközépiskola, valamint a Mezőgazdasági Szakiskola tanulói rojják a szebbnél szebb táncokat. Újabban van A és B kategóriás táncoktató, akik

²⁵ Harasztosi 1975. 8.

²⁶ A kutatás jelenlegi állása szerint sajnos nem tudjuk, hogy a szerző mire gondolhatott.

vállalják a fiatalok tanítását. Azok, akik a régi együttesben már szerepeltek, alig várják, hogy ismét táncolhassanak.

Nem marad el a segítség a vezető szervektől sem. Gyarmati Kálmán, a Megyei Művelődési Központ igazgatója személyesen segíti a szervezést. A megyei tanács az anyagiak biztosításához járul hozzá a nagyközségi tanáccsal együtt. A berettyóújfalui üzemek is segítenek.

Az együttesbe berettyóújfalui dolgozó fiatalok jelentkezését várják, mert az esti foglalkozások után nem tudja vállalni a központ az utaztatást vidékre. A jelenleg eredményesen dolgozó általános és középiskolai csoportokból számítanak az utánpótlásra. A hirdetés közzététele óta már 54-en jelentkeztek.

Szeptember elején lesz az első, az alakuló foglalkozás. A vezetéssel Bak Istvánnét (Szepesvári Ildikót) bízzák meg, aki kiválóan képzett szakember²⁷. Hetente két próbát tartanak. Az első nyilvános fellépést április 4-re tervezik. Erre az alkalomra a megyei tanácstól egy garnitúra táncruhát kapnak. A táncsoporttal együtt dolgozik a már egy hónapja működő 11 tagú citerazenekar Ökrös István tanár vezetésével.”

5. kép Középen Ökrös István, balra tőle Zsúró Magdolna és Papp Zsuzsanna, jobbra pedig Berkes Mária

²⁷ Bak Istvánné visszaemlékezéséből is kiderül, hogy őt keresték meg először, de rövid gondolkodás után a meglévő feladatai mellett nem tudta vállalni. Valószínűleg a cikk keletkezésekor még nem volt erről döntés.

6. kép A megalakulás utáni első fellépés
(1976. április 4., a munkásőrség megalakulásának 20. évfordulóján)
Fiúk, balról jobbra: Szabó Sándor, Vincze István, Hajdú Lajos, Hlaszni József,
Simon Sándor, Bói István, Varga István, Veres Imre

7. kép A megalakulás utáni első fellépés (1976. április 4.)
Lányok, balról jobbra: Zsúró Magdolna, Nyikos Piroska, Berkes Mária, Bagdi Olga,
ismeretlen, ismeretlen, Kiss Erzsébet, Tarján Katalin, Panker Magdolna, Boldog Lilla

A korszak jellegzetessége volt, hogy vonós zenekarokkal ritkán volt alkalma próbálni és fellépni a csoportnak. Bevett gyakorlatnak számított, hogy Ökrös István zongorán²⁸ és harmonikán zenélt a próbákon. Ez könnyen kivitelezhető volt, mert a citeraegyüttes – Ökrös vezetésével – a néptáncosok előtt próbált, és a későbbiekben gyakran közösen fel is léptek.

A felkészülés rögtön elkezdődött, következő évben már egyórás műsort adtak Biharkeresztesen. *„Egy éve alakult az együttes, de ilyen nagy sikert még nem arattak. A szatmárköri tói fergetegessel a teremben a hangulat eléri a tetőfokát. A csaknem egyórás műsor végén mindegyikükről csurog a víz, önfeledten köszöntik őket ismerőseik, a közönség, boldogok a táncosok.”*²⁹

8. kép A biharkeresztesi néptáncfalalkozón (1976)

²⁸ A szerző visszaemlékezése szerint ez még az 1990-es évek közepén is így működött. Sándor Zeréndné (Marika néni) zongorázott a gyerekpróbákon, valamint ekkor már magnókazettáról is szólt a zene a próbák során.

²⁹ Bajai 1976. 5.

9. kép Fellépés

A megalakulás utáni évben Gróza így nyilatkozik a csoport munkájáról: „Az elmúlt év őszén alakult a csoport a berettyóújfalui művelődési központ együtteseként. Harmincöten kezdtünk, aztán az első próba után öten kimaradtak. A bizonytalankodók és hamar elfáradók lemorzsolódtak. Amikor úgy látszott, hogy megvan a törzsgárda, megalakult a vezetőség, és megalkottuk a szabályzatot. Ebben megtalálhatók a jogok és a kötelességek. A légkör demokratikus, a vezetőségbe az kerülhetett, aki jó táncos és fegyelmezett. Nem szabad igazolatlanul hiányozni, mert azt a táncból eltiltjuk, próba előtt nincs szeszszital-fogyasztás.

Az együttest nemcsak a felnőtt csoport alkotja, hanem hozzáánk tartozik³⁰ a Gyermekváros és egy ifjúsági csoport, Mészáros Gézáné³¹ vezetésével. Bak Istvánné irányítja a 3. számú iskola és a mezőgazdasági szakiskola tanulóit.”³²

Majd tovább folytatja: „Még az alapozásnál tartunk. Kialakítottuk a közösséget. Megkapták a táncosok a technikai alapot. Megtanulták, hogy melyik a jobb és a bal láb. Saját stílus kialakítására eddig nem volt lehetőség. Sajnos, kevés az olyan megyei koreográfia, amit kezdőknel be lehet tanítani. Így az ország különböző tájegységeinek táncait járjuk: a karcsai csárdást, a sári tusolót, a gencsapáti verbunkot vagy a kalocsai párost. Eddig kilenc táncot tudunk. Terveink között szerepel, hogy gyűjtünk népdalokat és talán két év múlva táncolunk sajátos bihari táncokat. Dr. Varga Gyula, aki már sokat segített, ígért bihari koreográfiát³³... nem mindegy, hogy Biharban, ennek a gazdag múltú tájnak, van-e népi együttese, vagy nincs.”³⁴

Már 1975-től a 3. Számú Általános Iskola gyermekcsoport is felveszi a Bihar Gyermek Néptánccsoport nevet. Gróza elgondolása szerint az utánpótlásnak az iskola lenne a gyermekbázisa, Bak Istvánné szakmai vezetése, képzettsége és évtizedes kiváló munkája miatt.

Interjúalanyaink visszaemlékezései alapján elmondható, hogy sokan szívügyüknek tekintették a csoportot, így Béres András személyesen tanította meg a mikepércsi csárdást 1977-ben, de Varga Gyula is sokszor tartott próbákat, valamint a lánytáncok oktatásában Bak Istvánné is aktívan részt vett.

Első, külföldi turnéjuk 1978-ban, Lengyelországba³⁵ vezetett. A citerazenekar, valamint Finta Erzsébet furta népdalénekes is velük tartott. Egy hétig voltak ott, minden nap felléptek más-más helyszíneken.

³⁰ A Bihar alakulásakor kiemelt cél volt, hogy az utánpótlás is biztosítva legyen. Emiatt a kapcsolat a meglévő gyermek- és ifjúsági csoportok, valamint a Bihar között a kezdetektől fogva megvolt.

³¹ Mészárosné Eszterda Mariann, az Arany János Gimnázium tánccsoportjának vezetője a cikk írásakor.

³² Harasztosi 1976. 5.

³³ Érdekes belegondolni abba, hogy itt Varga Gyula talán azt a felvételt vette volna alapul, amit ő készített, és amelyre alapozva a Bajnóca Néptánc Egyesület is megalkotta a Berettyóújfalu környéki táncok koreográfiáját.

³⁴ Harasztosi 1976. 5.

³⁵ Vincze István visszaemlékezése alapján.

Az addig kialakított keretek, a sikeres felnőttcsoport válságba kerül, amikor Gróza családi okok miatt 1980-ban kénytelen otthagyni a csoportot.³⁶ A következő 1–2 évben történtek próbálkozások más koreográfusokkal, de senki sem érezte magáénak az együttest, ami nem sokkal később megszűnt. A Bihar felnőttcsoport felbomlását követően a viseletek átkerültek a 3. Számú Általános Iskolába. Ezt követően innen indul Bak Istvánné vezetésével és szakmai munkájával a sokak által ismert Bihar Néptáncgyűttes (gyermekcsoportokkal) „karrierje”, és innen nőttek ki a mai helyi néptánc csoportok vezetői és felnőtt táncosainak egy része.³⁷

Az 1930-as években történt hagyományos táncalkalmak (gyepibál, fonó, dörzsölő stb.) megszűnésével, a helyi néptánc újrafelfedezésének és szervezett keretek között történő oktatásának tehát ezek a főbb állomásai, amelyek nélkül ma nem volna jelentősnek mondható a helyi néptánc-kultúra Berettyóújfaluban.

A kutatás

Az interjúk felvétele 2017–2018-ban történt. Hólabda módszerrel és félig strukturált mélyinterjúkkal dolgoztunk. Ezáltal ajánlások útján jutottunk el újabb és újabb alanyokhoz. A kérdéssor összeállítása során ügyeltünk arra, hogy a lehető legrégebbi emlékektől elindulva rekonstruáljuk az életutak azon részét, amelyekben fellelhetőek azok a vonatkozások, amelyek releváns információkat tartalmazhatnak a kutatni kívánt téma kapcsán.

Legelőször Bak Istvánnéval vettük fel a kapcsolatot, akinek a helyi néptáncoktatásban betöltött szerepe miatt gyakorlatilag az 1950-es évektől kezdve rálátása van a témára. Ez az interjú egy jó alapot és kiindulópontot képezett, amely nyomán bőséges alapinformációval rendelkezünk, és amely után el tudtunk indulni további személyekkel történő interjúkészítésekre.

³⁶ Vajasné Gróza Mária visszaemlékezése alapján.

³⁷ Jelen tanulmánynak nem célja a Bihar Néptáncgyűttes teljes történetének megírása, kizárólag a kutatás szempontjából fontos korszakot emeltük ki, de a jövőben megfontolandó a csoport történetének részletes lejegyzése.

10. kép Bojti pár a 19–20. század fordulóján

Ezt követően kerestük fel berettyóújfalui, váncsodi és szentpéterszegi³⁸ kiindulópontjainkat. A félig strukturált interjúk lehetőséget adtak arra, hogy az egyén gondolatmenetét kifejtse, ha releváns információhoz érkeztünk, akkor pedig a témát körüljárva erősítettük meg a fontosabb csomópontokat.

Segítségünkre voltak még azok, akik 1975-ben elsőként csatlakoztak a későbbiekben ismertetett felnőtt néptáncsoportokhoz.

A táncokon kívül az interjúk és régi fényképek segítségével a viselet rekonstrukció is sikeres volt, Bencze Lászlóné dr. Mező Judit korábbi gyűjtéseit alapul véve pedig Turzó Boglárka többszörös nívódíjas népdalénekes iránymutatásával, valamint a Bürkös Zenekar és a Flaska Banda közreműködésével a zenei anyagot sikerült hitelesen a koreográfia mellé tenni. Vámosi István koreográfus, valamint az egyesület csoportvezetőinek³⁹ szakmai munkájával sikerült rekonstruálni a táncokat⁴⁰, amelyeket a nagyközönség elsőként a Bajnóca Néptánc Egyesület 2018. évi évváró műsorán láthatott.⁴¹

A mozgókép felvétel keletkezése és a szereplők

Az 1930-as évek közepétől indult az a gyűjtés, amely 16 mm-es, fekete-fehér mozgóképfelvételekre rögzített néptáncokat, mozdulatokat vett fel.⁴²

A Bihari Múzeum Évkönyvében olvasható az a részlet, amely az egyik első lépés volt kutatásunk megindításában

„Kultúrotthoni működésem idejére (1955–56) esik a néptáncgyűjtés is. A felkutatott ügyes, öreg táncosok mozgását Béres András vette filmre. Így örököltette meg a berettyóújfalusi Miskolczi János és felesége páros táncát, Miskolczi János „csoszogó szőlőját”, a váncsodi H. Bondár Imre szilveszteri seprűtáncát, valamint a nagyrábéi Pintye Gergey jubásztáncát.

³⁸ Sajnos Nagyrábén nem sikerült hiteles adatközlőt találni, emiatt csak a felsorolt három településen tudtunk kutatni.

³⁹ Bozóki-Turzó Renáta, Csarkó Erika, Dancza István, Jakab Barbara, Turzó Boglárka, Vámosi István (2018-ban csoportvezetők az egyesületnél)

⁴⁰ A többes szám azért indokolt, mert maga a koreográfia több településen készült felvételek alapján készült el.

⁴¹ <https://www.youtube.com/watch?v=qdVIQdljvBM> 3.55-től

⁴² <https://neptanctudastar.abtk.hu/hu>

Az újfalusi cigányleányok táncát is filmre rögzítette Béres András, dalaikat hangszalagra vette.⁴³ Közben a szakmai tagok megtanulták értékelni a népi alkotásokat és jelentőségüket az újjáalakuló társadalomban, az új magyar művészeti életben.” – Sándor Mibálné⁴⁴

A szentpéterszegi némafilmen⁴⁵ Nagy Imre 60 éves juhász és egy furulyázó férfi látható, amely hangszer dallamaira táncol oláhost. A gyűjtőmunka során vele kapcsolatban nem sikerült információt feltárni, nem találtunk leszármazottat sem.

Berettyóújfaluban, 1954-ben, Varga Gyula gyűjtésében,⁴⁶ a Kultúrház udvarán és a strand üres hátsó medencéjében rögzítettek egy 3 perc 48 másodperces felvételt, amelyen helyi és környékbeli táncosok mozdulatait örökítette meg.

A leírókarton szerint 29 méternyi szalagra rögzítették a felvételt, amelye „*lejegyzésre, szakmai vetítésekre alkalmas táncrészleteket*” tartalmaz, és amelyeken szerepelnek botostáncok, verbunkok és csárdások.

A felvételen szereplők közül érdemes kiemelni a váncsodi H. Bodnár Imrét,⁴⁷ akit szűkebb otthonában polihisztorként ismertek, és akinek munkásságáról cikkek, beszámolók is jelentek meg.⁴⁸ Táncolt, énekelt, írt, verseket költött, amolyan egyszemélyes, rögtönzött szórakoztató műsorokat adott elő.

Álljon itt a következőkben önvallomása, amelyben táncáról így beszél: „*A magyar verbunkost még fiatal koromban a bátyámtól, Sándortól tanultam és folytattam is, míg meg nem nősültem, 1913. december 13-ig. De én utánam már nem tanulta meg senki, mert 1914-ben kitért a világháború és minden megváltozott. Hogy mikor kezdődött (a tánc), arra nem emlékszem, mert azelőtt már régen divatban volt. Ha a lakodalomban volt elég fiatal pár,*

⁴³ Sajnos ez nem szerepel a felvételen és a kutatás jelenlegi állapota szerint nincs információnk a cigánytáncról és hangszalagról.

⁴⁴ I. Sándor – Sándor 2014. 285.

⁴⁵ ELKH ZIT Ft.488.1. Gyűjtés ideje: 1961, gyűjtők: Martin György, Sárosi Bálint. Online elérhetőség: <https://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/11156/szentpeterszegi-olahos>

⁴⁶ FT 382, gyűjtés ideje: 1956, gyűjtő: Varga Gyula

⁴⁷ 1886-ban született, Váncsodon. Sajnos a videó többi szereplőjéről nem sikerült ezidáig érdemi információkat szerezni.

⁴⁸ A bemutatott táncfelvételen kívül 1958-ban énekeik is rögzítettek, amely online elérhető: <http://folkloradatbazis.hu/fdb/mviewer.php?gyid=A9667D3C-5CD7-4F74-A457-205E437E9AEB&filter=1004.:0D0190FD-CE21-4840-8B2F-B88A9BCA5A38.:3,1103.:C1A1756F-F449-42C8-ADAD-3E3D8F453034.:3>; Ezen kívül az Ethnológiai Adattárban nevezett személyről ld. EA 2259., EA 9496., EA9564., EA 9922., EA 10153., EA 12181., EA 12645. és EA 12893. számokon. Szőke bibliográfia.

ott is járták. Ami a muzsikát illeti, mindig a azt csárdás nótát húzták...hogy Ritka árpa, ritka búza. ... Aztán a lányok álltak karikába és ők is sorba felkérték a ... párjukat... minden lánynak szabad volt egy nótát húzatni a pénzekért, mert a cigányoknak nekik is fizetni kellett csak úgy, mint nekünk... Még mikor én fiatal ember voltam, a báli mulatságokban elővettem egy cirokseprűt, egynéhányszor körülkerültem a táncbelyiséget. Akkor intettem a seprűvel, a muzsikásoknak, hogy álljanak meg. A seprű jóformán ezért kellett.”⁴⁹

Ezután verbuválásra emlékeztető rigmusokat, verseket mondott, és sorra beállította maga mögé a legényeket. Amikor már elegen vannak „akkor egymásba fogódzkodik az egész sereg hátulról. A vezér pedig seprűnyéllel hun erről, hun arról, sibé-pubé a társaságot.”⁵⁰ Ezután a társaság térdre ereszkedett, a vezér után elmondott még egy verset, majd a zenészeknek szánt pénzt szedte be a résztvevőktől, akik ezután újra felálltak, és addig jártak körbe, amíg mindenkinek párja nem akadt, akikkel összeálltak táncolni.⁵¹ „A verbunkos minden kétséget kizáróan a XVIII–XIX. sz-i keatonafogás emlékeit őrzi. A verbuválás emléke és néha tragikus következménye olyan mély nyomot hagyott az emberek lelkében, hogy teátrális részévé vált falusi társasösszejöveteleinknek, elsősorban a lakodalmaknak.”⁵²

A felvételen ezt is bemutatja, így a leírásból és mozgóképről teljesen rekonstruálható. Tánca kapcsán említésre méltó, hogy a botos táncok egy bihari változatát, a pálcikás táncot az ő bemutatója nyomán ismerjük. „Minden alkalomra költött verseket és dalokat, amiket füzetekbe írt és árusított. Szerzeményeinek nagy része népi vagy históriás ének, dal kötött szövege. A mezőgazdasági munkák szünetében vásárokra járt, később Hajdúszoboszlón, a gyógyfürdőben hallgatóságot alakított ki a vízben maga körül, és úgy szavalta, énekelte dalait.”⁵³

Táncát két keresztbe rakott bottal járta, ami kardokra emlékeztetett. Ő volt az utolsó félvándorénekes. „E tánc jellegében, motívumaiban megőrizte sajátos formáját, de miután kettő, kb. 70–80 cm-es nagyságú pálcával is eljárta, vásárokon, sokadalmakban,

⁴⁹ H. Bodnár 1955. 114–117.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² Varga 1958. 112.

⁵³ Marjai 1973. 5.

gyakran még vonaton utaztában is bemutatta egy kis pénzszerzés reményében, valódi virtuozitását már elvesztette, s kis lábmozgásai, főleg bokázóval kísért kétbotos változata a pálcikás tánc bemutató, látványos jellegűvé formálódott. Hatása azonban szűk körre terjedt, bár korábban a sárréti lápi pásztoroknál általánosan ismert volt.”⁵⁴

A felvételen érdekes módon ez, a több cikkben is megemlített kétbotos táncát nem látjuk, ennek okát nem tudjuk.

Zárszó

A fentiekben, rövid bevezető és történeti kitekintő után, a berettyóújfalui táncélet alakulását az 1950-es évektől a Gróza-féle Bihar Néptáncgyűttesen át a Bak Istvánné nevével fémjelzett időszak kezdetéig és a kutatómunka lefolyását, valamint eredményeit követhetjük nyomon.

Interjúink során, alanyaink visszaemlékezései, archív felvételek és meglévő szakirodalmi anyagok nyomán alakult ki a fenti kép a helyi néptáncoktatás kezdeti időszakáról, amely előzmények nélkül – meggyőződésünk szerint – Berettyóújfaluban nem volna manapság ilyen széles társadalmi elfogadottsága a hagyományörzés ezen formájának. Bak Istvánné neve és alakja már gimnazista korától kezdve szoros összefonódást mutat a néptáncal, amely vezérfonalat, hol szerencsés véletlen, hol tudatos döntés során egész pályája alatt szorosan tartotta.

Míndehhez azonban szükség volt gimnáziumi és gyermekvárosi kezdeményezésekre, amelyek alapot adtak a helyi néptáncoktatásnak, valamint arra, hogy a megalakuló „Bihart” és annak lelkes tagjait, Gróza Ferenc rövid idő leforgása alatt színpadi előadásokra alkalmassá tegye. Az egymásra épülő előzmények, az egyfelé tartó fejlődés és munka teremtették meg a lehetőségét annak, hogy a Bihar Néptáncgyűttes 1980-as felbomlását követően sem szűnjön meg a néptáncoktatás, hanem azok eredményeit is felhasználva tovább fejlődjön, immár az iskolai oktatásba beépítve, finansziális, tanári és eszközbeli igényeket is figyelembe véve. Az ezt követő időszak leírása azonban már egy következő kutatás alapjait képezik.

⁵⁴ Bérés 1985. 64.

Köszönettel tartozunk interjúalanyainknak, a Zenetudományi Intézetnek, a Bihari Múzeumnak, a Sinka István Városi Könyvtárnak és Berettyóújfalu Városának, hogy visszaemlékezésekkel, fényképekkel, tanácsokkal, szakirodalmakkal és a háttér biztosításával segítették kutatásainkat. Köszönet illeti Bozóki-Turzó Renátát és Vámosi Istvánt, hogy koreográfiájuk által meglevencedtek elfeledettnek hitt táncaink, és a Bajnóca Néptánc Egyesület volt és jelenlegi táncosainak, hogy lelkes közreműködésükkel sikeresen sajtótították el a mozdulatokat.

1. sz. melléklet

A Bihar alapító táncosai (zárójelben a becenevek)

Agod Sándor	Orosz Gyula
Berek Katalin	Pangert Magdolna
Berkes Mária	Rácz Sándorné, Sziki Mária
Bói István	Simon Sándorné
Boldog Sándorné, Bartha Lilla	Simon Sándor
Bondár Zoltánné, Papp Zsuzsanna	Szabó Gézáné, Bagdi Olga
Csizmadia Irma	Szabó Sándor (Surgyé)
Fekete István	Tanka Aranka
Hajdú Lajos (Dudus)	Tarján Katalin
Hlaszni József	Török Ágnes
Horváth Katalin	Török Ilona
Kiss Erzsébet	Török Vera
Lakatos Sándor (Csoki)	Varga István
Lovász László	Veres Imre
Nagy János	Vincze István
Nyikos Piroska	Zsúró Magdolna

2. sz. melléklet

A Biharhoz később csatlakozott táncosok

Aradi Sándor

Bondár Edit

Balogh Sándor (Gelkás)

Bozsányi Zsuzsánna

Csete Ferenc

Dremák Erzsébet

Dremák Márta

Egervári Gyöngyi

Erdei Sándor

Gellénné Tóth Róza

Haliczné Jenei Zsuzsánna

Hüse Sándor

Kanálné Harasztosi Judit

Kapás Mária

Mezei Sándorné, Matolcsi Éva

Nagy Lajos

Szakács Ida

Tóthné Farkas Piroska

Források és irodalom

Szakirodalom

Bagdi 2021.

Bagdi László: „A világ közepe” – Berettyóújfalu vármegyeszékhelyé alakulása 1920-1928. In: A Bihari Múzeum évkönyve XXVI. Szerk. Sándor Mária. Berettyóújfalu, 2021. 7–52.

Baranyi 2001.

Baranyi Béla: „Maradék Biharország” fővárosából az ország keleti kapuja – Berettyóújfalu megújuló szerepkörökben. In.: Bihari Diéta III. Szerk. Matolcsi Lajos. Debrecen, 2001. 52–72.

Béres 1985.

Béres András: Pásztortánc és botoló. In: Tánc tudományi Tanulmányok 13. Szerk. Béres András – Pesovár Ernő. Bp., 1985. 55–75.

H. Bodnár 1955.

H. Bodnár Imre: A magyar verbunkos In.: Népünk hagyományaiából, Néprajzi leírások a társadalmi néprajzi gyűjtők munkáiból. Szerk. Igaz Mária – Morvay Péter – Simon Józsefné. Bp., 1955. 114–117.

Csarkó 2018.

Csarkó Imre: Cserkészlet a Trianon utáni évtizedben csonka Biharban és annak megyeszékhelyén, Berettyóújfaluban. In.: A Bihari Múzeum Évkönyve XXIII. Szerk. Sándor Mária. Berettyóújfalu, 2018. 143–157.

Dankó 1976.

Dankó Imre: A Bihari Múzeum története. In: A Bihari Múzeum Évkönyve I. Szerk. Héthy Zoltán. Berettyóújfalu, 1976. 349–357.

Réthei 1924.

Réthei Prikkel Marian: A magyarság tánca. Bp., 1924.

I. Sándor – Sándor 2014.

I. Sándor Ildikó – Sándor Mária: Egy székely tanítónő Bihar hagyományaiért - Dr. Sándor Mihályné Nagy Gabriella néprajzi és közművelődési tevékenysége. In: A Bihari Múzeum Évkönyve XVII–XIX. Szerk. Sándor Mária. Berettyóújfalu, 2014. 277–301.

Sándor 1976.

Sándor Mihályné: Egy régi berettyóújfalui ház történetéről. In.: Bihari Múzeum Évkönyve I. Szerk. Héthy Zoltán. Berettyóújfalú, 1976. 277–285.

P. Szalay – V. Szathmári 1981.

P. Szalay Emőke – V. Szathmári Ibolya: A népi társadalom élete Berettyóújfaluban. In. Berettyóújfalú története Szerk. Varga Gyula. Berettyóújfalú, 1981. 483–515.

Szűcs 1938.

Szűcs Sándor: Néprajzi vonatkozások Bihar vármegyében. In: Bihar vármegye. Szerk. Nadányi Zoltán. Bp., 1938. 164–245.

Varga 1958.

Varga Gyula: Játékos-dramatikus táncok Biharban. In.: Táncstudományi Tanulmányok 1. Szerk. Morvay Péter. Bp., 1958. 106–118.

Varga 1982.

Varga Gyula A néptánc kutatás helyzete Magyarországon és megyénk néptánc-hagyományai. In: Múzeumi Kurír: A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumbarátok Köre körlevele. 1982. 38., 72–78.

Vermes 1930.

Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Szerk. Vermes Ernő. Berettyóújfalú, 1930.

Sajtótermékek

Bajai 1976.

Bajai István: Jókedvű vasárnap Biharkeresztesen. Hajdú-Bihari Napló, 33. (1976) 188. 1976. aug. 10. 5.

Harasztosi 1975.

Harasztosi Csaba: Bihar népi együtttest szerveznek Berettyóújfaluban. Hajdú-Bihari Napló, 32. (1975) 190. 1975. aug. 14. 8.

Harasztosi 1976.

Harasztosi Csaba: A kezdő lépések után. Hajdú-Bihari Napló, 33. (1976) 180. 1976. július 31. 5.

Marjai 1973.

Marjai Márton: „Kiszállt egy új vitéz...”. Lobogó, 15. (1973) 29. 1973. júl. 4. 5.

Varga 1982.

Varga Gyula: Az érdeklődés évről évre növekszik. Hajdú-Bihari Napló, 39. (1982) 126. 1982. jún. 1. 5.

Internetes hivatkozások

Szőke bibliográfia

Szőke Péter Gergely bibliográfiája. http://www.kezmuvesalapitvany.hu/document/reptory_document/1/keziratos_bibliografia_a_neprajzi_muzeum_etnologiai_adattarabol.pdf (Utolsó letöltés dátuma: 2023. július 14.)

<https://skanzen.hu/hu/jo-tudni/a-skanzenrol/tortenelem>

(Utolsó letöltés: 2023. július 14.)

MNL

Magyar Néprajzi Lexikon <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/k-72CDA/kivetkozes-72F5E/> (Utolsó letöltés: 2023. július 14.)

Adatközlők

Bak Istvánné (Berettyóújfalu)

Vajasné Gróza Mária (Biharkeresztes)

Vincze István (Berettyóújfalu)

The legend has become reality:

the research history of the dances of Berettyóújfalu and the surrounding area and the beginnings of local folk dance education

For decades, a “legend” passed down from generation to generation within the folk dance community of Berettyóújfalu suggested that a recording made in the 1950s exists somewhere, of men and women performing folk dances in the yard of the “Community Centre”. Recent research and efforts have made this legend a reality. The leaders and choreographers of the Bajnóca Folk Dance Association researched, and in 2018, presented to the public these dances reconstructed from footage, memories, and photographs. There was a long road to the premiere of the show, in which former and current dancers, as well as all leaders and teachers of the local folk dance history, had their roles to play. This study summarizes how the research proceeded and what the beginnings of local folk dance life looked like, which are closely interlinked by the main actors and reveal a straight-line development over decades.

Tardy György

Berettyóújfalu keletkezése, története, fejlődése*

A Bihari Múzeum Évkönyve, hagyományainak megfelelően olyan kéziratokat közöl, amelyek Berettyóújfalu és Bihar történelmével, néprajzával, irodalomtörténeti, nép- és képzőművészeti kérdéseivel foglalkoznak.¹ Ezen gondolatiságtól csak a legkritikább esetben térnek el a szerkesztők, hogy minden egyes kötetben a legfrissebb kutatási eredmények kapjanak helyet. Most egy olyan kivételt mutatunk be, amely erősíteni fogja a szabályt, de véleményünk szerint az adott publikáció hasznossága messze túlmutat a helytörténet keretein. Tardy György² 1937-ben adta közre rövid várostörténeti összefoglalóját, amelyre az elmúlt évtizedek alatt számtalan hivatkozás történt.³ Ennek ellenére napjainkra a mű nehezen hozzáférhető, még a berettyóújfalu közgyűjtemények sem rendelkeznek eredeti példánnyal. Igaz, hogy a kiadványban szereplő adatok, gondolatok nagyobb részét már meghaladta az idő, de ettől függetlenül is úgy tekinthetünk erre a füzetterjedelmű alkotásra, mint amely megkerülhetetlen minden Berettyóújfalu múltja iránt érdeklődő számára. Ezért gondolták a Bihari Múzeum munkatársai

* A tanulmány az NKA Magyar Génius Program Ideiglenes Kollégiuma által támogatott „A berettyóújfalu járás Bihar vármegye egykori történetiségének feldolgozása Interdiszciplináris kutatás, tanulmányok, monográfia, konferencia megvalósítására.” című, 650132/00014 azonosító számú pályázat keretében készült.

¹ A Bihari Múzeum Évkönyve sorozat kiadványai mindenki számára elérhetők a Hungaricana közgyűjteményi portálon (https://library.hungaricana.hu/en/collection/muze_megy_hajb_bihari_muzeum_evkonyvei/) és a Bihari Múzeum honlapján (www.biharimuzeum.hu).

² A Tardy család és Tardy György Berettyóújfaluban betöltött szerepét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Bihari Múzeum régi és megújult állandó kiállításában is helyet kapott néhány műtárgy, amelyek szorosan kötődnek a történeti összefoglalót jegyző szerzőhöz. Az állandó kiállítás kivitelezéséről, szakmai koncepciójáról ld. Szőke – Szűcs – Török 2022.

³ Legutóbb a Berettyóújfalu középkori településtörténetével foglalkozó munka hasznosította Tardy György írását. Bocsi – Gulyás 2023.

azt, hogy ezt a nehezen hozzáférhető szöveget újraközzlik, természetesen kiegészítve a mű megjelenése óta eltelt időszak kutatási eredményeivel, szakirodalmi hivatkozásaival. Tardy György összefoglalója nem csupán egy történeti kérdéseket feszegető írás, hanem olyan korlenyomat, amelyben tetten érhető minden olyan pillanat, amely mára már objektív emlékeztető szelídült, de a kötet szellemiségét, megírását nagy mértékben befolyásolta. Emiatt mondhatjuk azt, hogy itt nem pusztán egy korábban megjelent munka átírásáról és közzétételéről van szó, hanem annál többet kínálnak a szerzők az olvasóközönségnek: röviden áttekinthetik a Tardy család történetét és Tardy György életét, megpróbálják felvázolni a mű keletkezésének körülményeit, és jegyzetekkel ellátva közreadják az 1937-ben megjelent füzet szövegét.

A Tardy-család története

A 19–20. századi helytörténeti szakirodalomban a herpályi Csonkatorony, a népvándorláskori pajzsdudor vagy a Tisztviselőtelep kapcsán rendre felbukkan a helyi földbirtokos Tardy család egy-egy kiemelkedő tagja, például Tardy Sándor és fia, Tardy György, akik „gazdag” szellemi-tárgyi életművet hagytak örökül az utókorra. Kétségtelen, hogy az elmúlt kétszáz évben a Tardy név szinte elválaszthatatlanul egybeforrt Berettyóújfaluvval, mivel a szülőföldjük felé elkötelezett, a régészet és történelem iránt érdeklődő, régiséggyűjtő családtagok sok esetben jelentős hatást fejtettek ki a község gazdasági-társadalmi fejlődésére; sőt, akadt olyan is köztük, aki történetíróként igyekezett a település történetét formálni.

A helytörténetírásban azonban kevés szó esik a família eredetéről és származásáról, ami elsősorban annak köszönhető, hogy a Berettyóújfaluban élt Tardyak a forrásokban olykor Tardy-Lélek (Tardi másképpen Lélek, Tardy alias Lélek), máskor köröstopai és mezőtelegdi Tardy néven szerepeltek. A nagyobb család-történeti, genealógiai összefoglalók eltérő megállapításra jutottak a család eredetét illetően, ami még tovább fokozza a kezdeti bizonytalanságot a kutatókban. Nagy Iván munkájában szűkszavúan csak arról tett említést, hogy a tardi Tardyak mellett létezett egy hasonló családnevet viselő família Bihar vármegyében

is.⁴ Elődjéhez képest Kempelen Béla lényegesebben több Tardy nevű családot sorolt fel: tardi, kőröstopai és mezőtelegdi, csaholyi, kisari, Tardy alias Lélek, Tardy alias Pap, Tardy alias Szeles. Kempelen szerint II. Mátyás király 1611. március 8-án címeres nemeslevelet adományozott kőröstopai és mezőtelegdi Tardy Györgynek, akinek a leszármazottjai 1750-ben Biharban, 1762-ben Szatmárban igazolták nemességüket. Ezzel szemben a Tardy-Lélek család címereslevele 1625-ben kelt, és az 1754–1755-ös országos összeíráskor Bihar vármegyében Tardy Ferenc és Mihály neve szerepelt a kétségtelen nemesek sorában.⁵ További bonyodalmakat okoz, hogy a magyar kancellária levéltárában elhelyezett, nagyobbbrészt Illésy János és Petkó Béla által 1900 körül készített feltárócédulák adatait tartalmazó Illésy-féle családtörténeti adatbázisban az 1611-ben nemesi kiváltságban részesült Tardy (Thardy) György már kőröstopai, kisari és mezőtelegdi előnévvel szerepelt, utódait pedig Heves, Szatmár és Bihar vármegyékben tartották számon.⁶ Ezt a tényt látszik alátámasztani ifj. Dr. Reiszig Ede genealógus összefoglalója Borovszky Samu vármegyesorozatában: „*Thardy (Kőröstopai és mezőtelegdi). T. György rokonaival együtt 1611-ben nyert címeres nemeslevelet, melyet 1621-ben Bethlen Gábor is megerősített. 1625-ben már Bihar vármegyében találjuk, idővel azonban egyik ága Szatmárba költözött, melyből Mihály kisari birtokos 1762-ben igazolta nemességét. Fia Mózes Csehországba, Libic városba költözött, hol 1783-tól, 1837-ben bekövetkezett haláláig, mint reform, lelkész működött. Családjából István 1854-ben visszatért hazánkba, fiai közül Rezső 1881-ben miniszteri titkár, Károly ugyanekkor Komlós-Keresztesen birtokos. Egy másik Mihály 1750-ben igazolta nemességét Bihar vármegyében. Valószínűleg ennek utóda T. másképp Lélek László, Csokaly helységben volt birtokos, kinek nemessége 1819-ben ismertetett el. T. Herman 1868-tól bécsi helvét hitv. lelkész, Sándor jelenleg berettyóújfalui birtokos*”.⁷ Ezzel le is zárhatnánk a kérdést, hiszen Reiszig egyértelműen a kőröstopai és mezőtelegdi Tardyak közé sorolta be a Herpályon élt Tardy családot, nevezetesen Tardy Sándort, de a Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárban egy 1819-es nemesi bizonyáglevelél másról árulkodik.

⁴ Nagy 1865. 46–47.

⁵ Kempelen 1931. 278–279.

⁶ Illésy-féle gyűjtemény.

⁷ Reiszig 1901. 647–648.

A Csokalyon közbirtokos Tardy/Tardi Lélek László nemessége igazolását kérte Bihar vármegye nemesi közönségétől, elismerését annak, hogy az 1750-ben a megyében nemességét kihirdető Tardy Mihály unokatestvére volt az édesapjának, idősebb Tardy Lászlónak; és bizonyítást nyert, miszerint mindannyian Tardy, másképpen Lélek Ferencnek a leszármazottjai, aki 1625. szeptember 22-én Egri Istvánnal, Jósa Györggyel és Torma Jánossal együtt megvették Toldy Istvántól Nagyszalontát és arra Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől consensust nyertek.⁸ A 18. században az úrbéri tabellák alapján a nemes Tardy családnak a báródsági Beznye, Cséklye, Kisbáród, Nagypatak, Mezőszabolcs és Köröstopa helységekben voltak birtokai.⁹ A családi címert megőrizte egy emléktábla, amelyet özvegy Tardy Istvánné helyezett el a mezőtelegdi templomban. A címerpajzsból egy jobb kezében kürtöt tartó férfi emelkedik ki, a címer közepén pedig a jobb lábával kardot tartó, álló oroszlán képe látható. A Bihari Múzeum gyűjteményében szintén található egy ilyen címer a Tardy család hagyatékából.¹⁰

A folyamodó Tardy László születési anyakönyvi kivonata szerint 1775. március 11-én született Mezőtelegden, idősebb Tardy László és Fényes Mária fiaként. Édesanyja révén nem csak a kiterjedt Fényes családdal került rokonságba, de megörökölte a csokalyi és herpályi részbirtokokat is. Az 1819-ben kiállított bizonyáglevél megerősítette az ő és fiai, úgymint Tardy László, Elek, Károly és Antal kétségtelen nemességét Biharban.¹¹ Az adalékok alapján valószínűnek tűnik, hogy egy famíliáról beszélhetünk, mivel a köröstopai, kisari és mezőtelegdi előnevű Tardyak azonosak lehettek a Tardy-Lélek családdal.

Tardy Elek, az agarászó földbirtokos

Az időben az első Tardy, aki megtelepedett Herpályon, Tardy Elek (1807 kb.–1879) volt, aki vélhetően az 1830-as évek elején vette birtokba – unokatestvérével Tardy Zsigmonddal – nagyanyja, Tardy Lászlóné Fényes Mária örökségét. Első felesége,

⁸ MNL HBVL IV.1.b 374. cs. 1819. VIII. 47.

⁹ Lengyel 2005. 370.

¹⁰ BM III.2002.23.7.

¹¹ MNL HBVL IV.1.b 374. cs. 1819. VIII. 47.

Penkert Jozefa 1833-as halálát követően, 1834-ben újra megnősült, feleségül vette a helybéli közbirtokos néhai Csiffy Péter (1781–1829) és Uray Mária (1785–1843) leányát, Csiffy Máriát (1810–1871). Csak mellékesen említjük meg, hogy Csiffy Ferenc 1712. szeptember 3-án kapott címeres nemeslevelet, amelyet a következő évben hirdettek ki Biharban, ahol a Csiffy családnak Berettyóújfaluban, Herpályon és a csiffi pusztán részbirtokai voltak.¹² Tardy Eleknek négy gyermeke született Csiffy Máriától, nevezetesen Sándor (1834–1915), Zsuzsanna (1837–1902) a későbbi Lőrinczy Józsefné, ifjabb Elek (1839-1878) és Lajos (1842–?). Tardy Elek elsősorban gazdálkodással, saját birtokai irányításával, kertészkedéssel foglalkozott. Az 1863-as debreceni kertészgazdászati csarnok kiállításán a gyümölcs-termelő Tardy Elek vérbélű körtéje sokak elismerését kivívta.¹³ A 19. században a Sárreti járásbeli nemesség egyik kedvenc, apáról-fiúra szálló úri sportja, szórakozása az agarászat volt, ezekről a korabeli versenyekről természetesen nem hiányozhattak a Tardyak agárkutyaí sem, amelyek közül gyakran került ki a favorit.¹⁴ 1842-ben előbb elbontatta a birtokába eső herpályi apátsági templomrom 12 méter magasan álló, életveszélyessé vált északi tornyát, majd 1854-ben a szintén ledőlni készülő déli torony (a mai Csonkatorony) felső emeletét hordtatta le, végül 1858 tájékán a jobb gazdálkodás végett behúzatta a templomrom körüli mély árkokat és sáncokat.¹⁵ Érdemes legalább csak az említés szintjén utalni Berettyóújfalu 1848-as nemzetőrlistájára, tudniillik a felsorolásban a lovas és a gyalogos nemzetőrök között is szerepelt Tardy Elek, de valószínű, hogy maga helyett katonát állított ki.¹⁶ Nevéhez fűződik a környék méltán leghíresebb régészeti lelete, az 1849-ben egy pince ásásakor talált gepidakori herpályi pajzsdudor, amelyet 1854-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozott, a pajzsdudort sógora, Csiffy László (1814–1873) vitte fel Pestre.¹⁷

¹² Emődi 2018. 32.

¹³ A debreceni kertészgazdászati csarnok állandó kiállítása. Falusi Gazda, 3. (1863) 8. 1863. aug. 19. 123.

¹⁴ Berettyó-Újfalui agárverseny. Vadász- és verseny-lap, 21. (1877) 1. 1877. jan. 17. 24.

¹⁵ Bocsi – Gulyás 2023. 21.

¹⁶ MNL HBVL IV.101.b 16. d. 942.

¹⁷ Bocsi – Gulyás 2023. 25.

Tardy Sándor, a régiséggyűjtő¹⁸

Tardy Elek legidősebb fia, a család fenntartója, Tardy Sándor (1834–1915) tanulmányait Nagyváradon, a nyolcosztályos gimnáziumban végezte, majd édesapja birtokát irányította. 1859-ben, Körösszakállban feleségül vette téglási Ertsey Jolánt (1840–1931), Ertsey László és Szarka Klára leányát, akitől két gyermeke született: Katalin (1859–1898), a későbbi Nadányi Kornélné és György Lajos (1862–1949).¹⁹ Zsenge fiatalemberként, mindössze tizenöt éves korában személyesen részt vett a gepidakori aranyozott ezüst pajzsdudor megtalálásakor; a kollektív emlékezet azóta is az édesapa, Elek helyett tévesen neki tulajdonítja a leletbeszolgáltatást. Régiséggyűjtőként előszeretettel gyűjtötte össze a vidék régészeti emlékeit, később magángyűjteményéből az értékesebb darabokat rendszerint valamely múzeumnak vagy gyűjteménynek adományozta.²⁰ A történelem iránti érdeklődését jól jelzi, hogy a régmúlt és a saját kora jeles, vagy önmaga által fontosnak vélt eseményeiről feljegyzéseket készített, amiből állítólag fia, Tardy György is merített Berettyóújfalú keletkezése, története és fejlődése című munkája papírra vetésekor. O'sváth Pál maga is megjegyezte, hogy amikor a Bihar vármegye sárréti járásának leírása könyvében dolgozott, az anyaggyűjtés során rendszeresen eljárt kutatni kebelbarátjához, Tardy Sándorhoz, akinek levelesládikája többek között a néhai Miskolczy Károly után maradt Bihar vármegye tisztikára vonatkozó történeti feljegyzéseket rejtett.²¹ Jó baráti viszonyt ápolt felesége távoli rokonával, Vass Jenővel, akihez csatlakozva aktívan kivette a részét a társadalmi önszerveződés által ösztökélt egyesületi mozgalmakban.

Berettyóújfaluban a gazdasági-társadalmi szervezetek többsége a 19. század második felében jött létre. Az elsők között kell megemlítenünk a Miskolczy Károly földbirtokos és Némethy Lajos református lelkész kezdeményezése folytán 1865-ban alakult Olvasó Egyletet, amelyet később Polgári Olvasó Körnek, majd

¹⁸ Tardy Sándor rövid életrajzát legújabban a Bihari Múzeum időszaki kiállítása mutatja be. Sorsfordítók időszaki kiállítás

¹⁹ Emódi 2018. 77–78.

²⁰ Bocsi – Gulyás 2023. 21.

²¹ O'sváth 2009. 60.

1883-tól pedig Berettyóújfalui Polgári Körnek neveztek. Mivel a Kör célja a társadalmi műveltség terjesztése volt a nép körében, ezért olvasókönyvtárat tartott fent, amelyet nem csak a tagok, hanem minden honpolgár használhatott bizonyos díj ellenében. Az olvasóközönség többnyire az egyesület által vásárolt könyveket és újságokat kölcsönözhetette, de persze az olvasók előszeretettel vették kezükbe a helyi lapokat, főként a Vass Jenő gyógyszerész által szerkesztett Bihar Megyei Községi Értesítőt, majd utódlapját, a Sárrettet. A Polgári Kör tagjai között a kezdetektől fogva ott találjuk Tardy Sándort is.²²

1870-ben Vass Jenő buzgólkodása nyomán megalakult községünkben a Sárreتي Takarékpénztár-Egyület, amely az a célt tűzte ki maga elé, hogy „*a kevéssé vagyonos néposztálynak tőkét*”²³ kamatoztassa, takarékosagra ösztönözzön, illetve gazdasági érdekek figyelembevételével hitelt nyújtson Berettyóújfalu és vidéke lakosságának, ennek érdekében a társaság 1500 darab 50 forint névértékű részvényt dobott piacra. A Takarékpénztár működése szempontjából fontos kiemelni, hogy a társaság alapításától egészen haláláig, vagyis 45 éven keresztül az egyesület pénztárnoki tisztségét Tardy töltötte be.²⁴ 1875-ben rendes tagjává választotta a Biharvármegyei Régészeti és Történelmi Egyesület, ekkor közelebbi ismeretségbe Rómer Flóriszal, aki 1878-ban Tardy meghívására ellátogatott Storno Ferenc festőművésszel a herpályi Csonkatoronyhoz.²⁵ Habár a dualizmuskorában a berettyóújfalui választókerületben a politikai megméréstetésekké alkalmával mindig a Függetlenségi- és Negyvennyolcas Párt jelöltjei arattak diadalt, ez nem tántorította el Tardy Sándort attól, hogy mindvégig kitartson kormánypárti nézetei mellett. A helyi Szabadelvű Párt alapítójának és alelnökének, Tisza Kálmán miniszterelnök és técsői Móricz Pál országgyűlési képviselő hívének számított.²⁶ 1867-ben megválasztották a Sárreتي járásban megyei esküdtté, de emellett végrehajtóként is ténykedett ezen időszakban.²⁷

²² Nyakas 1981. 302–303.

²³ A Sárreتي Takarékpénztár-Egyület történeti összefoglalóját ld. Sorsfordítók időszaki kiállítás

²⁴ Cégbejegyzések. 87. „Sárreتي takarékpénztár-egyesület”. Budapesti Közlöny, 5. (1871) 15. 1871. jan. 19. 315.

²⁵ Sz. Máthé 1975. 283–346.

²⁶ Nyakas 1981. 304–306.

²⁷ Bihar megye. Budapesti Közlöny, 1. (1867) 48. 1867. máj. 8. 409.

Tardy György, a „halhatatlanná vált” lokálpatrióta²⁸

1862. május 20-án született György Lajos néven Berettyóújfaluban, keresztszülei a rokonság köréből kerültek ki, Lőrinczy Imre ügyvéd és neje Röch Laura személyében. Tanulmányait 1873–1880 között előbb a Debreceni, majd a Lőcsei Állami Főreáliskolában végezte. A Műegyetem elvégzése után saját, apjától átvett birtokán gazdálkodott. 1900-ban nőül vette az álmosdi földbirtokos makói Dobsa Sándor és Fráter Izabella leányát, Dobsa Anna Izabellát, akitől három gyermeke, nevesen Sándor, Anna és Erzsébet született. Apja kiterjedt kapcsolat-hálót és változatos társadalmi szerepeket hagyott örökül fiára. A helyi társadalom oszlopos tagjának számított, alig tudunk említeni olyan egyesületet, amelynek ne lett volna tevékeny és lelkes tagja a lokálpatrióta Tardy. Református presbiterként nemcsak az egyházat, de az iskolákat is támogatta, különösen a Berettyóújfalui Református Polgári leányiskolát, melynek 1917-es megalapításától egyik igazgatótanácsosa volt. Kevesen tudják, hogy a szülőfaluját nemes egyszerűséggel „a világ közepének tekintő” Tardy volt a helybeli Kaszinó alelnöke, az Önkéntes Tűzioltóegyesület örökös tiszteletbeli főparancsnoka, illetve a Bihari Gazda újság főszerkesztője. Az idők folyamán nemcsak a vármegyei törvényhatósági bizottság, és a testnevelési bizottság tagjának, de a Biharvármegyei Nemzeti Szövetség egyik alelnökévé is megválasztották. Irodalmi ambícióinak hozadéka a *Ne járjon ide* című színdarabja, amelyet Berettyóújfaluban többször nagy sikerrel játszottak. Szabadideje nagyrészt Tardy György bútorok faragásával töltötte, számos dicsérő és elismerő oklevelet kapott különböző kiállításokon saját kezűleg faragott mives bútoraiért. A földművelésügyi minisztériumnál, mint birtokrendezési gazdasági és bírósági szakértő működött közre.²⁹

²⁸ Tardy György rövid életrajzát legújabbán a Bihari Múzeum időszaki kiállítása mutatja be. Sorsfordítók időszaki kiállítás

²⁹ Személyi Adattár 1938. 147.

A mű sajátosságai

A lokálpatrióta földbirtokos helytörténeti munkája 1937-ben látott napvilágot, melyben nemcsak a múlt történéseit kívánta összefoglalni lakóhelyére, Berettyóújfalura vonatkozóan, hanem jelenének körülményeit is szeretne volna megörökíteni. Ezen két egység bár határozottan elkülönül egymástól, több esetben sincs élesen meghúzva ennek határa, Tardy mindvégig az írás keletkezési idejéből és helyéből tekint vissza a történelmi eseményekre. Személyes kommentárokkal látja el az átadni kívánt adatok némelyikét, saját világképét nem rejtja el az olvasók elől. A mű bár törekszik kronologikus felépítésre, éppen ezen okok miatt csak részben teljesül ez a feltétel, összerosódik a családi legendáriumokból, olvasásélményekből, hallomásból szerzett „tudás” a saját tapasztalatokra épülő visszaemlékezéssel.

A mű felütésében egyfajta „in medias res” típusú megoldást használ a szerző, mielőtt a településtörténet áttekintésére vállalkozna. Ezen bevezető sorokban – és a később tárgyalt részek bizonyos pontjain – megismerhetjük Tardy viszonyát a trianoni békeszerződéshez. A korabeli közvélekedés teljes mértékben elutasította az I. világháborút lezáró békerendszer létjogosultságát, a magyar társadalom igazi sokként élte meg a lakosság- és területvesztéséget. Hatványozottan igaz volt ez Bihar vármegyére, amelyet közvetlenül is érintettek a határmódosítások, 1920-tól megcsonkítva funkcionált tovább a „Biharországgként” is emlegetett területi egység. Berettyóújfalu vállalva a sors által rászabott feladatot, Trianontól egészen az 1940-ben érvénybe lépő II. bécsi döntésig töltötte be a megyeszékhelyi funkciót, ám ezt a helyiek és az ország lakossága is átmeneti érvényűnek gondolták. A Horthy Miklós kormányzó nevével fémjelzett időszak alatt a békeszerződés felülvizsgálatának, újratárgyalásának az igénye, avagy az irredentizmus az állami kultúrpolitika részévé vált. A közéleti gondolkodás nem tudott elszakadni a Nagy-Magyarország ideájától,³⁰ propagandisztikus jelszavak³¹ sokasága született ebben a légkörben, melyek mögött jelentős társadalmi bázissal rendelkező

³⁰ Zeidler 2009. 477.

³¹ Pl. „Nem! Nem! Soba!”, „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország”, „Hisztek Magyarország feltámadásában”. Zeidler 2009. 484.

szervezetek álltak.³² A helyi sajtó hasábjai³³ mellett ünnepségek szavalói³⁴ és a köztéri emlékművek³⁵ is közvetíthettek revíziós üzeneteket, ahogy jelen kötetet is az irredentizmus eszménye járja át.

A Tardy György által részletezett epizódok az Árpád-kortól a két világháború közti időszakig adnak számot a község történetéről, azonban ezt az országos, nagy ívű folyamatok párhuzamba állításával teszi meg. Referenciapontjai általában valamely nagy történelmi eseményhez köthetőek, ezáltal Berettyóújfalu a sorsfordító események egyik helyszínéként láttatja, amely összefonódott országa sorsával, kivette és a megírás pillanatában is kiveszi a részét a rá háruló feladatokból. Ilyen irányú elfogultságát maga a szerző sem tagadta, számára az otthont adó nagyközség „a világ közepe”,³⁶ munkájában erről kívánja meggyőzni az olvasót. Büszkeségéről, elégedettségéről adnak tanúbizonyságot a „*Berettyóújfalu dicsekedhetik...*” kezdetű mondatok, negatív kontextusban szinte kizárólag a trianoni békeszerződéshez köthető változások jelennek meg. A község jövőjére vonatkozó vélemények, elvárások, illetve jóslatok is megfogalmazódnak a műben.

Továbbá jelezni szükséges, hogy a lokálpatrióta emlékei sem kezelendők kritika nélkül, hiszen a kötet szerkesztésekor már a meglehetősen idős, 75 éves szerzőnek kellett felidézni bizonyos átélt pillanatokat. Maga is utal rá olykor, hogy nem emlékszik pontosan a történetekre, olvasottakra. A mából tudjuk, hogy számos helyen pontatlan adatokra támaszkodik, valamint a forrásmegjelölés hiánya és annak kihangsúlyozása is intő jelek lehetnek.

³² Pl. a Területvédő Liga, a Magyar Nemzeti Szövetség, Magyar Külügyi Társaság, Zeidler 2009. 484.

³³ A Bihar Népe című hetilapban is olvashatóak voltak ezek a mottószerű jelszavak. Pl. „Hiszek egy istenben, hiszek egy hazában. Hiszek egy isteni örök igazságban. Hiszek Magyarország feltámadásában.” Bihar Népe, 1. (1921) 1. 1921. okt. 20. 3.

³⁴ „*A Himnusz elénekélése után Kathó István igazgató tartotta meg lelkes és hazafias érzéstől áthatott megnyitó beszédét, melyben az ünnepély jelentőségét méltatta. A III–IV. leányosztályok növendékeinek szavalata után a IV–VI. fiúosztályok éneke következett, majd a négy vegyes felső osztály elénekelte a »Magyar Hiszekegy«-et.*” Iskolai ünnepélyek. Bihar Népe, 2. (1922) 19. 1922. máj. 4. 2.

³⁵ A berettyóújfalui országzászlót 1934-ben építették a nemzeti egységet hirdető országzászló mozgalom jegyében. Kolozsvári 2011. 143.

³⁶ „*Gyuri bácsi azt tartja, Berettyóújfalu a világközepe. Gyuri bácsi elfogult ebben a kérdésben, ő itt született Berettyóújfaluban meglehetősen régen, még a múlt századév mélyében.*” Nadányi 1938. 462–468.

Arról nincs konkrét ismeretünk, hogy milyen célból született az újraközlés tárgyát képező helytörténeti íromány, azonban az bizonyos, hogy Tardy úgy vetette papírra saját Berettyóújfalu-képét, hogy önmagát nem az aktív cselekvők, hanem a „tanúk” szerepét játszóak közé sorolta. Külső szemlélőként, „mesélőként” tekint magára, pedig számos alkalommal rögzíti egyéni jelenlétét. Zárójelek között hozza az olvasó tudomására ezen momentumokat, például vitéz Kádár István sírjának ásatásakor, ahol még kívülről láttatja magát, azonban a helyi régiségek bemutatásánál a szövegből „kiszólva”, már első szám első személyben ajánlja fel a herpályi pajzsdudorról készített fénykép megmutatását a kétkedőknek.

A problematikus pontok ellenére a munka pozitívumairól is érdemes szót ejteni. Ha keletkeztek is a korszakban hasonló jellegű írások, jelenleg nincs tudomásunk fennmaradt példányokról, így Tardy György történetírói munkássága különleges kivételnek tekinthető.³⁷ Az 1930-as évek állapotát részben rögzítő leírások megfelelő alapanyagul szolgálhatnak a további kutatásokhoz, az így kapott eredmények összevetése által kerülhetünk közelebb az igazsághoz. Azontúl, hogy a szerző teljesíti a címben vállalt elvárásokat, hiszen megismerjük Berettyóújfalu keletkezését, történetét, fejlődését egy bizonyos nézőpontból, azt is megtudhatjuk, hogy mit érzékelt környezetéből, mit tartott említésre méltónak egy olyan ember, aki szeretett berettyóújfalu lenni.

Szemponatok a szöveg újraközléséhez

Tardy György összefoglalása 1937-ben jelent meg nyomtatásban. A szöveg közlésénél fontosnak tartottuk, hogy ne hajtsunk végre olyan változtatásokat, amelyek megváltoztatnák a füzet tartalmi és érdemi mondanivalóját, illetve kihatással lennének a szerző stílusára. Ebből kifolyólag csak a helyesírást kívántuk modernizálni, valamint egyértelműen zavaró hibákat javítani a kéziratban. Ilyennek gondoljuk az elmaradt névelők, betűk pótlását, amelyeket [] használatával jeleztünk

³⁷ Ifj. Barcsay László egy visszaemlékezésében részletesen ismertette a '30-as évekbeli Berettyóújfalut, azonban emlékeit 1990 és 2001 között jegyezte le. BM Gy. N. 5047. Tardy ezzel szemben munkájában a közelmúlt változásait rögzítette, melyek még könnyen előhívható emlékeknek számíthattak.

az olvasóknak. Szintén []-ek között adtuk meg az eredeti oldalszámokat. Az egyértelmű nyomdahibákat (halvány betűk, elmosódások) és az elmaradó ékezeteket (u – ú) jelzés nélkül javítottuk, hogy megmaradjon a szöveg koherenciája, és elkerüljük a túlzó mértékű javító jegyzetelést. A szerzőre jellemző, egyedi szóhasználatot megőriztük, egy-két kivételtől eltekintve – amikor a (sic!) figyelemztetést adjuk meg – további figyelemfelhívást nem tartottunk szükségesnek. A szöveget magyarázó jegyzetekkel láttuk el, amelyek igyekeznek a legújabb tudományos eredményekkel kiegészíteni az újraközölt kiadványt.

Berettyóújfalu keletkezése, története, fejlődése

Feljegyzésekkel, adatokkal összeállította és írta

mezőtelegdi és köröstopai
TARDY GYÖRGY.

Berettyóújfalu, 1937
PASZTERNÁK DEZSŐ NYOMDÁJA

Mielőtt Berettyóújfalu keletkezését, történetét, fejlődését, adatok nyomán ismertetném, megírnám, szomorúan kell megemlékeznem, hogy az átkos trianoni békével hazánkban Bihar vármegye szenvedett a legtöbbet, amikor az oláhok elvették a vármegye területének 2/3-ad részét, ezzel elvesztettük az erdeit, szántóföldjeit, bányáját, szőlőit, folyóját, vasútját, a vármegye székhelyét, Nagyváradot. Ezen csapások után a megmaradt csonka Bihar vármegye székhelye Berettyóújfalu lett. A Csonkatorony nem csak Berettyóújfalunak legrégebbi emléke, de országunknak is.³⁸ Legutoljára a Pálos rendi szerzetesek laktak itten, régebben kéttornyú templom volt. A szent Pálról elnevezett szerzetesrendet Özséb esztergomi kanonok alapította az 1263. évben. Már az Árpád-házi királyok idejében e rendnek 8 kolostora volt Magyarországon, ezek után majdnem biztosra vehető, hogy ezek közül az egyik a herpályi lehetett, tehát ezek után a templom maradványa a mostani Csonkatorony, az Árpád-házi királyok korában épülhetett. Az is lehetséges, hogy a kolostor a Benczéseké (sic!) is lehetett, mely szintén szerzetesrend volt, ez jóval előbb lett alapítva, mint a Pálos rend, mutatja ezt az is, hogy Szent István 1002. évben nagy kiváltságokat adott e rendnek, sőt monostorai is voltak Szentjobbon, ha ez megáll, úgy a Csonkatorony és templomának a keletkezése még régebbi eredetű is lehetett.³⁹

Abban az időben minden kolostor, így a herpályi is, várszerű erődítmény volt, sánccal és vizesárokkal volt körülvéve, amellet felvonó híddal ellátva. Elpusztulása előtt a Pálosok lakták, mit bizonyít az is, hogy a templom ajtaja előtt egy kőbe volt vésvé a két szó „*Haer. Paul.*”, mely rövidítése Hereditas Paulinorum-nak, ami magyarul annyit jelent, hogy a Pálosok öröksége, birtoka. A nép nyelvén a Herpály nevet kapta.⁴⁰

A Csonkatorony és környékén terülhettek el a községek, így közvetlen melllette az „Egyházsziget” melyet csak a vizesárok választott el a rend lakóhelyétől,

³⁸ Berettyóújfalu középkori történetéről nemrég jelent meg egy monográfia, amely részletesen foglalkozik a kérdéskörrel. Bocsi – Gulyás 2023.

³⁹ A Herpályhoz köthető egyházi intézményekkel kapcsolatos legfrissebb kutatási eredményeket az említett monográfia foglalja össze. Bocsi – Gulyás 2023. 248–276.

⁴⁰ Tardy György O'sváth Pál feltételezését vette át a Csonkatornyot illetően. O'sváth 2009. 220.

itten egy kápolna is találtatott, rajza a 80-as⁴¹ években felküldetett a Nemzeti Múzeumba, azonkívül rengeteg férfi koponya találtatott, valószínűleg itt lehetett a nagy csata. Kis és Nagykettős, Szentkozma, Andaháza községek voltak, melyek észak és nyugatra feküdtek. Községek, amiknek létezését [5] az időközi ásatások is bizonyítják, igen ezek községek voltak, végleg elpusztultak, csak a nevük maradt fenn, ellenben a Csonkatorony dacolva az idők viharával, még ma is fennáll, s mutatja a régi nagy időket.

Hogy mikor keletkezhetett Újfalu, arról biztos adataink nincsenek, keletkezése valószínűleg a török-tatár dúlások után a XVI. században lehetett, amikor a Csonkatorony a temploma és a rend kolostora, a közelebb fekvő községek elpusztulásával történhetett. Az ellenséges hadak eltávozása után, a megmaradt lakosság feljebb húzódott, a mostani Újfalu helyén, itt új községet alapított, melyet Újfalunak nevezett el, s mivel a Berettyó folyó mellett fekszik, megkülönböztetésül a Berettyó nevet is felvette, így lett Berettyóújfalu. Történeti adataink szerint Berettyóújfalu már mint megült hely szerepel a nagyváradi püspökség irattárában, Miklós bán tulajdona volt.⁴²

Bihar vármegye, így Berettyóújfalu is, a mohácsi vész után, hol Erdélyhez, hol Magyarországhoz tartozott, állandó versengésnek volt kitéve, hol az erdélyi fejedelmé, hol a töröké, hol a császáriaké volt.⁴³ Ezek után Újfalu abban az időben örökös zivatarok színhelye volt, annál is inkább, mivel az országútja keresztüljárója volt a különböző átvonuló seregeknek, rendetlen csapatoknak, a török-tatár

⁴¹ Az 1880-as évekről van szó.

⁴² Ezt a feltételezést a történettudomány már abban az időben is meghaladta, amikor a mű készült, különösképpen annak fényében, hogy az említett Miklós bán a 13. században élt, ennél fogva a 16. századi falutelepítés némi anakroniztikát sugall.

⁴³ A mohácsi csata után kialakult megosztottságot a speyeri egyezmény (1570) kívánta rendezni, amely értelmében János Zsigmond Erdély és a Részek (Partium) fejedelme lett. A Részek azon vármegyéket (Bihar, Máramaros, Kraszna és Középszolnok) jelentette, amelyek az egyezséget követően az Erdélyi Fejedelemség tartozónak tekintettek. Oborni 2013. 8–11. Ez az állapot egészen az ún. Szejdi-járásig állt fenn, amikor a büntetőhadjárat során a törökök elfoglalták Váradot és létrehozták a Váradit vilajetet. Sudár 2015. 103–114. Bihar vármegye központját több próbálkozást, blokádot követően csak 1692-ben sikerült visszafoglalni az ellenségtől. Bagi 2017. Az Erdélyi Fejedelemség sorsára hosszútávon kiható Diploma Leopoldinum, amelyet I. Lipót magyar király 1690 októberében szentesített, a Magyar Királyság területéhez csatolta vissza a Partium vármegyéit.

hadaknak. Szintén történeti adataink szerint az 1552. évben az összeírás alkalmával 20 portalis joggal szerepelt tulajdonosai voltak, a Fügedy, Derzsy, Literaty és Csáky családok.⁴⁴

Bocskai István 1605. évben Berettyóújfalu polgárait hajdúvárosi kiváltsággal és szabadalommal ruházta fel, így ettől kezdve a polgárok a hadseregben, mint külön hajdúsereg foglal helyet, maguk választottak hajdú hadnagyot, ilyen hajdú hadnagy volt, Nadányi Gergely, 1613. évben Báthori Gábor erdélyi fejedelemtől 100 hajdú vitéz dónációt is kapott.⁴⁵

Az 1657. évben a török szultán Sejdi basa vezérletével 50 000 török harcost küldött II. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek a megfenyítésére. II. Rákóczi György ez időben Nagyváradon tartózkodott. Rákóczi, amikor megtudta, hogy a török mit akar, nehogy Nagyváradot tönkre tegyék a törökök, székhelyét Berettyóújfaluba tette át, annál is inkább, mivel Debrecenbe akart menni. II. Rákóczi György huzamosabb ideig tartózkodott Berettyóújfaluban, mutatja azt az is, hogy ittléte alatt törvényszéki ítéletet hozatott Nadányi János javára Komjáti Gergellyel szemben. [6]

II. Rákóczi György fejedelem, Kádár István hajdú hadnagyot bízta meg, hogy 200 lovas hajdúval, a Sárastó (sic!) kertnél levő Berettyó-hidat védelmezze meg, akadályozza meg a török-tatárok átkelését. Kádár István kis csapatával vitézül védte a hidat, de a túlnyomó erőnek nem tudott ellentállni, végül is legyőzött. Kádár István hajdúhadnagy is elesett 1658. szeptember hó 23-án, fejébe nyíl fúródott, lováról lefordult, lába a kengyelbe akadt, úgy hurcolta lova a mostani

⁴⁴ Az 1552. évi porta (vagy dika) összeírások adatai elérhetők a Magyar Nemzeti Levéltár adatbázis-gyűjtő felületén, az <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/> oldalon. Az adatközlés szerint a legtöbb portát a Csáky család tagjai bírták. Itt érdemes megemlíteni, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárában őrzött 1552. évi nemesi összeírást Tardy Sándor ajándékozta a levéltárnak. MNL HBVL IV.12.a 1. k.

⁴⁵ A hajdúkra vonatkozó összegzésben több olyan elem is szerepel, amely elcsúszott a valós helyéről. A jelenlegi kutatások alapján Bocskai István erdélyi fejedelem nem kiváltságolt berettyóújfalu hajdúkat 1605-ben, sőt, a hajdúk betelepítéséig 1608. május 23-áig kellett várni, amikor Báthory Gábor fejedelem – a hajdúk nyújtotta segítségért cserébe – Nadányi Gergelynek és 100 katonájának adományozta Újfalu és Szentkozma részbirtokokat. Szendrey 1971. 91.; Nyakas 1998. A szerző a téves adatokat a Borovszky Samu nevével fémjelzett vármegyei összefoglalóból vette. Reiszig 1901. 506.

Kórógy puszta fele, mely nádas és rekettyés hely volt. A menekült és megmaradt vitézei a Kórógy pusztán egy magas domb tetejére vitték, a domb közepére maga Kádár István testét tették, körülötte 7 vitéz bajtársával együtt eltemették: a helyet ma is Kádár halomnak nevezik. Az eltemetett Kádár István sírját 1920. évben a debreceni múzeum feltárta,⁴⁶ s mivel megállapították, hogy a nyíllal átlőtt koponya azonos az 1658. évben hősi halált vitéz Kádárral (író maga is ott volt a sír feltárásánál) a Kádár család a dombot és a hozzávaló területet megvásárolta, azon emlékművet emeltetett, befásította, s így a puszta csendjében magasra nőtt fák hirdetik a csaták hőségének harci tetteit. Kádár István vitézi tetteit históriás énekek is megörökítik, versei nyomtatásban is megjelentek s verse a nép száján nagyon el volt terjedve. Ismertetek egy pár strófát: *„Felemelé Kádár szemeit az égbe – mondván: Uram Jézus légy segítségemre! – Nosza jó katonák harczoljunk két kézre – mert nem látok embert jöni segítségre. – Kiontom véremet én szegény hazámért – nem szánok érette bizony ontani vért. – Ezennel meghalok édes nemzetemért – mert én a Krisztustól veszek jutalmat s bért.”*

Ezt az éneket Thaly Kálmán, *„rég magyar vitézi énekek és kegyes dalok XVI – XVII – XVIII. századbeli eredeti kéziratokból és régi szétszórt nyomtatványokból”*⁴⁷ állította össze. Nagyon bölcsen intézkedett a berettyóújfalui község előljárósága, amikor az utcák elnevezése alkalmával a régi Oláhvárost, mely a Sárastó (sic!) kert felé vezet, az ezelőtt 279 esztendővel elhalt vitéz Kádár Istvánról nevezte el.

Ugyanezen időben dűlta fel a török had az akkor még különálló Herpály helyiséget is, nem maradt meg csak a két torony.⁴⁸

Az 1677. évben, pünkösöd első napján, Straszaldo Károly császári tábornok, Debrecenből egész sereggel jött Újfalú elfoglalására, a falu hajdúi a lakossággal együtt oly hősi ellenállást fejtettek ki, dacára, hogy két nap ostromolta a falut,

⁴⁶ Dr. Papp Károly egyetemi tanár és Zoltai Lajos, a debreceni múzeum igazgatója végezték az ásásokat, melynek eredményeként egy átlukasztott koponyájú csontvázat találtak. Megtalálták vitéz Kádár István csontjait. Bihari Újság, 1. (1920) 1. 1920. szept. 23. 3.

⁴⁷ Thaly 1864. 161–170. A Tardy által idézett sorok három strófából származnak, szabadon és szabadosan keverve a költemény részeit. Kádár István és katonáinak harcát Szalárdi János vetette papírra. Szalárdi 1980. 445–446. Újabbban B. Szabó János foglalta össze a II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjárata után kibontakozó válságot. B. Szabó 2019.

⁴⁸ Tardy nagyban támaszkodott O'sváth Pál művére, amely még eredeti, mára már nem fellelhető forrásokra támaszkodott, mint például a Nadányi család levéltára. O'sváth 2009. 218–233.

nem tudta elfoglalni, kénytelen volt a falu ostromával felhagyni s szégyenteljesen visszavonulni Debrecenbe.⁴⁹[7]

A folytonos harc, a sokfelé elvonuló ellenség, tökéletesen tönkre tette anyagilag Újfalú lakosságát. Különösen nagy volt az elkeseredés, amikor 1685. év február havában Thököly Imre egyik seregével huzamosabb ideig Újfaluban akart maradni, a falu lakossága ellentállt, de leveretett s ezáltal a falu lakossága tökéletesen tönkrement anyagilag.⁵⁰ Thököly Újfaluból küldötte a francia követhoz az értesítést, hogy bizonyos feltételek mellett hajlandó békét kötni Lipót császárral. Újfaluban vette Thököly Pataki kapitány útján Lipót császár békeajánlatát és annak biztosítását is, hogy a Zrínyi Ilonával szándékolt házasságát nem ellenzi.⁵¹

⁴⁹ A Bihari Múzeum tulajdonában lévő másolatról a „teljesen visszavonulni Debrecenbe.” mondatrész hiányzik. A kiegészítést a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának eredeti példányával (leltári szám: 527.084) történő összevetés során sikerült megtenni. Tardy a 17. századra vonatkozó adatai zömét Vende Aladár munkájából merítette, amely nem minden esetben ellenőrizhető vissza. Vende 1901. 51.

⁵⁰ A kurucoknak ellenálló újfaluiak nem bírtak a túlerővel és egyezséget kellett kötniük a nem szívesen látott vendégekkel. *„Mi berettyó-újfalusi birák és polgárok tanácsainkkal és minden adjunctusainkkal együtt adjuk tudtára mindeneknek ez levelünknek rendiben, hogy az méltóságos magyarországi fejedelem Thököly Imre kegyelmes urunk ő nagysága lovas hadai, nevezet szerint pengő tekintetes és nemzeti vitézlő Petneházy Dávid urunk ezerebeli vitézlő rendek jűvén erre az alföldségre élödni és quartélyozni akartak, és mi felül megnevezett Berettyó-Újfalú nevű szegény helyünkben is úgymint másuvá jönni. Kire nézve mi is közjűlünk némely maga gondolatlanok értelmek szerint ellenek fegyvert fogtunk és ellenek állottunk, hogy be ne bocsátanók, de ü kegyelmek nálunknál lévén erősebbek városunkba fegyverrel bejűttek és így az fegyver közűtt mind két részűl elhullottak s meg is sebesedtek, az fegyver alatt penglen az vitézlő rend elragadozván marháinkat és egyéb jószágainkat, egyeztűnk meg ilyen formán, hogy valaminemü jószágunk akár ingó bingó legyen is magok közűtt hittel felkeresvén, nemzeti és vitézlő Pálfi István substitutus kapitány urunk restitűálta, és az kárvallottakat magokéval contentálta. Az kik azért mi miattunk akkor az viadalban vagy magok vagy penglen lovok iránt kárt vallottanak, alkudtunk meg mind közűnségesen substitutus kapitányunkkal fő és vice badnagyokkal és mindenrendű tisztékekkel, közrenden levő vitézkekkel, hogy ü kegyelmeknek károkért és szenvedésekkért fizettűnk száz batvan idest 160 magyar forintokat, ezen kivűl levő és lebető praetensiókat mind az két részűl letevén anniháljuk, melynek nagyobb bizonyására adjuk ez kezűnk irásával és pecsétűnkkel megerősített levelűnket. Kegyelmes urunk ő nagysága ugyanazon az ezereben küldött egyik szolgálja Kemecsey György urunk elűtt.”* A berettyóújfalui főbíró és a városi tanács levele Radics András munkácsi kapitánynak. Berettyóújfalú, 1685. február 8. TMÁO VI. 514. A levél eredeti jelzete: MNL OL E 213. 4. d. p. 34. Egy másik levél tartalma némileg árnyalja a történetet: *„Petneházy hadait az Berettyóújfaluiak nem akarrán bébocsátani, egy nébányat levágtak, az kurucok abbeli cselekedetekért mindeneket elprédálta, sokakat sebesítettek, sok istentelenséget cselekesznek, az mint híret hozzák.”* Olosz Ferenc levele Apafi Mihálynak. Somlyó, 1685. február 11. TMÁO VI. 515.

⁵¹ Ezeket az adatokat kutatásaink során nem tudtuk alátámasztani. Amennyiben kronológia szerint haladt a szerző, akkor a dátumok tévesek, hiszen Zrínyi Ilona és Thököly Imre esküvőjére 1682. június 15-én, Munkácson került sor. Thököly a házasságkötést megelőzően a felső-magyarországi részeken tartózkodott, ebből kifolyólag ezt a részt inkább tekinthetjük „költői túlzásnak”, mint tényeken alapuló leírásnak.

Az 1700-ik esztendő szomorúságot hozott Újfalura, ugyanis Lipót császár Újfalu hajdúvárosi szabadalmát megszüntette, herceg Eszterházy Pál nádor földesurasága alá helyezte s a lakosságot úrbéri szolgálatra kötelezte.⁵²

1704. év január 12-én II. Rákóczi Ferenc Újfaluban gyűjtötte hadait, amikor Belényes felé ment a rácok ellen, rajtuk fényes győzelmet aratott.⁵³ Egykori okmány tanúskodik arról, hogy II. Rákóczi Ferenc egyik lovasezrede jóformán Újfalú lakosságából került ki, alezredesük Tardy Ferenc volt.⁵⁴ 1707. évben császári seregek vonultak Újfalun keresztül, vezérük óriási hadisarcot vetett ki Újfalú lakosságára, nem fizetés esetén felgyújtással fenyegette Újfalú lakosságát. Az amúgy is tönkrement lakosság kétségbe volt esve s ekkor Csiffy Ferenc újfalui lakos, földbirtokos kiegyezett a császári vezérrel, a pénzbeli hadisarcot a magából kifizette, ezek után a császári sereg elvonult s Újfalú lakossága meg volt mentve, úgy a kifosztástól, mint a felégetéstől.⁵⁵

A következő mintegy másfél századról Berettyóújfalu történetére vonatkozólag nincsenek adataim, egészen a magyar szabadságharcig. Görgey Artúr seregével Vámospércsen tartózkodott, Nagy Sándor pedig Debrecen alatt. Görgey

⁵² Tardy György a Derecskei uradalom kialakulásának körülményeit szintén a Vende-féle tanulmányra alapozva írta le. I. Lipót magyar király nem vonta vissza a hajdú kiváltságokat a bihari városoktól, csupán nem ismerte el a bécsi udvar az erdélyi fejedelmek adományait és az ezzel járó előjogokat. Ráadásul pontosan az a körülmény szűnt meg, amelyek alapot nyújtottak majdnem egy évszázadon át a hajdúknak privilégiumaik gyakorlásához: a háború. A hajdúk katonáskodás ellenében élvezhették kiváltságaikat, de a militarizált korszak az 1699-ben megkötött karlócai békével véget ért, a király már nem tartott igényt a hajdúság szolgálataira. Kézenfekvő, hogy ha nincs szolgálat, akkor az előjogok is megszűnnek. Ennek estek áldozatul a bihari hajdúvárosok, de a jászok és kunok, valamint a szabolcsi hajdúvárosok is megsínylelték ezt az időszakot. A folyamatos pénzzavarral küzdő udvar kihasználta a lehetőséget, hogy a bihari városok joghatóság nélkül maradtak, ez nyújtott lehetőséget a nádori fizetés ilyen formában történő kielégítéséhez. A Derecskei uradalom kialakulásához ld. Szendrey 1968.; Török 2019. 28–31.

⁵³ A Bihar vármegye területén dúló harcokról, ostromokról az 1950-es években Gottreich László írt egy napjainkig használható tanulmányt, majd Seres István, Mészáros Kálmán és Török Péter szentelt számos publikációt a bihari hajdúvárosok (köztük Berettyóújfalu) és a megye Rákóczi-kori történetének. Gottreich 1955.; Seres 2003.; Seres 2007.; Seres 2009.; Mészáros 2017.; Mészáros 2021.; Mészáros 2023.; Török 2017.

⁵⁴ Tardy Ferenc alezredes (majd később ezredes) katonai tevékenységéről újabban Mészáros Kálmán közölt adatokat. Mészáros 2021. 171–173.

⁵⁵ Wesselényi István naplója szerint 1707. január elején jártak Berettyóújfalu környékén, ahonnan 1707. január 6-án indultak tovább Erdély felé. Wesselényi II. 28.

szigorú utasítást adott Nagy Sándornak, hogy valahogy meg ne ütközzön, hanem vonuljon seregével Vámspércs felé. Nagy Sándor nem engedelmeskedett, 1849. augusztus 2-án volt a debreceni csata, délután 1-2 óra között, erős ágyúzás halatszott Debrecen felől, valószínű, hogy csata van a magyar és muszka között. Délután 4 ór[a] tájban teljesen megszűnt az ágyúzás, senki sem tudott semmi hírt, községünk lakosai a legborzasztóbb helyzetben voltak. Annál is inkább, mert Berettyóújfalu fontos közlekedési gócpont volt Debrecen és Nagyvárad között, ezek után biztosra lehetett venni, hogy Újfalun keresztül fognak elvonulni. Este 8 óra után jött egy század magyar huszár s szomorúan beszéltek, hogy Debrecen alatt nagy [8] csata volt s a muszkák tökéletesen megverték Nagy Sándor seregét, mely eszeveszetten menekül. Leírhatatlan az az éjszaka, amit községünk lakosai átéltek, egész éjszakán át a menekülő gyalogság, lovasság, a társzekerek sokasága mellett a Debrecenből a félelem miatt menekülő lakosságnak is idejövetele. Augusztus 3-án reggel egy huszár tizedes tizedmagával megállott a templomunk előtt, hogy egy kicsit pihenhessen, odavetődött Báthori Bálint újfalui lakos, beszédbe elegyedtek, hogy micsoda történhetett közöttük? Nem tudni. Báthori futásnak eredt a községháza felé, ahol most a Tisza Kálmán szobor van, a huszár tizedes utána szaladt, kivont karddal, s amikor Báthori be akart a községháza termébe menni, a huszár tizedes utolérte s ott az előljáróság színe előtt leszúrta, Báthori azonnal meghalt. Nagy rémület támadt, szinte kétségbeestek, ha már a magyar ilyen kegyetlen, milyenek lesznek a muszkák.

Augusztus 4-én kidobolták, hogy mindenki nyitott kapuval és terített asztallal várják, hogy kiket, azt nem lehetett tudni.

Augusztus 5-én délelőtt 11 óra tájban érkezett meg az orosz hadsereg 10 zászlóaljjal, megfelelő tisztikarral. A lovas csoport érdekes látványosságot nyújtott, minden ezrednek egyforma színű lovai voltak. Ugyanakkor érkezett meg Paskievics herceg, az orosz hadak fővezére, nagy kísérettel. Ő maga a mostani adóhivatal helyiségébe szállott, Constantin herceg, a mostani csendőrlaktanyába szállt meg, hova az ezred zászlóikat vitték be és Rüdiger tábornok, a mostani alispán lakhelyén volt elszállásolva.

Az oroszok ittlétükkel Berettyóújfalu nevezetes hely lett, ugyanis innen küldötte Paskievics herceg az orosz cárnak, a reánk magyarokra nézve a szomorú és megszegyenítő jelentéseit, hogy „*Felséged lábai előtt fekszik Magyarország*”. Hogy a cárnak küldött jelentéseit Paskievics herceg Berettyóújfaluból írta és küldötte, igazolja ezt Hegyessy Mártonnak a későbbi időben megírott 1848–49. évi akkori eseményeket tárgyaló munkája, mely a 225. lapon olvasható. Igazolja ezt még egy angol folyóiratban megjelent cikk is.⁵⁶

Míg az orosz hadsereg Újfaluban állomásozott, nem volt velük semmi kellemtelenség. A legénység roppant fegyelem alatt volt, a tisztek a háziakkal szemben a legnagyobb tisztelettel, illedelmességgel viseltettek. Egy pár napi pihenés után és amikor az elbontott Berettyó hídja is elkészült, az oroszok Világos felé mentek, ahol a magyarokra nézve örökké gyászos nap következett, 1849. augusztus 12-e. [9]

A kiegyezés után, 1869-ben, Ferenc József király átutazása alkalmával, rövid pihenőt tartott Berettyóújfaluban.

Berettyóújfaluban 1914. év július hó 27-ig,⁵⁷ a hadüzenet megizeneséig, nem volt különös esemény, de amikor kitört a háború, tekintettel arra, hogy Berettyóújfaluban úgy a tengelyen való közlekedés, úgy is, mint vasúti gócpont, itt

⁵⁶ Az anekdotaszzerű lejegyzés történeti háttére napjainkban is vitatott, a hadtörténészek további kutatásokkal igyekeznek a visszaemlékezésben szereplő események hitelességére reflektálni. Ugyanakkor azt a tényt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az állítólag Berettyóújfaluban kelt „megszegyenítő” Paszkievics-jelentés öngazolására Tardy György Hegyesi Márton 1848–1849-es történeti munkájának azon vonatkozó passzusára hivatkozott, amelyben Hegyesi a szerző édesapjának, Tardy Sándornak szíves közlésre támaszkodva örökítette meg a történeteket. Legújabb Rosonczy Ildikó foglalkozott az orosz intervenció sereg irataival, és kutatásai során összegyűjtötte Paszkievics herceg negyven eredeti, I. Miklós cárhoz intézett levelét. Ezek között található egy 1849. augusztus 15-én (sic!), helyesebben 14-én Berettyóújfaluból keltezett levél, amelyben a tábornagy aggodalmát fejezte ki a cárnak, hogy a világosi fegyverletétel után, ha a még magukat meg nem adó magyar seregtestek megtudják, hogy a megadást követően átadják őket az osztrákoknak, esetleg még folytatódhat a háború, ami nem lett volna szerencsés, a hazájukba mihamarabb visszatérni szándékozó oroszoknak. A levelezésből egyértelműen kiderül az is, hogy Paszkievics Debrecenből érkezett Berettyóújfaluba, s innen írta meg a jelentését a cárnak. Mivel Rüdiger tábornok augusztus 14-én Kisjenőn tartózkodott, így elképzelhetetlen, hogy ő maga ezen a napon településünkön lett volna. Erre vonatkozólag ld. Rosonczy 2018. 123.; Rosonczy 2019. 169–170.; Rosonczy 2021. 369–370.

⁵⁷ Az I. világháború az Osztrák-Magyar Monarchia július 28-án elküldött hadüzenetével vette kezdetét.

gyűltek össze a háborúba bevonuló katonák a további utazásra, az utcán egy részük danolva mentek végig, különösen a fiatalok, a másik részük a családapák szomorú lecsüggesztett fejjel mentek, gondolkodtak, vajon láthatom e még valaha községemet, családayaimat, szüleimet.

[Az] 1916. évben, az oláh hadüzenettel,⁵⁸ az Erdélyből való menekültek legnagyobb részük vonattal Berettyóújfalun keresztül utaztak át. Újfalú közössége a legnagyobb testvéri szeretetet gyakorolta, amikor az átutazókat, a szerencsétlen menekülőket, minden alkalommal a vasútnál megvendégelte. Szomorú látvány volt a szerencsétleneket látni, tudva azt, hogy mindenük ottveszett, csak éppen anyyiuk volt, ami ruhát magukkal hozhattak. Szinte sírtunk, amikor láttunk a vagon lépcsőjén egy róm. kath. papot ülve, mert nem volt már más helye, kezében a Biblia, az volt a megmentett vagyona.⁵⁹

Ugyancsak az 1916. évben idemenekült a nagyszabeni kórház. [Az] 1917. évben Újfaluba lett áthelyezve Lengyelországból az úgynevezett polyák ezred, látva a fajt, ezek ugyan nem védik meg a hazát.

[Az] 1918. évben a belényesi fronton harcoló kifáradt katonák pihenés végett Újfaluban lettek elszállásolva. Mindössze 5 napig voltak itten, mert az őket felváltó katonaság védelemre gyengének, de emellett nem megbízhatónak bizonyult, így kénytelenek voltak visszamenni.

[Az] 1919. évben, amikor kitört a forradalom, a vörös hadsereg egész hadosztállyal jött Újfaluba, innen, mint központból indultak a pesti csirkefogók a falvakba s ottan, amit csak szemük látott, mindent elvittek, raboltak, sőt megfélemlítve a lakosságot, még gyilkoltak is.⁶⁰ Azt nem lehet leírni, csak, aki látta,

⁵⁸ A román kormány 1916 augusztusában lépett be az I. világháborúba az antant oldalán, majd a román hadsereg betört Erdélybe és kísérletet tett a számukra ígért területek elfoglalására. A központi hatalmak összevont erői azonban néhány alatt felszabadították Erdélyt, valamint 1916 decemberére már Bukarestet is elfoglalták. Romsics 2005: 106.

⁵⁹ Az erdélyi menekültek részére a berettyóújfalú Vöröskereszt szervezett adománygyűjtést, valamint biztosították az árván maradt gyermekek elhelyezését a településen. Erdély menekültjei. Sárret, 12. (1916) 38. 1916. szept. 17. 2.; Megjötték a menekült gyerekek. Sárret, 12. (1916) 39. 1916. szept. 24. 3.

⁶⁰ A Budapestről Nagyváradra tartó vörös katonák a sínek hiánya miatt csak Berettyóújfaluig jutott, ahol számos atrocitás történt. Bagdi 2021. 9.

hogy mi mindent csináltak. Ezek a gazemberek 4–5 napig pusztították a falvak lakosságát s mikor meghallották, hogy az oláhok jönnek, gyáván elfutottak, eszük ágában sem volt, hogy az oláhokkal megütközzenek. Így szabadult meg Újfalú és környéke a gazemberektől.

1919. év május 1-e után Újfaluba jöttek az oláhok,⁶¹ huzamosabb ideig voltak s hogy az idő alatt mint csináltak, elég ha [10] csak annyit említek is fel, hogy testvérek voltak a vörösökkel a rablásban, pusztításban.⁶² Na de lesz még kikelet, adja is meg a magyarok Istene a magyarnak, hogy minél hamarabb visszaadhassa a kölcsönt, jaj de nagy kamatot veszünk.

1920. március 23-án nagy- és örömnapja volt Újfalú lakosságának, megjött a várva várt magyar nemzeti hadsereg, az ő látásukra örömkönnyekek gyűltek szemünkbe, a vasútnál, a fogadásnál kint volt Újfalú lakosságának nagy része, s amikor megláttuk a nemzeti zászlót, levett kalappal, könnyhullatással, éljenzéssel fogadtuk.⁶³

Érdekes volt látni, amikor az itt maradt oláh katonaság a vasúti ház előtt volt felállítva, ugyanekkor a megérkezett nemzeti hadsereg, szemben velük 50 lépésnyi távolságban volt, hogy féltek az oláhok, pedig teljes hadi lopott felszereléssel voltak ellátva, a mieink meg csak puskával, de a lelkesedésük mellett hozzáadva a bátorságot, meg az irántuk való ellenszenvet, félhettek is.

Az oláhoknak a vasúttól való elmenetelük után, a magyar hadsereg egy százada óriási lelkesedés mellett vonult be Újfaluba a vasútnál kint levő lakossággal.

Berettyóújfalu az 1927. szeptember 17–18. napján nevezetes gyűlhelye lett a csonka Bihar vármegyei levante egyesületeknek. Idejöttek a levanték több ezren az egész vármegye községeiből, versenyzés végett, itt táboroztak 3 napon át a községi előjáróságok kísérete és felügyelete mellett. Gyönyörű látvány volt az egyes községek levantéinek a bevonulása, látva azt a lelkesedést, látva azt az

⁶¹ A román hadsereg a kommunizmus terjedésének megakadályozásának ürügyével szállta meg a térséget, ezért a helyiek általában örömmel fogadták a katonákat. Valódi szándékuk legfőbb célkitűzése a Magyarországgal szembeni területszerzés volt. Hatos 2021. 335.

⁶² A térség román megszállásához ld. Perczel 2019. 101–102.

⁶³ A Nemzeti Hadsereg zalai gyalogezred 5. százada 1920. március 24-én érkezett meg Berettyóújfalu. Fogarassy 1975. 236.

aranyifjúságot, látva azt az örömet, amit az arcukból lehetett olvasni. Különösen emelte a verseny fényét, amikor Albrecht főherceg,⁶⁴ ez az igazi magyarérmű, testestől-lelkestől magyar ember is megjelent a versenyen. A verseny befejeztével a versenyen díjazott leventéknek hazafias beszéd kísérete mellett adta át a kitüntetésre adományozott értékes díjakat.

Az 1927. év október hónap 16. napja felejthetetlen lesz Újfalu lakosságának, ugyanis csonka Magyarország kormányzója, nagybányai vitéz Horthy Miklós, eljött hozzánk az elesett hősök szobrának felavatási ünnepélyére.⁶⁵ Tekintete nem csak a szoborra, hanem Nagyvárad fele is esett, szinte látni lehetett nemes arcának kifejezését, szinte lehetett olvasni, amikor azt gondolta, ne gondoljátok te területet rabló oláhok, hogy ez sokáig így fog tartani, óh nem, újra miénk lesz nem csak Nagyvárad, hanem az egész Magyarország Erdéllyel együtt. Nemes gondolatát Isten valósítsa és segítse meg, hogy minél hamarabb szabaduljunk meg a gonosztól. [11]

Újfalu még nagyon nevezetes hely lesz, amilyen szomorúan jöttek a katonák a háborúba való menéssel, olyan örömmel jönnek, hogy a reánk nézve átkos trianoni békével felszabaduljanak a tőlünk elrabolt területek, magyar testvéreinkkel ismét egyek legyünk, nemzeti zászló lobogjon a Kárpátoktól az Adriáig, megkövetelhetjük, hiszen ezeréves nemzet vagyunk, így ismét a régi Magyarország legyen.

Berettyóújfalu, amint fentebb is említettem, gócpontja volt és még most is az Nagyvárad és Debrecen között, úgyszintén az úgynevezett Sárrétnek is, tehát ez okokat véve, rohamosan fejlődött, különösen építkezés szempontból, a hetvenes

⁶⁴ Albrecht főherceg 1897. július 24-én született az ausztriai Badenben a Habsburg-Lotaringiai-ház tagjaként. Magyar iskolákban tanult, a Magyaróvári Királyi Gazdasági Akadémián szerzett oklevelet, magyarnak tekintette magát. Szolgált az I. világháborúban, majd az 1918-19. évi forradalmakat követően bekapcsolódott a magyarországi politikába, később radikális fajvédő csoportokhoz csatlakozott. Érintett volt az 1925-ös frankhamisítási botrány során, ennek köszönhetően politikai súlyából jelentősen veszített. Bár hivatalosan nem számított trónörökösnek, mégis igényt tartott a magyar trónra, csak 1931-ben mondott le erről Habsburg Ottó javára. 1927 és 1944 között a magyar felsőház képviselőjeként tevékenykedett. 1955. július 12-án emigrációban, Buenos Airesben hunyt el. Hamann 1990. 43.

⁶⁵ Ugyanezen a napon Horthy részt vett a leventeház felavatásán is. Bagdi 2021. 38.

évektől kezdve. Hogy régebben hogy nézett ki Újfalu, elég, ha felemlítem, ahol a Tisza Kálmán szobor most áll, ott volt a nádfedelű községháza,⁶⁶ a bikaakol és a dutyi, most feljebb az 1873. évben épült egy emeletes községháza,⁶⁷ mely az Alföld egyik legszebb épülete. A mostani református iskola egy részén volt a Ferenc zsidó boltja, így hívta az egész falu mellette a Szabó Bálint-féle korcsma, a falu egyetlen vendéglője. A Diósi-féle telken beljebb a Pap Tamás szárazmalma. A járásbíróház telkén a Sebő ház volt, később átalakítva korcsmává, egyben tánc-tanítás is itt volt. A Zádor üzlete helyén volt a Szántó és Czirják ház, beljebb darálómalom. A Nyíri gőzmalom előtt volt a falu gödre. A főszolgabíróház helyén a Csiffy ház, mely korcsmává lett átalakítva, híres verekedő hely volt. A Szabó Károly telkén épült az Angol-Magyar Bank. A Lisztes Lajos telke egy részén volt a híres kőpince, a pincében volt a korcsma, a juhászok kedvenc tartózkodási helye, a pince előtt korlát volt csinálva, oda lettek a szamarak kötve, míg gazdája mulatott. A Kepes Lajos üzlete és a mellette fekvő épületek helyén szőlőskert volt.

Különösen az 1920-as évektől fejlődött Újfalu nagy mértékben. Nagyon sok szép és magánházak épültek, ami Újfalu fejlődését nagyban elősegítette. Újfalu

⁶⁶ A városháza-községháza polémiát több forráson keresztül lehet megvilágítani. A ma múzeum és könyvtárként funkcionáló egykoron „városházának” szánt épület elődje szintén a település központjában helyezkedett el, de meg sem közelítette az emeletes, új hivatal megjelenését. A régebbi városházának nevezett építményről a következő sorokat találhatjuk Berettyóújfalu jegyzőkönyvében: „A városháza újonnan építettni elkezdődött az 1835-ik esztendő Szent György havába, az azon esztendei előjárók megegyezéséből, szíves igyekezetekből, legfőképpen pedig akkori főbíró nemzeti Tóth János, hítes jegyző Lőrinczi János és városgazdája Király Sándor urak különös szorgalmatos igyekezetek által elkészült ugyanazon esztendő november havába. Főbíró Daróczy József és az akkori tanács szorgalmatos igyekezte alatt. Került kétezer két v[onás]cédula forintba. [...] Az új tanácsbázba a tanács első tanácsgyűlését tartotta az 1835-ik esztendő december 6-ik napján. Megnyitotta főbíró nemzeti Daróczy József úr a szobát és utána bement a tanács, bolott egymás köszöntése után, melyen jelen volt a nemes tanács név szerént nemesség főhadnagya n[eme]s Czirják András, esküdtársai n[eme]s Török Ferenc, n[eme]s Czirják Mihály, n[eme]s Csőreg András és n[eme]s Fónyad János.” MNL HBVL V.612.a 1. k. p. 331.; Gróf Széchenyi István a Debrecenben tartott Tiszaszabályozó Társulat közgyűlési ülésén vett részt, ahonnan 1847. szeptember 17-én tovább indult és aznap este érkezett Berettyóújfaluba, ahol a fentebb említett, régi városházán szállt meg, benyomásait naplójában rögzítette. A nemes gróf meglepetten tapasztalta, hogy a városháza közelében róla elnevezett gyógyszerár állt. „*Fahre über Derecske nach Berettyó Újfalu. Regen ☼ – Schlafen dort im Városház. Quel misère! – Mein Portrait in Lebensgröße – als patika Czégér.*” (Magyar fordításban: Derecskén át Berettyóújfaluig. Eső és – Városházán alszom. Micsoda nyomorúság! – Életnagságú portrém – mint patikacégér) SZIN VI. 637.; Még 50 évvel később Berettyóújfalu jegyzője, Kerekes Gyula is külön kiemelte a két épület közötti különbséget ünnepi beszédében. Bagdi – Török 2021. 71.

⁶⁷ Sándor 2008. 18.

nevezetesebb épületei: Postatávirda, vasútállomás, járásbíróság, főszolgabíróság, vármegyeháza, fő- és alispán lakással egyben a számvevőség, levéltár, gazdasági felügyelőség, államépítészeti hivatal, árvaszék, tanfelügyelőség, testnevelési felügyelőség, csendőrség, katonaság, pénzügyőrség, kórház, napközi otthon, Berettyó Vízszabályozó Társulat, népnevelési egyesület épülete, református árvagyermek háza. Azonkívül állami fiú polgári iskola, református polgári leányiskola, téli gazdasági iskola, iparostanonciskola, önálló gazdasági népiskola, református, [12] katolikus és *izraelita* iskola. Különbféle intézmények, testületek, cserkészcsapat, önkéntes tűzoltó egyesület, levente egyesület, magyar asszonyok nemzeti szövetsége helyi fiókja, úri kaszinó, gazdakör, iparosok és kereskedők köre, Hangya szövetkezet, 3 takarékpénztár, 2 gyógyszertár, gőzmalom, közbárányhid, mozi, vitézi szék, bőrgyár, cserépgyár. Van ezenkívül hetilapja, a „Bihar”.⁶⁸

Háziipar, mint ilyen felemlítendő a kosárfonás, szövés, egyszerű házi gazdasági eszközök készítése a mindennapi szükségletekhez.

Újfalu fejlődésével szép és számos kereskedéseket nyitottak egyes kereskedők. Úgy berendezéssel és kiállításával akár melyik városi kereskedéssel versenyezhet.

Berettyóújfalu vásárai nagyon híresek lettek az egész országban, egy-egy nagyvásár alkalmával a vásárra ideutazott kereskedők nagyrészt Budapest adja.⁶⁹ Híresek az állatvásárai, nagyon sok idegen kereskedő állítja, hogy Berettyóújfalu község nagyvásárára vetekedik a debreceni híres nagyvásárral. De nem csak az állatvásárára híres, hanem a baromfivásárára is. Idegen teherautók viszik úgy a baromfiakat, mint a többezerre vásárolt tojást is a városokba.

Amilyen rohamosan fejlődött Berettyóújfalu az építkezéssel, annál inkább hátramaradt a világítással. Régebben évek hosszú során át az utcákon egyáltalán nem volt világítás, csak később a főutca egy-egy sarkán állítottak fel egy-egy

⁶⁸ A Bihar című hetilap első száma 1927. január 6-án jelent meg. Barcsay Károly, mint felelős szerkesztő, Nadányi Zoltán pedig mint főmunkatárs vett részt az újság körüli munkálatokban. Működését 1938. április 2-án az alispán beszüntette. Kilián 1981. 361–362. Berettyóújfalu dualizmus- és Horthy-kori sajtótörténetének vázlatához ld. Szőke 2022. 84–91.

⁶⁹ Berettyóújfalu 1868-ban évi 4 országos vásár tartására kapott jogosultságot, melyeket február első csütörtökén, április 24-én, augusztus 15-én és az október 9-ét megelőző hét csütörtökén tartották. V. Szathmári 2011. 100.

petróleumlámpát, mely legtöbb alkalommal csak füstölt, de nem világított. Érdekes, igaz, hogy régen történet, ugyanis, amikor a képviselőtestületi gyűlésen szóba jött a világítás kérdése, voltak egyes képviselőtestületi tagok, kik azt mondták, hogy éjjel minek az a világítás, rendes ember végezze el dolgát estig, menjen haza, a világítás csak a korcsmából hazajövőknak, az éjjeli csavargóknak kell, meg akik a szeretőjükhöz mennek. A falu, a petróleum világítása után acetylén világítással lett ellátva, később acetylén helyett már villannyal lett pótolva, mely nem csak egyes házakba lett bevezetve, hanem Berettyóújfalu összes utcáiban, sőt éjjel-nappali állandó villanyvilágítás van. Az utcáknak villannyal való világítását eleinte a helybeli villanygyár adta, most Debrecenből van kivezetve, sőt ma már éjjeli és nappali iparáram is van.

Sajnos, régebben a világítással egy testvér volt az utcán való járda. Az utcákon való közlekedés az őszi esőzések alkalmával úgy a gyalog, mint tengelyen való járás, szinte életveszélyes volt, rettenetes sáros utcája van Berettyóújfalunak, mint minden [13] alföldi községnek. Járdája egyáltalán nem volt, későbbben a járda építését egy szál deszkapallóval kezdték meg. Későbbben Berettyóújfalu fejlődésével, már négyszögletes kővel cserélték ki, sőt későbbben már cementjárdával vannak ellátva a községnek a mellékutcai is. A főutcán már aszfaltjárda van, így most már akármilyen esőzések is vannak az utcákon, az állandó csizma helyett még laccipőben is járhatnak. Berettyóújfaluban a forgalmas utcákon az eddig itt is járhatatlan szekérút már ki van kövezve, sőt a főutcán véges-végig nemcsak portalanítás, hanem tartósság szempontjából apró kockakővel van megépítve az úttest ezzel is városias jelleget kapott Berettyóújfalu.

Berettyóújfalu nagyközség neve világhírű lett a 12^{1/2} kilométer nyílegyenes hosszú Földes községgel összekötött közlekedési úttal, a betonnal megépített úttest az autó sebességének a kipróbálására lesz építve, ide jönnek a világ autósai. Ezek után óriási forgalma lesz Berettyóújfalunak, egymás után épülnek majd a szállodák, a garázsok, az autó javítására szükséges műhelyekkel. Sőt még az is megtörténhetik, hogy különféle gyárak itt autólerakatokat állítanak fel eladás szempontjából. Igen, Berettyóújfalu ezzel, mint egyedülálló nyílegyenes úttal dicsekedhetik, neve be lesz írva a világ minden nemzetének a közlekedési könyvébe.

Berettyóújfalu dicsekedhetik a millenniumi, Kálvin, Kossuth tereiről, mely helyeken a millenniumi emlék, obeliszken a sas, Tisza Kálmán szobor és a hősök szobra van elhelyezve. Dicsekedhetik a templom előtti süllyesztett, szépen kezelt, vaskerítéssel ellátott parkkal, az 1933-ban felállított országzászlójával,⁷⁰ üdülés szempontjából padokkal ellátva, hetenként ottan cigányzene, a templommal szemben pedig katonazene játszik.

Berettyóújfalu dicsekedhetik továbbá a vármegye tisztviselőtelepével, melyhez hasonló csonka országunkban sehol nincsen.

Amikor Berettyóújfalu a vármegye székhelye lett, a vármegyei tisztviselők családjaik részére lakást kerestek, kiadó lakás nagyon kevés volt, így nem lehetett válogatni, kénytelenek voltak nagyon egyszerű lakással beérni, csak hogy kaphassanak. Hogy milyen lakása volt többek között a vármegye egyik főtisztviselőjének, elég ha ismertetem. Volt kétszobás lakása az udvarban, hátul az egyik padlós, a másik szoba földes, konyha-kamara egy helyiségben, az udvarban temérdek parkány volt, a földes szoba falát átfúrták, így be is jártak, ezek után a nyomorúságos lakás mellett még védekezni is kellett.

Látva az ilyen nyomorúságos lakás hiányát,⁷¹ a törvényhatósági [14] közgyűlés elhatározta, hogy a tisztviselők részére megfelelő lakást építtet s ezért a vármegyei tisztviselő fizeti a lakása után járó megfelelő lakbért.

A tisztviselők részére rövid időn belül építtetett 19 lakóház, minden kényelemmel ellátva mintha városban lakna, sőt minden lakóházhoz megfelelő földterület is lett adva, mely virágos, gyümölcsös és veteményeskert is lehetett. A nagy nyomorúságból boldogság, öröm lett, nem kellett félniük, hogy mikor emelik a lakbért, úgy érezték magukat, mintha sajátjuk lenne. Kevés idő elteltével, mindenki igyekezett lakását minél szebbé tenni, versenyeznek, hogy kinek van a legszebb virágos kertje, mely az utcára van. Kinek legyen a legszebb gyümölcsöse, ki küldjön fel a hetipiacra minél hamarabb eladás végett friss zöldséget, jó áron eladva.

⁷⁰ Ld. 35. számú lábjegyzet.

⁷¹ 1920 júniusában történt az első nagyobb létszámú szervezett áttelepítés a köztisztviselők körében Nagyváradról Berettyóújfaluba. Az egyébként is fennálló lakáshiányt fokozta a hivatalnokok elhelyezésének kérdése. Bagdi 2021. 24–27.

Berettyóújfaluba jövő idegenek szívesen jönnek a tisztviselőtelepet megnézni s egyben gyönyörködnek, sőt sokan vannak, akik irigylük is, igazságuk van.⁷²

Berettyóújfalu dicsekedhetik a minden tekintetben, a mai kor igényeinek megfelelő modernül épült és berendezett vármegye kórházával, ahol gyógyulás végett a betegek részére minden kényelem megadatik. A betegek nyugodtan jönnek gyógyulás szempontjából a kórházba, amikor látják, tapasztalják, hogy a kórház orvosai az orvosi tudomány magaslatán állnak, mert mindent elkövetnek, hogy az ő betegek meggyógyuljanak. Kár, hogy a vármegye kórháza kevésszámú betegek befogadására lett felépítve.⁷³

Berettyóújfalu dicsekedhetik az úgynevezett napközi otthonra, mely országunk egyik legszebben berendezett napközi otthona, úgy a beteg felnőtteknek, mint a beteg gyermekek gyógyulási helye. Külön vannak a felnőttek, külön a szegény gyermekek, kik teljes napi ellátásban részesülnek. Egyik legszebb intézménye az egészségi ügyének, amikor az orvostudomány segítségével a betegekben lappangó veszedelmes kórnak a további terjedését, a kellő ápolás és megfelelő koszt mellett, megtudják akadályozni.⁷⁴

Berettyóújfalu dicsekedhetik úgy a sorkatonaság, mint a tiszték részére épült laktanyájával, kaszárnyájával. A laktanya mindenféle épülettel ellátva, a mai kor igényeinek teljesen megfelelő.⁷⁵

⁷² 1926 szeptemberében, az építkezési munkálatok befejeztével költözhettek be a Berettyóújfaluba áthelyezett tisztviselők. A biharmegyei tisztviselők telepe. Budapesti Hírlap, 46. (1926) 220. 1926. szept. 29. 7.

⁷³ A Gróf Tisza István Közkórház 1928. október 28-án nyílt meg Berettyóújfaluban. Igazgató-főorvossá dr. Böszörményi-Nagy Gézá, egyetemi magántanárt neveztek ki, a sebészeti, valamint a szülészeti osztály főorvosa dr. Fényes Pál lett. A kórház körzetébe Bihar vármegye 40 községe tartozott, melynek összlakossága meghaladta a 110 000 főt. 1928-ban 106 darab kórházi ágy állt az intézmény rendelkezésére, 1937-ben ez a szám 147-re nőtt. Nagy 1938. 266–280. Dr. Böszörményi-Nagy Géza és dr. Fényes Pál rövid életrajzát legújabbban a Bihari Múzeum időszaki kiállítása mutatja be. Sorsfordítók időszaki kiállítás.

⁷⁴ A Biharmegyei Tüdővész Ellen Védekező Egyesület tartotta fenn napközi otthonát, melynek keretében főként szegénysorsú, TBC-vel fertőzött gyermekek ápolását és táplálását végezték. Az egyesület 4 szobát a kórháznak, ahol felnőtt tüdőbetegeket helyeztek el. Gazdig 1938. 264.; Nagy 1938. 278.; Bartha 2011. 65.

⁷⁵ A minisztertanács 1921-ben hagyta jóvá a berettyóújfalui honvédlaktanya építésének költségvetését, azonban a tényleges munkálatok csak 1923-ban kezdődtek el. Az ünnepélyes átadásra 1924.

Ide jönnek a bihari fiúk jókedvvel, hogy katonai kötelezettségüknek eleget tegyenek, innen írnak a szeretőjüknek, hogy „*nincsen semmi bajunk, a feljebbvalóink jól és szépen bánnak velünk, apánknak nevezzük, a menázsi jó, így bát jól élünk, szép [15] a katonai élet, no de azért ne bússulj, majd letelik ez az esztendő s akkor hazamegyek. Légy büszke, hogy katona volt a szeretőd.*”

De innen is mennek majd velünk együtt, amikor az elrabolt magyar testvéreink területét visszaszerezzzük.

Berettyóújfalu dicsekedhetik, hogy esteli időben óráját villanyvilágítás mutatja. Azzal is dicsekedhetik, hogy a református templomban az esteli istentiszteletet a villany fénye mellett tartják meg.

Berettyóújfalu dicsekedhetik régiségekkel, ilyen az úgynevezett herpályi pajszdudor, mely találtatott a Tardy tanyán, a Krisztus utáni III. század utolsó feléből, a rómaiak idejéből, arany és ezüstből készült vadállatok viaskodnak. A dudora egyike a legszebb és értékesebb régiségnek, hazafias szempontból be lett adva a Nemzeti Múzeumba, 1859. évben. (Fényképét kívánságra bármikor megmutathatom.) Azonkívül találtatott a 7 domb megásása alkalmával sok fegyver, kard, lándzsa, zabola, lovas csontváz, mely szintén a Nemzeti, nagyváradi és debreceni múzeumoknak lett beadva.

Berettyóújfalu különösen dicsekedhetik azzal, hogy városok mellőzésével az OTI⁷⁶ Berettyóújfaluban épít egy nagy költséggel bérházat, mintegy 210.000 P befektetéssel.⁷⁷

Berettyóújfalu dicsekedhetik villanyerővel hajtott új orgonájával, mely a tiszántúli egyházaknak egyik legszebb, legnagyobb, sok szólammal ellátott orgonája.

Berettyóújfalu dicsekedhetik azonkívül állami polgári fiú és református polgári leányiskolájával, a templommal szemben épült szépen berendezett emeletes központi fiú és leány elemi iskolájával.

október 3-án került sor, később felvette Esze Tamás nevét. Bagdi 2021. 20–21. A berettyóújfalusi magyar királyi honvédlaktanyához ld. Sándor – Török 2011. 57.

⁷⁶ Országos Társadalombiztosító Intézet

⁷⁷ Végül a Belügyminisztérium nem hagyta jóvá a berettyóújfalusi bérház-építést. Nagy ostrom indult az OTI és MABI heverő tőkéért. Az Est, 28. (1937) 41. 1937. febr. 20. 5.

Berettyóújfalu dicsekedhetik a 25 éves Hangya szövetkezettel, mely szövetkezet országunk egyik legnagyobb szövetkezete, aranyserleggel volt kitüntetve a központjától.

Berettyóújfalu dicsekedhetik a Csonkatornyáról, mely országunk egyik legrégebb építkezése, mutatja ezt különösen a tégláknak nagysága és amellet; a lapossága. Építkezése kétféleképpen történehetett. 1.) deszköz közzé rakott téglá, közzé oltatlan meszet tettek, ha a megfelelő magasság elkészül, úgy vizet öntöttek rá. 2.) deszka közzé rakott téglá, közzé oltott meszet öntöttek, mintkét építkezéssel a téglák egygyé lettek, egyáltalán nem lehet a falból egy egész téglát kivenni. A második torony életveszélyessé vált az lebontatott, az 1839. évben készült orgona alapja a Csonkatorony téglájából van kirakva.

Berettyóújfalu most még dicsekedhetik azzal, hogy csonka [16] Bihar vármegye székhelye lett, s erre az alkalomra szép vármegyeháza épült, különösen gyönyörű a nagy közgyűlési terem, melynek falait híres festők festményei díszítik.⁷⁸ De dicsekedésünk ne tartson sokáig, hogy Berettyóújfalu továbbra is a vármegye székhelye legyen, adja meg a jó Isten, hogy minél hamarabb Nagyvárad legyen vármegyei székhely. Úgy Bihar ismét a régi nagy lesz, öröm, boldogság fog a lakosságra szállni a nagy Biharországban. Ha a csonka Magyarországon levő ilyen népességű községeket összehasonlítjuk Berettyóújfaluval, egyet se találunk olyat, mely az idők elteltével oly rohamosan fejlődött község volna, mint Berettyóújfalu: maholnap városias kinézése lesz, de azért Berettyóújfalu maradjon továbbra is nagyközségnek.

Szomorú csapás érte Berettyóújfalut az 1888. év március 13-án. Az újonnan elkészített két part között rendes mederben folyó Berettyó víz a hirtelenül beállott tavaszi nagy olvadás alkalmával a hegyeken levő nagy hóolvadással óriási nagy vízáradást idézett elő. A szentpéterszegi oldalon gátszakadás történt, vagy elvetemült ember a töltést kivágta, így rövid idő alatt hatalmas vízáradat

⁷⁸ Az áttelepült tisztviselők kezdetben a községházán dolgoztak, a trianoni békeszerződés átmenetiségében bízza azonban nem fogták hozzá azonnal egy önálló vármegyei intézmény létesítéséhez. Végül 1924-ben született meg ez a döntés, melynek eredményeképpen 1925 szeptemberében adták át a vármegyeházát. Bagdi 2021. 21. A vármegyeháza építéseinek körülményeihez ld. Sándor – Török 2011. 57–58.

zúdult Berettyóújfalura, melynek környéke sík tenger lett. Hogy milyen nagy volt a Berettyóújfalut körülvevő és vízzel elöntött terület, elég, ha felemlítem, hogy a Herpályról a faluba való bemenetel dereglyéken bonyolítottatott le. Sőt kikötője is volt, az egyik, az Alispán kapuja, a másik a főszolgabíró kapuja volt, mint legmagasabb hely. A vasút felé az egyik kikötő a Nyíri István malma, a másik a vasúti töltés volt. Berettyószentmárton és környéke el volt zárva a Berettyóújfaluba való bemenetelre. Érdekes megemlíteni, a közlekedés lebonyolítására az öreg Nyíri István okleveles gépészmérnök, malomtulajdonos, gőzzel hajtott hajót készítette, melynek rendes hajójárata volt a vasúti állomáshoz és vissza. Megemlítem még azt is, hogy a katonai sorozó bizottság Bakonszegig hajón tette meg az utat s onnan Bihartordára kocsin mentek. Az árvíz alkalmával sok ház összeomlott.⁷⁹

Hála Istennek tűzvész nem pusztította Berettyóújfalut.

Nehéz világot élünk – írja az apám, Tardy Sándor, feljegyzéseiben megemlíti, vajon lesz-e valaki, ki szerény feljegyzéseimet érdeklődéssel olvassá. Igen kértem a Szentlélek Isten segítségét, elolvastam. Többi adatokkal együtt nyilvánosságra hozta, néhai Tardy Sándornak igaz kegyelettel emlékező fia

Tardy György

⁷⁹ Az 1888-as nagy árvíz története kapcsán érdemes kihangsúlyoznunk, hogy a rendkívül szélsőségesnek tartott Berettyó folyót az 1855-ös árvíz után kezdte el szabályozni az 1853-ban alakult Berettyó-Sárréti Szabályozási Társulat. A szabályozási munkálatok 1865-ig eltartottak, s a Berettyó társulat csak az 1865. május 10-ei közgyűlésén jelentette be, hogy az „*Ó-Berettyó nagysárréti kiágazása el lett kötve, s a Berettyó egész vízteste a nagysatornába, s ezen keresztül a Sebes-Körösbe be lett kötve.*” 1888. március 13-án a fővárosi lapok arról számoltak be, hogy a hirtelen olvadás következtében jeges árvíz öntötte el Berettyóújfalut. 1887. december végétől a rendkívüli nagy hideg hatására vastag jégréteg alakult ki a Berettyó folyón, és nagy mennyiségű hó esett a vízgyűjtőterületére. 1888. március 6–9. között a hirtelen beköszöntött meleg és az esőzések hatására az olvadás rohamosan megindult, s három napon belül a szabályozott szakaszon már az összes hidat elsodorta a jég és a kanyarulatokban, szűkületekben jégtorlódások keletkeztek. Berettyóújfalu és Biharkeresztes között szünetelt a vasúti közlekedés is, csak átszállással lehetett közlekedni. A folyó vízszintje olyan gyorsan emelkedett, hogy a töltésen átbukott víz elmosta a töltést és 3 szakadást idézett elő: a jobb parton Biharfélegyházán, Péterszegen, Berettyóújfaluban és a bal parton az esztári határban. Az eseményről nemcsak Tardy György emlékezett meg, hanem Nagy Márton (1860–1941) volt berettyóújfalui szolgabíró, aki például Szunyogh Lóránd főszolgabíróval, Tyll Gusztáv közigazgatási gyakornokkal, Szilágyi Zsigmond mérnökkel részt vett az árvízi védekezések irányításában. Korbely 1917. 27–139.; Dóka 1997. 186–210.; Nagy 2002. 29–34.

Források és irodalom

Közgyűjteményi források

Bihari Múzeum, Berettyóújfalú (BM)

III. Történeti Tárgyi Gyűjtemény

Gy. N. Gyarapodási Napló

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

E Magyar Kamara archívuma

213 Városi és községi pecséttel ellátott iratok

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára, Debrecen (MNL HBVL)

IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok

1. Bihar Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai

b. Közgyűlési iratok (Acta generalium congregationum)

12. Bihar és Hajdú vármegyei nemességi iratok levéltári gyűjteménye

a. Nemesi összeírások

101. Bihar Vármegye Bizottmányának iratai

b. Bizottmányi közgyűlési iratok

V. Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek

612. Berettyóújfalú nagyközség iratai

a. Feudális kori iratok

Kiállítás

Sorsfordítók – Életrajzok Berettyóújfalu múltjából. Időszaki kiállítás. Bihari Múzeum, Berettyóújfalu, 2023. Megnyitó: 2023. május 23. Kurátorok: Mezei Milán, Szőke Richárd Rajmond.

Nyomtatott források

Szalárdi János siralmas magyar krónikája. S. a. r., a bev. tan. és a jegyz. írta: Szakály Ferenc. Bp., 1980. (Bibliotheca historica)

SZIN VI.

Gróf Széchenyi István Naplói. VI. köt. Szerk. Vízota Gyula. Bp., 1939. (Magyarország újabtkori történetének forrásai)

Szendrey 1971.

Szendrey István: Hajdú-szabadságlevelek. Debrecen, 1971.

Thaly 1864.

Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok. XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbeli eredeti kéziratokból és régi szétszórt nyomtatványokból. Egybegyűjté s jegyzetekkel ellátta: Thaly Kálmán. I. köt. Pest, 1864.

TMÁO VI.

Török-Magyarkori Állam-Okmánytár. Szerk. és jegyz. Szilády Áron és Szilágyi Sándor. VI. köt. Pest, 1872. (Török-Magyarkori történelmi emlékek. Okmánytár VIII.)

Wesselényi II.

Wesselényi István: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. II. köt. 1707–1708. Közzéteszi: Demény Lajos, Magyar András. Bukarest, 1985.

Szakirodalom

Bagdi 2021.

Bagdi László: „A világ közepe” – Berettyóújfalu vármegyeszékhelyé alakulása 1920–1928. In: A Bihari Múzeum Évkönyve XXVI. Szerk. Sándor Mária. Berettyóújfalu, 2021. 7–52.

Bagdi – Török 2021.

Bagdi László – Török Péter: „Hazádnak rendületlenül”... Egy korszakos közszolga ünnepi beszédének margójára. In: A Bihari Múzeum Évkönyve XXVI. Szerk. Sándor Mária. Berettyóújfalu, 2021. 53–78.

Bartha 2011.

Bartha Ákos: Élet Berettyóújfaluban a dualizmustól a rendszerváltásig. In: Berettyóújfalu az újkőkortól napjainkig. Szerk. Kállai Irén. Berettyóújfalu, 2011. 50–78.

Bocsi – Gulyás 2023.

Bocsi Zsófia – Gulyás László Szabolcs: Berettyóújfalu településtörténete a középkorban. Berettyóújfalu, 2023.

Dóka 1997.

Dóka Klára: A Körös és Berettyó vízrendszer szabályozása a 18–19. században. (Egy táj átalakulása). Gyula, 1997. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 7.)

Emódi 2018.

Emódi János: Bihar megye nemes családjai a római katolikus, református és evangélikus anyakönyvek tükrében. C–É. II. köt. Nagyvárad, 2018.

Fogarassy 1975.

Fogarassy László: A Horthy-hadsereg bevonulása a Tiszántúlra. In: A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1973. Szerk. Dankó Imre. Debrecen, 1975. 221–241.

Gazdig 1938.

Dr. Gazdig József: Visszapillantás Bihar-vármegye egészségügyének 12 esztendejére (1926–1937). In: Bihar vármegye. Szerk. Nadányi Zoltán. Bp., 1938. 261–265. (Magyar városok és vármegyék monográfiája 25.)

Gottreich 1955.

Gottreich László: A bihari nép harca 1703-1704-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 2. (1955) 3–4. 92–133.

Hamann 1990.

Hamann, Brigitte: Habsburg Lexikon. Bp., 1990.

Hatos 2021.

Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság története. Bp., 2021.

Kempelen 1931.

Kempelen Béla: Magyar nemes családok. X. köt. Bp., 1931.

Kilián 1981.

Kilián István: Adatok Berettyóújfalu közoktatás-, könyvtár- és sajtótörténetéhez. In: Berettyóújfalu története. Szerk. Varga Gyula. Berettyóújfalu, 1981. 339–378.

Kolozsvári 2011.

Kolozsvári István: Köztéri és épületdíszítő műalkotások, emlékhelyek. In: Berettyóújfalu az újkőkortól napjainkig. Szerk. Kállai Irén. Berettyóújfalu, 2011. 142–149.

Korbely 1917.

Korbely József: A Körösök és a Berettyó szabályozása és vízjárása. Vízügyi Közlemények, 7. (1917) 1. 1–150.

Lengyel Katalin: Adattár az úrbéri tabellák birtokos nemességéről. In: Bihar vármegye az úrbérrendezés idején. Szerk. Ifj. Barta János – Papp Klára. Debrecen, 2005. 295–382.

Sz. Máthé 1975.

Sz. Máthé Márta: Rómer Flóris bihari munkássága (A bihari útinapló). In: A Déri Múzeum Évkönyve 1974. Szerk. Dankó Imre. Debrecen, 1975. 283–346.

Mészáros 2017.

Mészáros Kálmán: A Váradi járás katonaállítása a Rákóczi-szabadságharcban. I. A járás települései. In: „Őrizzük Váradot...” Nagyvárad és Bihar vármegye története a kora újkorban. Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad, 2017. 69–116. (Tanulmányok Biharország történetéről 4.)

Mészáros 2021.

Mészáros Kálmán: A Váradi járás katonaállítása a Rákóczi-szabadságharcban. II. Tisztek és altisztek. In: „Az Várad dolga legnagyobb...” Váradi és partiumi nemesek, katonák és tisztségviselők a kora újkorban. Szerk. Oborni Teréz és Rácz Balázs Viktor. Nagyvárad, 2021. 119–182. (Tanulmányok Biharország történetéről 9.)

Mészáros 2023.

Mészáros Kálmán: A váradi járás katonaállítása a Rákóczi-szabadságharcban. III. Legénység. In: „...munkálkodom is örömet én Várad építésén és megtartásában” Várad és Bihar vármegye a kora újkorban. Szerk. Oborni Teréz és Mátyás-Rausch Petra. Nagyvárad, 2023. 65–144. (Tanulmányok Biharország történetéről 11.)

Nadányi 1938.

Nadányi Zoltán: A világ közepe. In: Bihar vármegye. Szerk. Nadányi Zoltán. Bp., 1938. 462–467. (Magyar városok és vármegyék monográfiája 25.)

Nagy 1865.

Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. köt. Pest, 1865.

Nagy 1938.

Dr. Nagy Géza: Bihar-vármegye Gróf Tisza István közkórházának első tíz esztendeje. In: Bihar vármegye. Szerk. Nadányi Zoltán. Bp., 1938. 266–280. (Magyar városok és vármegyék monográfiája 25.)

Nagy 2002.

Nagy Márton: Sárréti társas élet (a XIX. század nyolcvanas éveiből). Vál. Kocsis Csaba. Berettyóújfalu, 2002. (Bihari Füzetek 16.)

Nyakas 1981.

Nyakas Miklós: Berettyóújfalu politikai és társadalmi élete a polgári korban. In: Berettyóújfalu története. Szerk. Varga Gyula. Berettyóújfalu, 1981. 299–322.

Nyakas 1998.

Nyakas Miklós: Berettyóújfalu Napja – május huszonhárom. Szerk. Kocsis Csaba. Berettyóújfalu, 1998. (Bihari Füzetek 3.)

Oborni 2013.

Oborni Teréz: Az Erdélyi Fejedelemség állama és politikai berendezkedése. Korunk, 24. (2013) 3. 8–16.

O'sváth 2009.

O'sváth Pál: Bihar vármegye Sárréti járás leírása. Kiad. elők. bev. tan. ell. Seres István. Bp., 2009. (A csengerújfalusi O'sváth és vele rokon családok története, dokumentumai és írásai)

Perczel 2019.

Perczel Olivér: Bihar megye román megszállása 1919–1920. Új Nézőpont, 6. (2019) 4. 93–109.

Reiszig 1901.

Ifj. dr. Reiszig Ede: Bihar vármegye története. In: Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk. Borovszky Samu. Bp., [1901.] 455–582. (Magyarország vármegyéi és városai)

Romsics 2005.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 2005.

Rosonczy 2018.

Rosonczy Ildikó: Görgei orosz fogságával kapcsolatos dokumentumok. Hadtörténeti Közlemények, 131. (2018) 1. 121–137.

Rosonczy 2019.

Rosonczy Ildikó: Egy 1849. augusztus 20-ai Rüdiger-level előzményei és eredménytelensége. Hadtörténeti Közlemények, 132. (2019) 1. 159–178.

Rosonczy 2021.

Rosonczy Ildikó: Paszkievics tábornagy és a hadtörténész Menykov az 1849-es magyar hadjáratról. Hadtörténelmi Közlemények, 134. (2021) 2. 349–381.

Sándor 2008.

Sándor Mária: „Séta a faluvárosban” – Berettyóújfalu egykor és ma. Berettyóújfalu, 2008.

Sándor – Török 2011.

Sándor Mária – Török Péter: Adatok Berettyóújfalu két világháború közötti infrastrukturális fejlődéséhez. In: Bihar vármegye a múlt időben/Comitatul Bihor in timpul trecutului. Szerk. Varjasi Imre. Debrecen, 2011. 53–70.

Seres 2003.

Seres István. „Az aradiak harca a komádiakkal” – Egy szerb népballada történelmi háttere és Szunyogh György kuruc főkapitány aradi fogsága 1704–1706-ban. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2002-2003. Szerk. Sz. Máthé Márta – Magyarai Márta. Debrecen, 2003. 135–170. (A Debreceni Déri Múzeum kiadványai LXXXVI.)

Seres 2007.

Seres István: Szunyogh György, a bihari hajdúvárosok főkapitánya, 1703–1704. In: A Tiszántúli Történelmi Társaság Közleményei 2. Szerk. Pozsonyi József. Debrecen, 2007. 39–56.

Seres 2009.

Seres István: A bihari hajdúvárosok a Rákóczi-szabadságharcban. Hadtörténelmi Közlemények, 122. (2009) 2. 392–441.

Sudár 2015.

Sudár Balázs: A váradai török tartomány első évei (1660–1665). In: „Várad, Erdély kapuja...” Nagyvárad történelmi szerepe a fejedelemség korában. Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad, 2015. (Tanulmányok Biharország történetéről 2.)

B. Szabó 2019.

B. Szabó János: Erdély tragédiája 1657–1662. Bp., 2019.

V. Szathmári 2011.

V. Szathmári Ibolya: Népélet a Berettyó mentén a XVIII–XX. században – gazdálkodás, kereskedelem, kézművesség, viselet, táplálkozás. In: Berettyóújfalu az újkőkortól napjainkig. Szerk. Kállai Irén. Berettyóújfalu, 2011. 96–115.

Személyi Adattár 1938.

Bihar vármegye. II. rész. Szerk. Nadányi Zoltán. Bp., 1938. (Magyar városok és vármegyék monográfiája 25.)

Szendrey 1968.

Szendrey István: Egy alföldi uradalom a török hódoltság után. Bp., 1968.

Szőke 2022.

Szőke Richárd Rajmond: Adalékok Berettyóújfalu sajtó- és választástörténetéhez – Az 1922-es helyi nemzetgyűlési választás. In: A Bihari Múzeum Évkönyve XXVII. Szerk. Török Péter. Berettyóújfalu, 2022. 83–130.

Szőke – Szűcs – Török 2022.

Szőke Richárd Rajmond – Szűcs Endre – Török Péter: A táj és az ember - Herpálytól a faluvárosig. A Bihari Múzeum régi/új állandó kiállítása. In: Történelmi Múzeológiai Szemle 20. Szerk. Ihász István – Pintér János. Bp., 2022. 227–231.

Sajtótermékek

Az Est

Bihar Népe

Bihari Újság

Budapesti Hírlap

Budapesti Közlöny

Falusi Gazda

Sárrét

Vadász- és verseny-lap

The origins, history, and development of Berettyóújfalu

The Yearbook of the Bihari Museum, as usual, publishes manuscripts dealing with the history, ethnography, literature history, folk art, and fine arts of Berettyóújfalu and Bihar County. Editors do not often depart from this philosophy to ensure that the latest research results are included in each volume. Hereby, we present an exception that proves the rule. In our opinion, the significance of this publication goes far beyond the scope of local history. György Tardy published his brief summary of local history in 1937, which has been referenced several times over the decades. Nevertheless, the work is difficult to access, and even the public collections of Berettyóújfalu do not have an original copy. Although most of the data and ideas in the publication have become obsolete, we can still consider this booklet an indispensable resource for anyone interested in the history of Berettyóújfalu. This is why the staff of the Bihari Museum decided to reprint this text to make it easier to access. Of course, they supplemented it with the research results and literature references of the period since the work was first published.

Török Péter

Mi jöhet még?

Beszámoló a Bihari Múzeum 2022. évi tevékenységéről

2021 második felében azt gondolhattuk, hogy túl vagyunk két nagyon nehéz éven, amelyet a világjárvány okozott, és lassan, de biztosan visszatérhetünk arra az útra, amelyet elterveztünk. 2021. augusztus 20-án ismét megnyitotta kapuit a múzeum, egy új állandó kiállítással csábítva vissza a látogatókat az intézménybe. Bizakodva fordultunk rá a 2022. évre, nagy terveket szöve olyan munkafolyamatokról, amelyek szintén több évtizedes hiátust kívántak pótolni. A kezdeti optimizmusnak az Ukrajna területén kitört háború vetett véget, amely bénítólag hatott az egész országra, és ezen belül a múzeumügyre is. A Bihari Múzeum sem kerülhette el az újratervezést, komoly átütemezést igényelt tőlünk a második félév, illetve a finanszírozási kérdések egyre növekvő nyomása, amely a kulturális szférára nehezedett. Mindentől függetlenül az intézmény 2022-ben sem ült ölbe tett kézzel, a lehetőségekhez képest újra erőn felül teljesített.

Rendezvények

A múzeum által szervezett rendezvények 2022-ben összesen 1529 főt vonzottak, amelyek közül kiemelkedett a Múzeumok Éjszakája és a Kutatók Éjszakája program. Mindkét napon olyan kínálattal készült az intézmény, amelyből minden korosztály kedvére válogathatott. Ebben az évben is sikerült megszervezni a Honismereti Tábort, ahol egy lelkes, érdeklődő csapat jött össze és merült el a múzeumi munkafolyamatok rejtelmeiben. Emellett a jeles ünnepeken családi napoknak adott otthont az épület, valamint tudományos konferenciák keretében tudták az érdeklődők tudásukat gyarapítani.

A Bihari Múzeum rendezvényei 2022-ben

- 2022. február 26.: Nyeregre fel! élményszombat (farsang)
- 2022. március 12.: Nyeregre fel! élményszombat (március 15.)
- 2022. március 28.: A virtuális kalendáriumtól az adatvizualizációig – A helytörténet-kutatás lehetőségei az online térben (konferencia)
- 2022. április 16.: Nyeregre fel! élményszombat (húsvét)
- 2022. május 21–22. Múzeumok Majálisa, Budapest
- 2022. május 25.: A margittai fazekasság című időszaki kiállítás nyitó ünnepsége
- 2022. június 25.: Múzeumok Éjszakája
- 2022. augusztus 1–5.: Honismereti tábor
- 2022. augusztus 20.: Nyeregre fel! élményszombat (államalapítás ünnepe)
- 2022. október 1.: Kutatók Éjszakája
- 2022. október 3.: Zsidósorsok a Partiumban című konferencia
- 2022. október 7.: Helytörténeti vetélkedő középiskolások részére
- 2022. október 13.: A Bihari Múzeum évkönyve XXVII. című kötet bemutatója
- 2022. október 17.: A II. világháború berettyóújfalui és berettyószentmártoni áldozatainak emléknapja
- 2022. november 11.: Az I. világháború hősi áldozatainak emléknapja
- 2022. december 5.: VIII. Bihar kutatás konferencia

Múzeumpedagógia, speciális foglalkozások, IKSZ és önkéntesség

A Bihari Múzeum 2022-ben is 47 foglalkozással várta a különböző korcsoportokhoz (óvodás, alsó és felső tagozatos általános iskolások, középiskolások) tartozó gyermekeket, akik a múzeumpedagógiai foglalkozásokon keresztül sajátíthatták el még jobban azt a tudást, amelyet az intézmény a működése közel ötven éve során felhalmozott. A foglalkozások nem frontális előadásokból állnak, hanem könnyed, játékos formában próbálják meg az adott témához kapcsolódó ismereteket átadni. Fontos szempont, hogy minden esetben a gyermekek bevonására

törekednek a múzeum munkatársai, ezzel hozva közelebb a régebbi korok emlékét. Törekszünk arra, hogy ne avított, poros, haszontalan tudással gazdagodjanak a csoportok, hanem olyan – akár újra divatba jövő – ismereteket szippanthassanak magukba, amelyek még dédszüleink, nagyszüleink idejében szerves részét képezték a mindennapoknak. Ezek az elemek egy természetközelibb, örökségünket óvó életvitelt tárnak a gyermekek elé, akik a felidézett „hétköznapi fogásokkal” olyan új ismeretekre tehetnek szert, amelyek alkalmazkodóbbá tehetik őket napjaink kihívásokkal teli időszakában.

A Bihari Múzeum mindig jelentős számú foglalkozást tartott a bihari térségben, és ez nem történt máshogy 2022-ben sem. Összesen 43 alkalommal kérték fel kollégáinkat, akik 1884 gyermekkel találkoztak és foglalkoztak. Egy tucat foglalkozást Berettyóújfalu határain kívül tartottak, a fent említett négy korosztály számára. Jól látható, hogy ez egy olyan tudásátadási forma, amely ismert és elismert a közoktatásban is, egyre többször keresik meg a múzeumot, hogy újabb és újabb alkalmakra kérjék fel munkatársainkat.

A Bihari Múzeum évek óta támogatja a vakok és gyengénlátók megyei szervezetét, helyet biztosítva az egyesület fogadóóráinak. Ez az együttműködés nyújt lehetőséget arra, hogy a Berettyóújfalu környéken élő egyesületi tagoknak ne kelljen Debrecenbe utazni ahhoz, hogy ügyeiket el tudják intézni.

Örömünkre szolgál, hogy olyan szervezetek, intézmények is ellátogatnak hozzánk, akik fogyatékossgal élő személyeknek, speciális nevelési igényű gyermekeknek nyújtanak támaszt. A múzeumi szféra nagy kihívása, hogy minden állampolgár számára elérhetővé tegye a kulturális „szolgáltatást”, a hozzánk látogatók egytől egyig élményekkel gazdagon távozzanak tőlünk. Az évekre visszanyúló ismeretség és kapcsolat jól példázza, hogy a Bihari Múzeum ezt a területet kiemelt fontossággal kezeli, a kulturális alapon szervezett kapcsolódási lehetőségeket egyre több segítő intézmény veszi igénybe. 2022-ben tíz alkalommal 87 honfitársunk látogatott el múzeumunkba.

A Bihari Múzeumba látogató segítő intézmények

- Vakok és Gyengénlátók Hajdú-Bihar Megyei Egyesülete: 5 alkalom
- Csiga-ház Szociális Szolgáltató Intézmény: 1 alkalom
- Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény: 2 alkalom
- Segítő Kezek Szociális Szolgáltató Központ és Gyermekejóléti Szolgálat: 1 alkalom
- Vakok és Gyengénlátók Békés Megyei Egyesülete: 1 alkalom

Amióta bevezették az iskolai közösségi szolgálatot, amely szerint az érettségi előfeltétele 50 óra segítő munkavégzés, azóta a Bihari Múzeum minden évben több középiskolás diákot is fogad. Nem történt ez máshogy 2022-ben sem, amikor egy új megállapodás mellett – amit a Beregszászi Pál Technikummal (Debrecen) kötöttünk – 11-en választották intézményünket, hogy részben vagy egészben nálunk töltsék le a közösségi szolgálatot, amely során 317 órában ismerkedtek meg a közgyűjtemény munkafolyamataival.

Önkéntesek a múzeumban. Ez nem valami amerikai vagy nyugat-európai film címe, mára már a Bihari Múzeum is elmondhatja magáról, hogy van egy kicsiny, de lelkes társaság, amely szabad idejét feláldozva segíti a muzeológusok munkáját. Legyen szó a rendezvények előkészítéséről, lebonyolításáról, vagy más természetű tevékenységről. 2022-ben összesen 39 órában támogatták munkánkat a csoport tagjai. Önkénteseinkre egész évben számíthattunk, amelyet ezúton is köszönünk nekik.

Oktatás és kutatóhely

A Bihari Múzeum csak közvetett formában kapcsolódik mind a középfokú, mind a felsőfokú oktatáshoz. Nincs állandó megbízása, felkérése egyik múzeumi alkalmazottnak sem óratartásra, csak alkalmi meghívásokról ejthetünk szót. Ilyen felkérésnek tett eleget Török Péter múzeumvezető is, amikor a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola hallgatói részére adatbázis-építés és levéltári ismeretek órán mutatta be a közgyűjtemények digitalizálási munkafolyamatait.

A múzeumokról általában mint kiállítóhely vagy a múzeumpedagógia jut először az emberek eszébe. Nagy ritkán még a kutatóközpont fedezhető fel a köztudatban, de mint kutatási helyszín csak elvétve jelenik meg az emberek gondolataiban. Pedig a múzeumok által őrzött műtárgyak a nemzeti emlékezet kézzelfogható megtestesülései, olyan emlékek, amelyek messze túlmutatnak egy-egy személy gondolati hagyatékán. Ezeket a tárgyakat ugyanúgy egy kutatás középpontjába lehet állítani, mint az iratokat vagy a könyvtári állományokat. Több mint 46 000 műtárgyat őriz a Bihari Múzeum, amelynek feltárása, feldolgozása és publikálása a munkatársak feladata. Ezen munkafolyamatok mellett szintén az intézmény dolga, hogy kutathatóvá tegye állományát a külső kutatók részére is. A múzeum igyekszik eleget tenni ennek a jogszabályi kötelezettségnek, kutatószolgálatot tart fent, amelyet 2022-ben 8 kutató vett igénybe, személyesen vagy elektronikus úton. Szorosan kapcsolódik ehhez a témához a múzeumi könyvtár működtetése a maga 8000 kötetével, amelyet jelenleg a munkatársak mellett csak a külső kutatók vehetnek igénybe. Ezen a felálláson kívánunk változtatni olyan formán, hogy a Sinka István Városi Könyvtár munkatársai segítségével a múzeumi könyvtári állományt hozzákapsoljunk a városi könyvtár anyagához, ezáltal kölcsönözhetővé, elérhetővé tesszük minden beiratkozott olvasó felé az eddig zárt rendszerben használt könyveket. Ez egy hatalmas vállalás, amihez idő kell, de a közös munka elkezdődött, ami reményeink szerint 2024-ben be is fejeződik.

A múzeumok a rendelkezésükre álló eszközökkel olyan tartalmakat készítenek, amelyek minden korosztály, minden társadalmi csoport számára élvezhetővé teszi a múzeumi tudáshalmaz befogadását. Gondolhatunk itt a kiadványok megjelenítésére, kiállítások készítésére és a tudományos ismeretterjesztés lehetőségeire. 2022-ben több alkalommal éltünk a könnyedebb hangvételű előadások, bemutatók alkalmazásával, amelyek iskolákban, gasztronómiai fesztiválokon, ismeretterjesztő rendezvények keretében hangzottak el. Érdemes kiemelni társintézményeink programjaihoz történő csatlakozásunkat, vagy a helyi gimnázium tanulóinak tartott rendhagyó történelem óráinkat, amelyeket 288-an hallgattak meg.

- Mezei Milán: Szentmártoni betyárok története. Tájak-Házak-Ízek Fesztiválon II. Szász-tanya. 2022. szeptember 24.
- Mezei Milán: Berettyóújfalu és Bihar vármegye a 19. században. – rendező történelemóra a BSZC Arany János Gimnázium 11. A osztályával. 2022. október 14.
- Mezei Milán – Szőke Richárd Rajmond: A raktár kincsei – exkluzív gyűjteménybemutató a Kutatók Éjszakáján. 2022. október 1.
- Szőke Richárd Rajmond: Menni vagy maradni? – beszélgetés Ablonczy Balázssal a menekült családokról. 2022. január 27.
- Mezei Milán: Családfakutatás. Múzeumok Éjszakája, 2022. június 25.
- Szőke Richárd Rajmond: Asszimiláció és sport: a Berettyóújfalui Sport Egylet című előadás a Kutatók Éjszakáján. 2022. október 1.
- Szőke Richárd Rajmond: Berettyóújfalu a két világháború között – rendező történelemóra a BSZC Arany János Gimnázium 11. A osztályával. 2022. október 14.

Elektronikus felületek, internetes jelenlét

A külső hozzáférés külön ágát képezi az elektronikus felületek üzemeltetése, fenntartása, adatokkal való feltöltése. A múzeum 2019-ben újította meg honlapját, amelyen három nyelven érhető el a legfontosabb információk az intézmény működésével kapcsolatban. Jól tudjuk, hogy napjainkban a honlapok felkeresése már inkább elavult technikának számít, ettől függetlenül az oldalunkat folyamatosan fejlesztjük, hogy érdemes legyen meglátogatni. A közösségi média térhódítása, egyeduralma ellenére 2022-ben 8287 látogatást regisztráltunk a www.biharimuzeum.hu oldalon, ami egy területi múzeum esetében nem rossz eredmény. Az intézmény saját honlapja mellett szintén a múzeum kezelésébe tartozik a Berettyóújfalu Topotéka felülete is, amely egy nemzetközi projekt keretében készült és szorosan kapcsolódik egy európai hálózathoz. Ezen a területen 627 megtekintést sikerült generálnunk.

A közösségi média lehetőségei közül jelenleg a Facebook és a Youtube nyújtotta lehetőségekkel élünk, aktívan veszünk részt ezen hírfolyamok életében.

2022-ben 223 poszttal jelentkeztünk a múzeum Facebook oldalán, amellyel több mint 100 000 embert értünk el. Tavaly novemberben indítottuk útjára az intézmény Youtube-csatornáját, amelyre kezdésként öt videó került fel, de a továbbiakban minden múzeumi esemény, amelyet rögzítünk, itt talál majd otthonra.

Külkapcsolati segítségnyújtás

A módszertani szolgáltatások területén eddig nem igazán kellett eredményekről beszámolni, hiszen az alapvető segítségnyújtást a debreceni Déri Múzeum – mint megyei hatókörű városi múzeum – kötelező feladatai között találjuk meg. Ezért is volt örömteli számunkra, hogy 2022-ben több irányból érkeztek megkeresések, ahonnan szakmai támogatást, együttműködést kértek intézményunktől.

Régóta jó kapcsolatot ápolunk Zsáka település önkormányzatával, amelyre kiváló bizonyíték a két közös projektünk (Nyeregre fell, Bihar kapui). 2022-ben az önkormányzat felkérte a Bihari Múzeumot, hogy mérje fel, tekintse át a település tulajdonában lévő tárgyakat, és adjon tanácsot egy helytörténeti bemutatóterem kialakításához és a szakszerű tárgyelhelyezéshez. A felmérés megtörtént, és a Bihari Múzeum egy tablókiállítás elkészítésére, valamint egy új „falukönyv” megírására kapott megbízást. Mind a kiállítás, mind a kötet munkálatai elkezdődtek, amelyeket előreláthatólag 2023 őszén, 2024 elején láthat, veheti kezébe a nagyközönség.

Egy speciális szakterületről – iratrendezés – érkezett hozzánk több megkeresés is, amelyekben a jelenlegi állomány felmérését, selejtezését, az irattár kialakításának szakmai támogatását kérték tőlünk azok a szervezetek, illetve cégek, akik a múzeum munkatársainak segítségével kívánnak méltó körülményt teremteni az őrzésükben lévő állományoknak.

Iratrendezési kérdésekkel kapcsolatos tanácsadás és együttműködés:

- A Berettyó Kulturális Központ irattárának kialakítása, a Nadányi Zoltán Művelődési Ház iratanyagának felmérése és előzetes selejtezése (40 iratfolyóméter)

- A berettyóújfalui Herpály-Team Kft. irattárának felmérése, tanácsadás (mintegy 500 iratfolyóméter)
- Az egykori Cyklon-Berstal Kft. irattárának felmérése és alapszintű rendezése (30 iratfolyóméter)

A kiállítások

A 2021. augusztus 20-án megnyitott, „A táj és az ember. Herpálytól a faluvárosig” című állandó kiállításunk 2022-ben is szép számú érdeklődőt vonzott. A szűk háromnegyed év alatt, amíg a múzeum látogatókat fogadhatott, 1517-en döntöttek úgy, hogy megtekintik a kilenc kiállítási egységet, ismerkedve a bihari térség múltjával, Berettyóújfalú történelmével, a helyi népszokásokkal és korszakos költőinkkel, íróinkkal. Örömeinkre szolgál, hogy minden korosztály megtalálja magának azokat az apró elemeket, amelyekhez akár még személyes élmények, vagy az emlékezetük köti őket. Az interaktív kiállítások célja, hogy a statikus, keretek közé szorított bemutatás helyett, a gondolkodást, az elmélyedést kívánja erősíteni. Mi is ebben a szellemben készítettük el az új állandó összeállításunkat, amelyet egyenként, kiállításvezető segítségével, vagy csoportosan, tárlatvezető szóbeli kiegészítésével ismerhetnek meg a látogatók. Munkatársaink 16 alkalommal, 414 főnek tartottak előszavas vezetést az állandó kiállításban.

Hosszú idő után adott otthont nem saját alkotásnak számító kiállításnak a múzeum. 2022. május 24. és július 31. között vendégtárlatot ismerhetett meg a nagyközönség. A nagyváradi Partiumi Egyetem gondozásában, vezetésével készült el egy vándorkiállítás, amely egy letűnt fazekasközpont, Margitta hagyományát, forma- és díszítőelem világát akarta újjáéleszteni. A Derecskéről érkező kiállítást a nyitvatartási időszak alatt összesen 302-en tekintették meg.

Gyűjteményi munka

Számtalan apró részlete van a gyűjteményi munkafolyamatoknak, amelyek nem látványosak, ellenben nagy időráfordítást igényelnek a munkatársaktól. Ide lehet sorolni a különböző naplók, leltárkönyvek visszaellenőrzését, javítását, korrigálását.

2022-ben a gyarapodási napló került sorra, amelyet a kollégák soronként néztek át és ellenőrizték a rögzített adatokat. Sok esetben hiányzott egy-egy információ, amely követhetőbbé teszi a tárgyak mozgását. A gyarapodási naplóba vétel még nem jelenti azt, hogy azt itt szereplő tárgy műtárggyá válik. Az itt szereplő tételek segítik a rendszerezést, hogy ne legyen olyan tárgy a múzeum által használt terekben, amely valamilyen módon nem kapcsolódik az intézményhez. Esetünkben ez közel 3000 bejegyzést takar, amelyhez mintegy 15 000 tárgy kapcsolódik, hiszen egy gyarapodási napló tételnél nincs megkötve, hogy hány darab tárgyat veszünk egyszerre nyilvántartásba. Munkatársaink ezt a feladatot végezték a múzeum épületében – ahol a tárgyakat azonosították be –, illetve az év végéhez közeledve a home office alatt is az adathalmazok egy síkra hozása volt a fő csapásirány.

Szintén a visszaellenőrzés kategóriájába sorolhatjuk az Általános Történeti Dokumentumok Gyűjteménye (ÁTD) állományvédelmi védekezés alá vont állományának védőburokba (pallium) való csomagolását és savmentes dobozokba történő elhelyezését, amely során 9289 darab iratnak sikerült jobb tárolási körülményeket biztosítani. Az átadozolás alatt minden egyes tételt és darabot a kezükbe vettek a munkatársak, összeolvasták az információsávokat, megjelölték a selejtezendő, restaurálásra szoruló, más gyűjteménybe áthelyezendő tárgyakat.

Jól látható, hogy a több mint 46 000 darabból álló múzeumi állomány közel harmadát vonták ismét tüzetes vizsgálat alá az alkalmazottak, amelyet az elkövetkezendő években is folytatnak.

A nyilvántartás fontos részét képezi a leírókartonok rendje, amelyben minden egyes műtárgy saját adatlappal rendelkezik. A papíralapú mutatórendszer némileg elavult – ezért is rögzítjük az adatokat elektronikus formában is –, de a jogszabályi kötelezettségnek eleget téve ezen a téren pótoltuk a hiányosságokat. Összesen 2810 darab leírókarton készült el, került kinyomtatásra és rendszerezésre.

Minden közgyűjtemény életében neuralgikus pont a hozzáférés, az elérhetőség kérdése, amely napjainkra egyre jobban eltolódik az online jelenlét felé. Műtárgyaink 33,2%-át (15 345 db) már digitalizálták a munkatársak, de a nyilvánosan elérhető mennyiség (2792 db), csak az állomány 6,04%-át teszi ki. 2023-ban

és 2024-ben az intézmény egyik fő célja, hogy tovább folytassa a műtárgyak digitalizálását, és minél többet elérhetővé tegyen valamilyen online felületen. Első lépésként a különböző gyűjtemények leltárkönyveinek kiadható adatait kívánjuk publikálni, ezáltal biztosítva a kereshetőséget. Hosszabb távú terveink között szerepel az állomány egészének szkennelése, hogy a gyűjteményi adatbázisokhoz képi anyagot is tudjunk csatolni, komplex keresést biztosítva minden érdeklődő számára.

Tudomány és kutatás

A Bihari Múzeum 2021-ben pályázott az NKA Magyar Génius Ideiglenes Kollégium kiírására, amely a múzeumok kiállítási tevékenységét és tudományos munkásságát kívánta támogatni. Intézményünk pályázatát befogadták, és támogatásra alkalmasnak ítélték, összesen 8 000 000 Ft értékben.

Hatalmas feladatot vállaltunk magunkra, korábban a megyében egy közgyűjtemény sem nyert el hasonló volumenű pályázatot, csak kutatásra. Múzeumunk nagyot mert álmodni, konkrét célokat, eredményeket fogalmazott meg a projektleírásban, amelyek bár merészek, de nem teljesíthetetlenek. 3 konferencia szervezését, 4 adatbázis építését, 4 kötet megjelentetését és 8 önálló tanulmány publikálását vállalta a múzeum. Jól látható, hogy a jelenleg három muzeológussal (1 történész muzeológus, 2 történész segédmuzeológus) dolgozó Bihari Múzeum önmagában nehezen tudná abszolválni az elvállalt feladatot, ezért széleskörű intézményi és tudományos együttműködési hálózatot építettünk ki. Ez a kapcsolati tőke az évek során futó közös munkák és ismeretségek révén jöhetett létre, amelyben levéltárak, könyvtárak, múzeumok és tudományos kutatók kapaszkodtak össze. Nagy segítség számunkra, hogy intézményünk munkatársai jelen vannak mind az egyetemi életben, mind a megyei (és határon túli) szakmai diskurzusban. A feladat nem könnyű, de a jó tervezésnek és pontos ütemezésnek hála, mindenki tudja, hogy mi a dolga, és 2023-ban nagyon sok kellemes percet okozunk majd a Bihar múltja iránt érdeklődőknek.

Alapvető, hogy első lépésként a tudományos, feltáró munkát kell elvégezni, csak ezt követheti az ismeretterjesztés. Nincs ez másként a múzeumban sem, minden kutatási téma esetében az alapkutatást preferáljuk, amely a közgyűjteményi anyagok és a szakirodalom feltárásán és feldolgozásán alapul. Ehhez elsőként magát a témát szükséges megjelölni, illetve azt a célt, hogy milyen formában lát napvilágot az új ismeretanyag.

A tudományos munkatársak kutatási témái 2022-ben

- Mezei Milán: A konzervatív ügy szolgálatában: gróf Dessewffy Emil hírlapírói/lapszerkesztői tevékenysége a reformkorban, a Budapesti Híradó kapcsán (1844–1848) [Doktori disszertáció]
- Mezei Milán: A reformkori Konzervatív Párt megyei háttérbázisa
- Mezei Milán: „Az utolsó bihari betyár”. Vitális Imre üldöztetésének korabeli sajtótörténeti visszhangja.
- Mezei Milán: Berettyóújfalu a dualizmus korában (monográfia)
- Mezei Milán: Zsáka története a 18–19. században (tanulmány)
- Mezei Milán: „Melyik itt Govrik szolgabíró?”. Az 1846-os botrányos parádi fürdőbéli verekedés történeti narratívái
- Mezei Milán: A Károlyi grófok érdekérvényesítő politikája a reformkori Csongrád megyében (1827–1848)
- Mezei Milán: A Dessewffyék és Nagykökényes
- Szőke Richárd Rajmond: Az 1922-es berettyóújfalui nemzetgyűlési választás
- Szőke Richárd Rajmond: A Berettyóújfalui Sport Egylet két világháború közötti története
- Török Péter: A szabolcsi hajdúvárosok szerepe a Rákóczi-szabadságharcban
- Török Péter: Buday István alispáni tevékenysége
- Török Péter: Melczer Erzsébet életrajza
- Török Péter: Zsáka település története (1990–2019)

Fontosnak tartjuk, hogy a tudományos eredményeket mind a szakma, mind a nagyközönség számára minél gyorsabban elérhetővé tegyük. A közzététel hagyományos formája a konferencia, amelyből a Bihari Múzeum 2022-ben hármat is rendezett. A személyes megjelenés mellett azokat az érdeklődőket is el akartuk érni, akik bármilyen akadályoztatás miatt nem lehettek személyesen jelen ezeken az eseményeken. Miattuk vezettük be azt az újítást, hogy rendezvényeinket – a magunk eszközeivel – online közvetítettük, ezáltal a világ bármely pontjáról becsatlakozhattak a konferencia témája iránt érdeklődők. A statisztika minket igazol, több mint 100 fővel egészült ki tudományos eseményeink nézettsége a világhálón. Terveink szerint ezen felvételeket a múzeum Youtube-csatornáján publikáljuk, hogy bárki, bármikor újra megtekinthesse.

A múzeum által rendezett tudományos konferenciák

- A virtuális kalendáriumtól az adatvizualizációig – A helytörténet-kutatás lehetőségei az online térben (2022. március 28.)
- Zsidósorsok a Partiumban (2022. október 3.)
- VIII. Bihar kutatás (2022. december 5.)

A konferenciákat nem csak szervezzük, de előadóként is részt veszünk egy-egy tudományos ülésen. Az általunk életre hívott programok mellett a társintézmények szimpóziumain is jelen vagyunk, kapcsolódó kutatási eredményeinkről ezeken a fórumokon is beszámolunk.

A múzeum munkatársai által konferencián tartott előadások

- Mezei Milán: „Ott álltak a régi zsidó famíliák házai”. A berettyóújfalui zsidóság társadalomtopográfiája a dualizmus korában. Zsidósorsok a Partiumban konferencia. Berettyóújfalú, 2022. október 3.
- Mezei Milán: Zsidók és romák: Felekezeti és nemzetiségi kisebbségek története Nagylétán és Vértesen a hosszú 19. században. Egy helytörténeti kutatás lehetőségei, forrásai és nehézségei egy történész szemével. Fialat kutatók konferenciája. Létavértes, 2022. november 12.

- Mezei Milán: „Melyik itt Govrik szolgabíró?”. Az 1846-os botrányos parádi fürdőbéli verekedés történeti narratívái. VIII. Bihar kutatás konferencia. Berettyóújfalu, 2022. december 5.
- Mezei Milán: „A csongrádi nemesség nem mer Méltóságokkal szembe állani”. A Károlyi grófok érdekérvényesítő politikája a reformkori Csongrád megyében (1827–1848). MUKUCSOM 2022 konferencia, Móra Ferenc Múzeum. Szeged, 2022. december 13.
- Szőke Richárd Rajmond: A Berettyóújfalu Topotéka. A virtuális kalendáriumtól az adatvizualizációig – A helytörténet-kutatás lehetőségei az online térben konferencia. Berettyóújfalu. 2022. március 28.
- Szőke Richárd Rajmond: Asszimiláció és sport – a Berettyóújfalu Sport Egylet. Zsidósorsok a Partiumban konferencia. Berettyóújfalu. 2022. október 3.
- Szőke Richárd Rajmond: A vidéki zsidóság és a sport kapcsolata: a Berettyóújfalu Sport Egylet. A magyar holokauszt-kutatás legújabb eredményei konferencia. Budapest. 2022. október 20.
- Szőke Richárd Rajmond: Az 1922-es berettyóújfalu nemzeti gyűlési választás. Fiatal kutatók konferenciája. Létavértes. 2022. november 12.
- Szőke Richárd Rajmond: Berettyóújfalu és Berettyószentmárton választói társadalma 1922-ben. VIII. Bihari Diéta konferencia. Berettyóújfalu. 2022. december 5.
- Török Péter: Buday István hajdúvárosi főkapitány (politikai) életrajza. 49. Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Napok. Debrecen, 2022. november 8.

A friss kutatási eredményekről minden évben a múzeum évkönyvében adnak számot munkatársaink, illetve olyan külsős kutatók, akik bihari témájú kézirattal jelentkeznek. Az egyik nagy vívmányunknak tartjuk, hogy 2018 óta tényleg sikerült évkönyvet faragni a múzeum kiadványából, és minden évben publikációkkal jelentkezni ezen kötetek hasábjain. A Bihari Múzeum Évkönyve XXVII. (Szerk. Török Péter. Berettyóújfalu, 2022.) 300 példányban jelent meg, amelyet 2022. október 14-én mutattunk be a múzeum nagytermében.

A múzeum munkatársai nem csupán konferenciákat szerveztek, előadásokat tartottak, köteteket szerkesztettek, hanem több kérdéskörrel kapcsolatban tudományos publikáció keretében foglalták össze a legújabb kutatási eredményeket.

A múzeum dolgozói által jegyzett, magyar és idegen nyelvű publikációk

- Szőke Richárd Rajmond: Adalékok Berettyóújfalu sajtó- és választástörténetéhez – Az 1922-es nemzetgyűlési választás. In.: A Bihari Múzeum Évkönyve XXVII. Szerk. Török Péter. Berettyóújfalu, 2022. 83–130.
- Szőke Richárd Rajmond: Az Egységes Párt berettyóújfalui kampánya. Új Nézőpont, 9. (2022) 2. 5–21.
- Szőke Richárd Rajmond: A Bihari Múzeum Évkönyve XXVI. (könyvismertető) Új Nézőpont, 9. (2022) 2. 54–56.
- Szőke Richárd Rajmond – Szűcs Endre – Török Péter: A táj és az ember. Herpálytól a faluvárosig - a Bihari Múzeum régi/új állandó kiállítása. Történeti Muzeológiai Szemle 20. Szerk. Pintér János–Ihász István. Budapest, 2022. 227–231.
- Török Péter: Kovács Jancsi titkos küldetése(i). Egy kém vallomása, avagy egy nagyotmondó fiú esete az igazsággal. In: Ünnepi kötet Papp Klára 70. születésnapjára. Szerk. Jeney-Tóth Annamária, Tóth Orsolya és Bárány Attila. Debrecen, 2022. 427–437.
- Török Péter: „...én Nagyságod parancsolatja nélkül nem cselekettem, nem is cselekszem...” – Adalékok Buday Istvánné Melczer Erzsébet életrajzához. Új Nézőpont, 9. (2022) 3–4. 35–44.

Munkatársaink tudományos beágyazottságát mi sem bizonyítja jobban, hogy a megyei, lokális kulturális és tudományos szervezetekben betöltött szerepük mellett, országos és határon túli munkát is vállalnak. 2012 óta – az alapítástól kezdve – kezelik, üzemeltetik a www.biharkutatas.hu oldalt, amely kapocs kíván lenni az anyaország és a határon túl élő kollégák között. Fő célja, hogy egy közös platformon lehessen keresni a Bihar történetiségét tárgyaló műveket, a vonatkozó adatbázisokat és elérni az Új Nézőpont online folyóiratot, amely a friss kutatási

eredményeket teszi közzé. Az Új Nézőpont szerkesztőségének tagja Török Péter, a szerkesztői titkári teendőket Szőke Richárd Rajmond látja el.

Szintén Török Péter vesz részt a Debreceni Egyetemen alapított Nemzetközi Inter-regionális Társadalomtörténeti és Néprajzi Kutatóközpont munkájában. A Kutatóközpont célja, hogy a határ mindkét oldalán alkotó kutatók közös terveket kidolgozva, egy-egy terület tudományos kérdéseire keressék a válaszokat.

Különösen fontosnak tartjuk, hogy a vajdasági szakfolyóirat, a Létünk szerkesztőségében is helyet kapott Török Péter, támogatva a határon túli magyarság egyik kiemelkedő kulturális felületét. Nem tehetünk eleget ahhoz, hogy mindenkihez eljuttassuk az egységes magyarság gondolatát, hogy egy nemzet határait nem az államhatárok jelentik. Felelősséggel tartozunk azért, hogy minden magyar hozzájuthasson a kultúra és a tudomány mai értékeihez, ezért érezzük kötelességünknek ezt az együttműködést.

Műtárgyvédelem

Egy múzeumnak nem pusztán gyűjtenie, hanem őriznie is kell a tárgyakat, amelyeket jogszabályokban rögzített módon szükséges tárolni. A Bihari Múzeum 2022-ben a raktározás területén is hatalmas munkát vitt véghez, hiszen a korábban külső raktárként használt egykori Kasza iskola épületét (Wesselényi u. 1.) más felhasználásra jelölte ki a fenntartó, és emiatt az ott tárolt állomány teljes egésze átköltöztetésre került egy új helyiségbe, amelyet már ezelőtt is depózási feladatokra használtak. Az új épület egy légtérrel rendelkezik, szabadon alakítható, csak az anyagi kérdések szabnak határt a fejlesztéseknek.

Korábban már szót ejtettünk az ÁTD gyűjtemény átdobozolásáról, ami összesen 9289 darab műtárgy biztonságos elhelyezését hozta magával. Ezenfelül a múzeum néprajzi gyűjteményében található textilállomány tárolási kapacitásának átszervezésére, annak költöztetésére, valamint állományvédelmi szempontból fontos teregetésére is sor került 2022-ben.

A legnagyobb feladatot mégis a külső raktár költöztetése jelentette, hiszen az állapotfelmérésen túl a munkatársak minden egyes műtárgyat visszaellenőriztek a nyilvántartásban, a hiátusokat pótolták, legyen szó adatról, vagy egy megkopott leltári számról. Ez a munkafolyamat több mint 3000 tárgyat érintett, amelyek közül 700 darab részesült megelőző, valamint 250 db aktív állományvédelemben. Összesen 9239 tétel, 11389 darab műtárgy fordult meg a munkatársak keze között a céllal, hogy még ideálisabb körülményeket biztosíthasson a múzeum az őrzésére bízott kulturális javaknak. A több hónapon keresztül zajló költözés lezárult, az új helyen kialakítandó raktári rend kivitelezése 2023 egyik fő feladata lesz.

A kategóriákon kívüli tevékenységek

A más kategóriába be nem sorolható munkafolyamatokat szokták az „egyéb” kategóriába sorolni, amelyből néha több van, mint a hagyományos elemekből. Azok a statisztikai alapkérdések, amelyek 20–25 éve kerültek rögzítésre, napjainkra sok esetben értelmezhetetlenek, és nem fedik le a múzeumokban zajló munkafolyamatok teljes palettáját.

A múzeum munkatársai elkezdtek – vagy folytattak – olyan munkaegységeket, amelyek túlmutatnak egy területi intézmény feladatkörén. Nem tehetünk mást, fessegetnünk kell a határokat, mert ezen keretek között inkább vesztesre, mint nyeresre állunk a múlt értékeinek megőrzése terén.

Azáltal, hogy egy 20. századdal foglalkozó történész került a múzeumba, megnyíltak azok a csatornák, amelyek új gyűjteményezési tervek után kiáltottak. Korábban az interjúkészítés (oral history) inkább adatrögzítésre szorítkozott, most egy jól körülhatárolható kört akarunk elérni, és felvenni minden olyan emléksanyagot, amelyeket sem a tárgyakból, sem az írott forrásokból nem ismerhetünk meg. A szisztematikus anyaggyűjtés elindult, a kollégák több tucat leendő interjúalannyal egyeztettek a felvételekkel kapcsolatosan, amelyek elkészültük után a múzeum újonnan létrehozott gyűjteményébe kerülnek.

A Nyereg fel! TOP-os turisztikai projekt alatt sikerült beletanulni a különböző pályázati lehetőségek követelményrendszerébe, egyúttal a párhuzamosan

futó tevékenységek összehangolásának feltétlen szükségességébe. Ez a tanuló-pénz kifizetődött, hiszen 2022-ben két nagyobb pályázatnál is felmerült a múzeum munkatársainak részvétele. Az egyik a Berettyóújfalu Város Önkormányzata által beadott, a Csonkatorony és környékének turisztikai fejlesztésére irányuló pályázat, a másik a Zsáka és Bakonszeg települések által beadott turisztikai fejlesztésre irányuló pályázat előkészítő munkálataiban való részvétel, szakmai anyagok írása, turisztikai koncepció kidolgozása témakörökben dolgoztak kollégáink. Jól látható, hogy a kulturális turizmus térnyerése felértékeli a közgyűjtemények szerepét, hiszen ezek az intézmények azok, amelyek rendelkeznek azzal az alaptudással, amelyre építeni lehet egy-egy attrakció mondanivalóját.

A folyamatos munkavégzés mellett nagy hangsúlyt helyezünk arra is, hogy a munkatársak mind egyénenként, mind csoportban fejlesszék magukat, olyan képzéseken vegyenek részt, amelyek hozzátesznek a múzeumi munkájukhoz. A hagyományosnak tekinthető múzeumi szakmai napok mellett (múzeumpedagógia, országos továbbképzések, digitális lehetőségek) más szakterületeke is áthallgassanak a kollégák, mint például az internet archiválása, mint közgyűjteményi feladat című tanfolyam, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár hirdetett meg, és két munkatársunk végezte el a 30 órás kurzust.

A tudományos élethez való kapcsolódás alapfeltétele, hogy a kutató törekedjen a tudományos fokozatszerzésre. Nagy lépést tett ebbe az irányba Szőke Richárd Rajmond, akik 2022-ben felvételt nyert a Debreceni Egyetem BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájába. Témája teljes mértékben Biharhoz és Berettyóújfaluhoz kötődik: Szilágyi Lajos bihari főispán, országgyűlési képviselő pályáját kívánja feltárni.

A Bihar Múzeum életében feltétlenül új területnek tekinthető az adatbázis-építés. A 2019-ben indult próbálkozások a világjárvány alatt gyorsultak fel, amikor az otthoni munkavégzés egyik fő elemévé vált az adatok rögzítése. Ezen munkafolyamat több szálon fut: dolgozunk a berettyóújfalui Földhivatal telekkönyvi betétei digitalizált állományának rendszerezésén; folyamatosan rögzítjük a megyei levéltári tagintézményben őrzött berettyóújfalui és berettyószentmártoni

halotti anyakönyvek (MNL HBVL XXXIII.10.c) adatait, amelyből eddig 4102 rekord készült el; valamint elkezdtek az 1950 előtti választói névjegyzékek (MNL HBVL IV.403.) gépelését, amelyekből adatbázis készül, és 2023-ban mindenki számára elérhetővé tesszük a világhálón. A különböző évkörökből 2022 végére összesen 6701 rekordot vittek fel a kollégák.

Mindig öröm és motiváció, ha az ember munkáját kívülről figyelő szakemberek úgy döntenek, hogy az a produktum, amit az intézmény nyújtott, elismerésre méltó. Az új állandó kiállításunkon közel két évet dolgoztunk, és ez nem került el a Pulszky Társaság figyelmét sem, akik az Év Kiállítása pályázat keretében 2022. november 3-án, Budapesten elismerő oklevéllel jutalmazták munkásságunkat. A pozitív visszajelzés még jobban megerősített minket abban, hogy jó úton járunk, és érdemes a lehető legtöbb időt és energiát befektetni egy-egy kiállítás elkészítésébe.

2022 sem telhetett el anélkül, hogy ne pályázott volna az intézmény, amely területen évről évre komoly sikereket érünk el. Minden beadványunk pozitív elbírálásban részesült, megteremtve ezzel az alapot egy több éven át futó kutatási projekthez, a múzeum évkönyvének kiadásához, valamint egy kétnapos tudományos konferencia megszervezéséhez.

Elnyert pályázatok 2022-ben

A berettyóújfalui járás Bihar vármegye egykori történetiségének feldolgozására Interdiszciplináris kutatás, tanulmányok, monográfia, konferencia megvalósítására. NKA Magyar Génius Program Ideiglenes Kollégiuma. Pályázati azonosító: 650132/00014. Elnyert összeg: 8 000 000 Ft

Alkotói támogatás „A szabolcsi hajdúvárosok szerepe a Rákóczi-szabadságharcban” című kézirat elkészítésére. NKA Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiuma. Pályázati azonosító: 201102/03726. Elnyert összeg: 300 000 Ft

A Bihari Múzeum Évkönyve XXVIII. megjelentetésére. NKA Múzeumok Kollégiuma. Pályázati azonosító: 209188/00034. Elnyert összeg: 335 580 Ft

A divat mondja meg, hogy ki vagy?! Viseletek és történetek az öltözködés múltjából és jelenéből című konferencia megrendezésére a Bihari Múzeumban. NKA Múzeumok Kollégiuma. Pályázati azonosító: 209108/00035. Elnyert összeg: 1 100 000 Ft

Elnyert összeg összesen: 9 735 580 Ft

Összegzés

A Bihari Múzeum – annak ellenére, hogy október 15-ével kénytelen volt kapuit bezárni – mozgalmas évet tudhat maga mögött, köszönhetően annak, hogy a megfogalmazott elvárások és feladatok összhangban álltak egymással. Az év elején még örültünk, hogy végre eljön egy új, zavartalan időszak, amely lehetőséget ad az intézmény profiljának minél szélesebb körben való megismertetésére. A nyárra körvonalazódó problémák a kulturális szférát is elérték, és sajnos kijelenthetjük, hogy térdre is kényszerítették. A működés bizonytalansága sok kérdést vetett fel, amelyeket csak nagyon nehezen lehetett tisztázni, de úgy fordulhattunk rá a 2023-as évre, hogy van miért küzdeni, a befektetett munka megtérülni látszik. A fentebbi sorokból kiolvasható, – és a korábban megjelent beszámolókkal összevethető – hogy a múzeum töretlen pályán halad, előre megrajzolt ívet ír le, és az egymásra épülő projektek egy 21. századi múzeum képét vetítik elénk. Talán majdcsak minden évben azt írom, hogy megint túlszárnyaltuk magunkat, de most is úgy látom, hogy egy újabb szintet lépett a múzeum közössége, olyan komoly feladatokat – például a külső raktár költöztetése – oldottunk meg, ami más közgyűjteményeknek többéves munka lenne. Gondolkodásunk középpontjában a gyűjtemény áll, mindent azért teszünk, hogy megóvjuk azt az örökséget az utókoroknak, amelyet a Bihari Múzeum működésének közel ötven éve alatt összegyűjtött.

What's next?

Bihari Museum in 2022: Overview of activities

In the second half of 2021, we thought that two very difficult years of the pandemic were over and that we could slowly but surely return to the path we had planned. On August 20, 2021 the museum reopened its doors, inviting visitors with a new permanent exhibition. We looked ahead to 2022 with optimism and planned workflows that would also fill a decades-long gap. Initial optimism was overshadowed by the outbreak of war in Ukraine, which paralyzed the whole country, including the museum sector. The Bihari Museum also could not avoid re-planning, and the second half of the year and the increasing pressure of funding issues on the cultural sector required us to do some major rescheduling. However, the institution did not sit back in 2022 and once again performed beyond its means despite the circumstances.

1. kép A virtuális kalendáriumtól az adatvizualizációig – A helytörténet-kutatás lehetőségei az online térben című konferencia, 2022. március 28.

2. kép A margittai fazekasság című időszak kiállítás nyitó ünnepsége, 2022. május 25.

3. kép Múzeumok Éjszakája, 2022. június 25.

4. kép Munkálatok az új külső raktárban, 2022. július 20.

5. kép A Bihari Múzeum évkönyve XXVII. című kötet bemutatója,
2022. október 13.

6. kép VIII. Bihar kutatás konferencia, 2022. december 5.

BIHARI MÚZEUM
BERETTYÓÚJFALU